

RIJEČI KAO ORUŽJE RUSKI DIGITALNI TRAGOVITI NA ZAPADNOM BALKANU

Anđelka ROGAČ i Srđan DARMANOVIĆ

RIJEČI KAO ORUŽJE

**RUSKI DIGITALNI
TRAGOVI NA
ZAPADNOM
BALKANU**

Anđelka ROGAČ i Srđan DARMANOVIĆ

Januar 2022.

RUSKI DIGITALNI TRAGOVI NA ZAPADNOM BALKANU

Izdavač:

Centar za demokratiju i ljudska prava – CEDEM (www.cedem.me)

Za izdavača:

Milena Bešić

Autori:

Andelka ROGAČ i Srđan DARMANOVIĆ

Dizajn, grafika i štampa:

Brain studio

Tiraž:

100 primjeraka

Godina:

Januar 2022. godine

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-86-85803-40-6
COBISS.CG-ID 21032196

Ova publikacija je (ko)finansirana od strane NATO-a". Sadržaj ove publikacije je dio projekta "Disinformation - Fact CheckMate" koji CEDEM sprovodi uz podršku NATO Odjeljenja za javnu diplomaciju i predstavlja isključivu odgovornost autora publikacije.

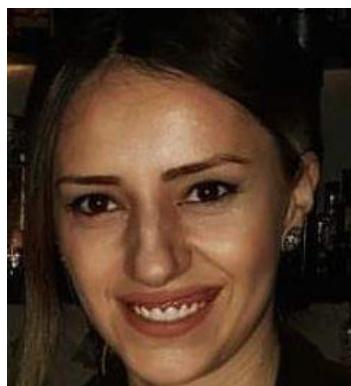
Publikacija koja je pred čitaocima nastala je u okviru projekta podržanog od strane Odjeka za javnu diplomaciju NATO, "Dezinformacije - šah-mat putem činjenica!" ("Disinformation - Fact CheckMate!"). Otpornost na dezinformacije možemo razumjeti kao prilagodljivost zemalja, njihovih društava i pojedinaca da se odupru političkim, ekonomskim i društvenim proračunatim pritiscima i lažima koje se šire u brojnim formatima medija, uključujući televiziju, radio, štampane, online i društvene medije sa ciljem da se utiče na političke i ekonomske izbore, uključujući i targetiranje ranjivih grupa. Zato je glavni cilj ovoga projekta jačanje otpornosti društva u Crnoj Gori na širenje lažnih vijesti, kao i povećanje znanja, svijesti i razumijevanja među građanima o načinima suzbijanja dezinformacija, propagande, hibridnih prijetnji i drugih neprijateljskih informativnih aktivnosti, uz proizvodnju sadržaja trajne vrijednosti na inovativne i netradicionalne načine koji se mogu široko distribuirati unutar i izvan mreža NATO-a i civilnog društva. Primjer koji se ovdje tretira je dezinformaciono djelovanje raznih državnih i nedržavnih ruskih i pro-ruskih aktera na Zapadnom Balkanu, jer su u poslednjih nekoliko godina, a u okviru strategije tzv. *hibridnog ratovanja*, oni razvili izuzetno frekventnu aktivnost ove vrste.

Analitički izvještaj, odnosno akademski *policy paper* "**Ruski digitalni tragovi na Zapadnom Balkanu**" nastao je na osnovu istraživanja što ga je sprovela **Andelka Rogač**, koja je i autorka najvećeg dijela teksta. **Prof. dr Srđan Darmanović** napisao je prolog i pojedine djelove teksta i bio urednik njegove završne verzije.

CEDEM vjeruje da će ovaj projekat podstići nova istraživanja na slične teme, a u cilju jačanja sposobnosti demokratskih društava da odgovore na izazove koji dolaze iz neslućenih mogućnosti zloupotrebe digitalnih tehnologija u medijskom prostoru.

Centar za demokratiju i ljudska prava

BIOGRAFIJE AUTORA

Andelka Rogač

Rođena je 3. marta 1990. godine u Baru, Crna Gora. Doktorantkinja je na Fakultetu političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu. Master studije Međunarodnih odnosa završila je 2012. na Fakultetu političkih nauka Univerziteta Crne Gore. Na istom univerzitetu 2010. godine završila je specijalističke i dodiplomske studije Međunarodnih odnosa na Fakultetu političkih nauka, kao i specijalističke i dodiplomske studije Teorijske matematike na Prirodno-matematičkom fakultetu. Andelka je karijerna diplomatinja, koja je postala dio crnogorske diplomacije 2010. kao stipendistkinja Ministarstva vanjskih poslova. Do sada je službovala kao zamjenica šefa misije u ambasadi Crne Gore u Sjedinjenim Američkim Državama (2017. – 2020.), kao i kao diplomatinja

matematičkom fakultetu. Andelka je karijerna diplomatinja, koja je postala dio crnogorske diplomacije 2010. kao stipendistkinja Ministarstva vanjskih poslova. Do sada je službovala kao zamjenica šefa misije u ambasadi Crne Gore u Sjedinjenim Američkim Državama (2017. – 2020.), kao i kao diplomatinja u Stalnoj misiji Crne Gore pri Ujedinjenim nacijama i drugim međunarodnim organizacijama u Ženevi (2013. – 2017.).

Prof. dr Srđan Darmanović

Rođen 18. jula 1961. na Cetinju. Redovni profesor na Fakultetu političkih nauka Univerziteta Crne Gore iz oblasti komparativne politike. Bivši ministar vanjskih poslova Crne Gore (2016-2020.) i ambasador Crne Gore u Vašingtonu, SAD (2010-2016.). Jedan od osnivača i prvi dekan

Fakulteta političkih nauka Univerziteta Crne Gore (2006-2010.). Osnivač i nekadašnji predsjednik, a sada član UO Centra za demokratiju i ljudska prava (CEDEM). Član *Venecijanske komisije* (Evropska komisija za demokratiju putem prava) Savjeta Evrope od 2005. godine. Autor ili koautor više knjiga iz oblasti političkih nauka i politike, medju kojima: *Izobličena demokratija - drama jugoslovenskog post komunizma; Real-socijalizam - anatomska sloma; Izborni i partijski sistem u Crnoj Gori - perspektive međupartijske demokratije; Europe and Americas: Trans-Atlantic's Approach to Human Rights; Referendum u Crnoj Gori 2006; Izbori i izborni sistem u Crnoj Gori 1990-2006; Autoritarizam i demokratija: Srbija, Crna Gora, Hrvatska - institucionalni okvir*. Autor članaka u renomiranim medjunarodnim časopisima za političke nauke poput: *Journal of Democracy* i *American Interest* (Vašington, SAD); *Südosteuropa Mitteilungen* (Minhen, Njemačka); *Science and Technique of Democracy* (Savjet Evrope, Strasbourg). Gostujući predavač na univerzitetima: *Georgetown i John Hopkins* (Vašington, SAD), *Colby University* (Mejn, SAD), *La Sapienza* (Rim, Italija), *University of Hamburg* (Hamburg, Njemačka).

BIOGRAFIJE AUTORA	6
PROLOG	11
1. UVOD	16
1.1. Uspon ruske dezinformacione i propagandne mašinerije	22
2. RUSKO DJELOVANJE NA ZAPADNOM BALKANU	29
2.1. Politička pozadina ruskog angažmana na Zapadnom Balkanu u novijoj istoriji	29
2.2. Faktori koji pogoduju ruskom subverzivnom djelovanju na Zapadnom Balkanu	32
2.3. Zašto se Rusija opredjeljuje za subverzivno djelovanje na Zapadnom Balkanu i kojim kanalima ga vrši?	36
2.4. Načini plasiranja ruskih kampanja dezinformacija u online prostoru na Zapadnom Balkanu	38
2.5. Dominantni narativi ruskog propagandnog djelovanja na Zapadnom Balkanu	41
2.6. Globalni ruski mediji i njihovo bavljenje Zapadnim Balkanom	43
3. STUDIJE SLUČAJA	47
3.1. SRBIJA	47
3.1.1. Ruska propaganda u Srbiji posredstvom medija	54
3.1.2. Srpske političke elite i provladini domaći mediji u Srbiji u službi ruske propagande	59
3.1.3. Ruska propaganda u Srbiji posredstvom društvenih mreža i kultivisanje online ekstremizma	63
3.1.4. Dometi rusko-srpske propagande u Srbiji	65
3.2. BOSNA I HERCEGOVINA	68
3.2.1. Rusko zanimanje za Bosnu i Hercegovinu	68
3.2.2. Ruski medijski uticaj u Bosni i Hercegovini	71
3.2.3. Ruska eksploatacija društvenih mreža kao resursa za radikalizaciju i produbljivanje podjela	74
3.3. SJEVERNA MAKEDONIJA	76
3.3.1. Ruski uticaj u online prostoru u Sjevernoj Makedoniji	79

3.3.2. Koordinirano rusko-srpsko obavještajno-propagandno djelovanje	82
3.3.3. Sjeverna Makedonija - izvoznik online antizapadne propagande i akter miješanja u izborni proces u SAD	83
3.4. CRNA GORA	84
3.4.1. Udruženo propagandno-političko djelovanje Ruske pravoslavne crkve i Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori	89
3.4.2. Udruženo djelovanje russkih i srpskih medija u širenju (pro)ruske propagande	92
3.4.3. Ruski uticaj posredstvom medija u Crnoj Gori	97
3.4.4. Odjeci russkog obavještajnog djelovanja i prisustvo lokalnih aktera na društvenim mrežama u Crnoj Gori	99
3.5.4. Demitologizacija rusko-srpskog djelovanja u Crnoj Gori	102
3.5. ALBANIJA	106
3.5.1. Dometi russkog prisustva na albanskoj političkoj sceni i domaće dezinformacije	108
3.6. KOSOVO	112
3.6.1. Elementi russkog propagandnog djelovanja na Kosovu	113
PREPORUKE ZA ODGOVOR NA RUSKO PROPAGANDNO DJELOVANJE	115
4.1. Političke preporuke za EU i NATO	116
4.2. Političke preporuke za djelovanje međunarodnih aktera prema Zapadnom Balkanu	117
4.3. Preporuke za djelovanje vladinih i nevladinih aktera na Zapadnom Balkanu	120

PROLOG

Priču koja slijedi čuo sam prvi put za vrijeme mog mandata u Vašingtonu od ambasadora Kostarike u Americi, *Romana Makaje Hejsa (Roman Macaya Hayes)*¹. Bilo je izvjesne simbolike u tome da mi ju je ispričao na prijemu u ruskoj ambasadi, povodom nacionalnog praznika Rusije. U jednom momentu kazao mi je: "Ambasadore, Vi dolazite iz zemlje koja je nekada bila dio Jugoslavije. Znate, razmišljam o tome koliko je fascinantno da su naše dvije male zemlje, udaljene hiljadama kilometara, zapravo povezane veoma interesantnim istorijskim nitima." Pitao sam ga na šta konkretno misli. Onda mi je ispričao ovu uzbudljivu priču. Kasnije sam je našao na portalima na internetu, u nekim novinama iz našeg regiona, u jednom istorijskom časopisu² i jednoj knjizi³. Iako nije sasvim nova, vjerujem da je na ovom mjestu valja ponoviti.

Početkom 50-ih godina prošlog vijeka uspješni kostarikanski biznismen *Teodoro Castro (Teodoro Castro)* sa sjedištem i poslovima u Rimu, obratio se vlasti svoje zemlje sa predlogom da ga postavi za ambasadora Kostarike u Italiji. Predlog je bio ubjedljiv. Kostarika nije imala mnogo ambasada u svijetu, niti u Evropi, a Castro je, na osnovu razgranatih veza koje je u Italiji stekao, kako u poslovnim krugovima, tako i medju velikodostojnicima Katoličke crkve sve do samog pape, mogao biti dobro rešenje. Njegov motiv nije mogao biti novac i ugodan život, jer je u biznisu to već bio stekao. Zato je, iako Castro nije bio diplomat, odgovor u ministarstvu spoljnih poslova male centralno-američke zemlje bio - zašto da ne. Bilo je to obostrano korisno rešenje. Nakon ovoga dogovora, Teodoro Castro najprije je 1951. godine postavljen za otpravnika poslova kostarikanske ambasade u Rimu, da bi sledeće, 1952. godine predao italijanskom predsjedniku *Luidiju Einaudi (Luigi Einaudi)* akreditive izvanrednog i opunomoćenog ambasadora Republike Kostarike u Republici Italiji sa sjedištem u Rimu.

Kastro je, takodje, ubijedio kostarikanske spoljopolitičke odlučioce da ga, u isto vrijeme, postave i za ambasadora u Jugoslaviji (FNRJ) na nerezidentnoj osnovi, što bi mu omogućilo da povremeno odlazi u posjetu Beogradu. Ideja je bila sasvim racionalno obrazložena. Radi se o zemlji koja je uradila nešto do tada nezamislivo u komunističkom svijetu - suprotstavila se

¹ Dr Roman Makaja Hejs, kostarikanski naučnik u oblasti biohemije, preduzetnik, diplomata i javi službenik, bio je ambasador svoje zemlje u SAD od 2014. do 2018. godine.

² Radi se o časopisu *The Soviet and Post-Soviet Review*, 44/2017, u kojem je profesor sa univerziteta u Memfisu Andrej Znamenski objavio članak u kome se ova priča

³ Luka Mičeta, *Odjek prošlosti*, Laguna, Beograd 2019.

Staljinu i ušla u žestok sukob sa Sovjetskim savezom i njegovim satelitima, jer je željela da sačuva svoju nezavisnost i pravo na sopstveni "put u socijalizam". U tom unutar komunističkom sukobu Jugoslaviji je potrebna zapadna ekonomska pomoć, pa se tu možda moglo naći mjesto i za neke kostarikanske firme i biznismene. Osim toga, nerezidentno predstavništvo u Beogradu gotovo ništa nije koštalo kostarikansku vladu, a obezbjedjivalo je neku vrstu prisustva u jednoj politički veoma interesantnoj zemlji. Tako je Teodoro Castro, nakon što se, tokom 1951. i 1952. već čvrsto usidrio u rimskom diplomatskom koru, 25. aprila 1953. godine predstavio svoje kredencijale maršalu *Josipu Brozu Titu* i time formalno postao ambasador Kostarike i u Jugoslaviji. Od tada je, za vrijeme svoje diplomatske misije u Rimu, Castro nekoliko puta dolazio u Beograd da bi se sreo sa jugoslovenskim predsjednikom.

Nakon dvije godine žive diplomatske i poslovne aktivnosti i zanimljivog života u Rimu, sa Teodorom Kastrom desilo se nešto gotovo nepojmljivo u diplomatskoj. Ambasador Kostarike je jednostavno nestao sa lica zemlje, ne ostavljajući apsolutno nikakav trag za sobom. Kada se suočilo sa činjenicom o nestanku svoga ambasadora, kostarikansko ministarstvo spoljnih poslova bilo je zatečeno i bez pretpostavke o čemu je riječ. Zajedno sa obavještajnom službom zemlje krenulo je u potragu za Kastrom, ali bez ikakvog rezultata ili napretka. U diplomatskom koru u Rimu se, takodje, proširila vijest o nestanku kolege koji je, budući veoma aktivan, komunikativan i druželjubiv, a još iz male latino- američke zemlje, medju ambasadorima stekao mnoga prijateljstva ili naklonosti. Posle izvjesnog vremena u diplomatskom koru počela je da se širi pretpostavka da se, zbog svojih aktivnosti u biznisu, Castro možda zamjerio nekome od *uomini d'onore* i da je moguće da je pao kao žrtva mafije.

Na drugoj strani okeana, u njegovoj zemlji, posle višemjesečnog traganja, razvijena je i druga pretpostavka - da je Castro bio nerezidentni ambasador u Jugoslaviji, da se "sa komunistima nikad ne zna", da su ga, iz nekog razloga, možda likvidirali i da su, ako je to tako, šanse da bude pronadjen ravne nuli. Slučaj je, samim tim, zatvoren i za Teodora Kastru više niko decenijama ništa nije čuo.

* * * * *

Ime Teodora Kastru neočekivano i potpuno iznenadjujuće izašlo je na svjetlost dana tek potkraj 1990-ih, punih 40 godina nakon njegovog misterioznog nestanka iz Rima. Razlog za ovo je bila, sada već čuvena "*Mitrohinova arhiva*". Arhiva je dobila ime po *Vasiliju Mitrohinu* (*Vasilii Mitrokhin*), nekadašnjem arhivistu KGB-a, koji je tokom tridesetogodišnjeg služenja u kontra-obavještajnoj službi (Prvi direktorat KGB), tajno, rukom prepisivao sve važnije podatke iz svoga rada i stvorio impresivnu privatnu kolekciju o aktivnostima jedne od najmoćnijih

tajnih službi na svijetu. Nakon pada Berlinskog zida i raspada SSSR-a, odlučio je da 1992. godine prebjegne na Zapad, u Veliku Britaniju i da svu svoju arhivu koja je stala u šest punih kamiona, odnese sa sobom. Njegova bjekstvo nije objelodanljeno sve do 1999. godine.

Nakon što se nastanio u Velikoj Britaniji Mitrohin je počeo da saradjuje sa zvaničnim istoričarem britanske obavještajne službe MI5, Kristoferom Endrjuom (*Christopher Andrew*) i njih dvojica su na osnovu Mitrohinove arhive objavili nekoliko knjiga: *The Sword and the Shield: The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB* (1999); *The Mitrokhin Archive: The KGB in Europe and the West* (1999); *KGB Lexicon: The Soviet Intelligence Officer's Handbook* (2002); *The World Was Going Our Way: The KGB and the Battle for the Third World* (2005); *The Mitrokhin Archive II: The KGB and the World* (2005).

U Mitrohinovoj arhivi pojavljuje se i ambasador Kostarike u Rimu i Beogradu, Teodoro Kastro, ali pod svojim pravim imenom - Josif Grigulevič. Ko je bio Josif Grigulevič alias Teodoro Kastro? *Josif Romualdovič Grigulevič (Josif Romualdovich Grigulevich; 1913-1988)* koji je prvu polovinu 1950-ih godina proveo u liku kostarikanskog ambasadora u Italiji (i Jugoslaviji), bio je, u periodu od 1937. do 1954. godine tajni agent i operativac NKVD-a i jedan od Staljinovih hit-mana, zadužen za organizovanje likvidacija onih na koje bi "vodja svjetskog proletarijata" pokazao prstom kao na neprijatelje i izdajnike.

Grigulevič je npr. pripadao tzv. *Sikeirosovoj grupi*, tj. prvom, neuspješnom atentatu na *Lava Trockoga (Leon Trotsky)* u maju 1940. godine kada su staljinistički agenti koje je predvodio meksički pjesnik *David Siqueiros (David Siqueiros)* upali u Trockijevu kuću u Kojoakanu, predgradju Meksiko Sitija, ispalili kišu metaka iz automatskih pušaka, lakše ranili njegovog unuka, ali su nekadašnji komandant Crvene armije i njegova supruga *Natalija Sedova (Nataliya Sedova)* ostali nepovrijedjeni. Do danas nije razjašnjeno da li je ovo bio stvarni pokušaj ubistva koji je propao zbog nespretnosti izvršilaca, ili su planeri u Kremlju poslali Sikeirosovu grupu samo da bi zavarali tragove i otvorili put već pripremljenom, "tihom" atentatoru Ramonu Merkaderu (Ramon Mercader) da u avgustu 1940. završi posao. Da su mnoga velika imena iz svijeta umjetnosti u to vrijeme bili vjernici staljinizma svjedoči i činjenica da je, nakon neuspjelog atentata u Meksiku Sitiju, bjekstvo Griguleviča i dva njegova saučesnika⁴ od meksičke policije pomogao čuveni čileanski pjesnik i diplomata, kasnije i nobelovac, *Pablo Neruda (Pablo Neruda)*.

Prije Meksika, NKVD je Griguleviča bio poslao u Španiju da, u vrijeme španskog gradjanskog rata, nadzire aktivnosti Radničke partije marksističkog ujedinjenja (POUM) kojoj je pripadao i čuveni britanski književnik *Džordž Orvel*

⁴ Jedna od njih bila je *Laura Arauho Agilar (Laura Araujo Aguilars)*, buduća Grigulevičeva supruga i takođe sovjetski tajni agent, a drugi, meksički slikař *Antonio Pujol Jimenez (Antonio Pujol Jimenez)*.

(*George Orwell*). Kako je POUM bila partija trockističke orijentacije, Grigulevič je organizovao "mobilne grupe" za likvidaciju poznatijih trockista, a među njima 1937. godine pripremio je hapšenje i ubistvo nakon stravične torture, vodje POUM-a, katalonskog publiciste i bivšeg ministra pravde Katalonije, *Andreua Nina (Andreu Nin)*. Nakon Španije, Grigulevič je, za vrijeme Drugog svjetskog rata, poslat u Argentinu da koordinira organizaciju anti-nacističkih operacija i sabotaža u toj zemlji, koja je, iako neutralna, pod generalom *Huanom Peronom (Juan Peron)* bila mjesto na kome su se nacisti osjećali kao kod kuće. Po povratku u Moskvu, prošao je nekoliko teških godina, jer se, u tipično staljinском maniru, našao pod sumnjama i istragama istog brutalnog mehanizma kojemu je i sam služio. Ipak, uspio je da dokaže lojalnost i ubrzo bio upućen na značajni zadatak u Italiju koji ga je vodio preko Kostarike i njene diplomatske službe.

Kako je u ranoj mladosti sa svojim ocem već živio u Argentini i govorio perfektni španski, kasnije i još najmanje nekoliko stranih jezika, a svojim izgledom neodoljivo podsjećao na latino-amerikanca, kostarikansko ministarstvo spoljnih poslova nije imalo nikakvog razloga da sumnja u ovog nekadašnjeg studenta na Sorboni i nedvojbeno sposobnog čovjeka. Prije nego je i formalno postavljen za ambasadora, bio je savjetnik kostarikanske delegacije za vrijeme zasijedanja Generalne skupštine UN 1951. i održao takav anti-sovjetski govor koji su delegati naklonjeni zapadnim zemljama dočekali ovacijama, a sovjetski ministar spoljnih poslova, nekadašnji državni tužilac i "kasapin" sa montiranih sudske procesa iz vremena "velikog terora" 1930-ih godina, *Andrej Višinski (Andrey Vyshinski)* nazvao je Kastru, posle ovoga govora, "psom-čuvarom imperijalizma". Višinski, iako član najužeg državnog vrha, nije imao pojma da je Teodoro Kastro sovjetski državljanin i agent NKVD-a na najstrožem tajnom zadatku.

Njegov zadatak u Rimu bila je *likvidacija jugoslovenskog vodje, Josipa Broza Tita*. U Kremlju se "otpadništvo" u okviru medjunarodnog komunističkog pokreta nije moglo tolerisati. Prema Mitrohinovoj arhivi, Grigulevič je imao nekoliko varijanti za izvodjenje Titovog ubistva. Jedna je bila smrtonosna bakterija plućne kuge koju je NKVD razvio tokom 1940-ih godina, s tim što bi atentator unaprijed bio vakcinisan i zaštićen od njenog djelovanja. Druge su uključivale eksplozivnu napravu na nekom od diplomatskih prijema u Beogradu ili klasično ubistvo vatrenim oružjem za vrijeme Titove posjete Londonu. Po svemu sudeći Grigulevič je, tokom svojih posjeta Beogradu, počeo da razvija svoj plan, ali je, nakon Staljinove smrti i nastojanja da se odnosi sa Jugoslavijom normalizuju, Hruščov naredio hitnu obustavu svake dalje aktivnosti u ovom smjeru, prekid Grigulevičeve misije i njegov povratak u Moskvu.

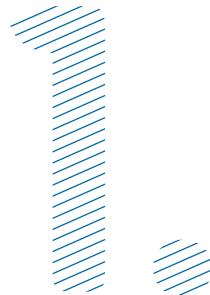
Tako je iz italijanskog diplomatskog kora, kostarikanske diplomatičke i sa lica zemlje nestao Teodoro B. Castro. U Moskvu se vratio stvarni čovjek - Josif Grigulevič. Stari staljinistički kadrovi iz NKVD-a, preimenovanog u KGB,

nijesu, međutim, više bili popularni kod novog sovjetskog vodjstva i polako su otpuštanici iz službe.

Tada počinje novi život i karijera Josifa Griguleviča. Karijera uspješnog i cijenjenog naučnika, istoričara i miran gradjanski život, sušta suprotnost avanturama tajnog agenta upletenog u mnoge "prljave" poslove. Kao naučnik uglavnom se bavio istorijom Latinske Amerike i Katoličke crkve. U periodu od 30-ak godina objavio je čak 58 knjiga, medju kojima i biografiju *Če Gvara* (*Ernesto Che Guevara*), a 1979. godine postao je dopisni član sovjetske Akademije nauka. Neke navike iz prethodnog života ipak su ostale. Iz razloga koje samo možemo da nagadjamo, jedan dio svojih radova, pa i Če Gevarinu biografiju, nije objavio pod svojim imenom, već pod pseudonimom "Iosif R. Lavrecki". Kolegama iz naučne zajednice, i pored svega uvažavanja za njegov opus, uvijek su bile čudne dvije stvari. O Josifu Griguleviču nigdje nije bilo moguće pronaći ni najmanji biografski podatak do njegovih četrdesetih godina. Takođe, nije putovao izvan Sovjetskog saveza i uvijek je odbijao da se fotografise. U vremenu bez interneta Teodoro Kastro mogao je izroniti samo u pisanim biografskim tragovima, fizičkim susretima na putovanjima ili na fotografijama.

Prof. dr Srđan Darmanović

UVOD

Cilj ove analize je doprinos podrobnijem razumijevanju političke pozadine, prirode i taktika ruske strategije dezinformisanja i plasiranja propagande u online prostoru na Zapadnom Balkanu, kao i davanje preporuka NATO saveznicima, organizacijama civilnog društva i akademskoj zajednici za dosljedan odgovor na ruski maligni uticaj.

Izlazak iz sovjetskog sistema i demokratska tranzicija koja je trebalo da bude nastavak Gorbačovljeve *perestrojke*, pretvorila se tokom 1990-ih, pod Jeljcinovim (Boris Yeltsin) predsjedništvom, u nestabilni i na momente haotični sistem sa sve manjim šansama za demokratski ishod. Nakon Putinovog preuzimanja vlasti, na dnevnom redu više nije bila tranzicija ka demokratiji, već žal za Sovjetskim Savezom⁵ i povratak statusa velike sile - "jake Rusije". Pod Putinom je obnovljen i učvršćen autoritarni sistem i u okviru njega razvijena sredstva za ostvarivanje pomenutog strateškog cilja, poznata pod imenom *hibridno ratovanje* (*hybrid warfare*). Ovaj pravac ruske strategije i politike vezuje se za ime njenog načelnika Generalštaba, generala Valerija Gerasimova (*Valery Gerasimov*). Gerasimov je na jednoj ruskoj vojnoj konferenciji 2013. godine održao govor u kome je navodno iznio strategiju kombinovanih psiholoških, političkih, subverzivnih i vojnih operacija za destabilizaciju zapadnih zemalja. Govor je kasnije objavljen u relativno nepoznatom ruskom vojnom časopisu *Vojno-industrijski glasnik* (*Military-Industrial Courier*) i tako je nastala *Gerasimovljeva doktrina*. Gerasimovljeva "doktrina" je, zapravo, samo nastojanje da se razvije operativni koncept za rusku konfrontaciju sa Zapadom kao podrška jednoj drugoj, stvarnoj doktrini koja je rusku politiku usmjeravala više od dvije decenije: *doktrini Primakova*.

Bivši ruski premijer i ministar spoljnih poslova u Jeljcinovoj administraciji, Jevgenij Primakov (*Yevgeny Primakov*), formulisao je određene postavke i principe ruskog nastupa na globalnoj sceni poslije Hladnog rata, sloma komunizma u Evropi i nestanka Sovjetskog Saveza. Oni počivaju na osnovnoj premisi da je unipolarni svijet kojim dominiraju Sjedinjene Države *neprihvatljiv za Rusiju*, pa bi, zato, Rusija trebala težiti *multipolarnom svijetu*

⁵ U svom godišnjem obraćanju naciji u aprilu 2005. godine, ruski predsjednik Vladimir Putin nazvao je raspad SSSR-a "najvećom geopolitičkom tragedijom vijeka" i "istinskom tragedijom" za ruski narod. - NBC News, April 25, 2005, <https://www.nbcnews.com/news/amp/wbna7632057>.

kojim upravlja koncert velikih sila kao protivteža jednostranoj moći SAD. Elementi ove strategije su sledeći: a) Rusija bi trebala insistirati na svom primatu na postsovjetskom prostoru i predvoditi neku vrstu integracije u tom regionu; b) Rusija bi se trebala suprotstaviti širenju NATO-a; c) Nuklearno oružje je temelj nacionalne bezbjednosti zemlje i konačni garant njene strateške nezavisnosti, ali ono nije instrument za rizične poduhvate, već samo osigurava da se druge sile ne upuštaju u takve pothvate protiv same Rusije; d) Za ostvarenje nacionalnih ciljeva u geopolitičkoj utakmici potrebna su sofisticiranija i kombinovana sredstva, tzv. *hibridni nastup*; e) Vojna moć je nužni pokretač hibridnog ratovanja, ali ona je najčešće rizična, skupa i nepraktična; f) Hibridna sredstva mogu biti važan instrument upravljanja rizikom, pri čemu vojna moć uvijek stoji u pozadini.

Primakovljeva doktrina multipolarnosti sprovedena je na način koji nije bio nepomišljen. Ruska kombinovana upotreba hibridnog ratovanja i vojne moći protiv Gruzije 2008., Ukrajine 2014., kao i u Siriji 2015. godine kalibrirana je kako bi se izbjegli nepotrebni rizici⁶.

Ispostaviće se da među najvažnije operativne metode Primakovljeve doktrine spada upotreba obmanjivanja, prikrivanja i dezinformisanja, kako u strateškim stvarima i odlukama, tako i u njihovoј taktičkoj izvedbi. Kako navodi jedan od autora: "Jedan od najzahtjevnijih izazova za zapadne vlade bio je kako se nositi s ruskim vođstvom koje uporno i neprestano laže, ili čak razumjeti, zašto to čine, čak i kada nije potrebno"⁷.

Iako je manipulisanje informacijama naveliko korišćeno i u sovjetskoj eri, današnje ruske vlasti, drugi ruski politički akteri, ruska akademска zajednica i ruski mediji koriste taktike dezinformisanja kao jedan od osnovnih instrumenata u težnji ka širenju ruskog uticaja i slabljenju evroatlantskog savezništva i zapadnog sistema vrijednosti⁸. Ovaj pristup ne rijetko dovodi do toga da međunarodna zajednica nema jedinstven pristup prema ruskom autoritarnom režimu i ruskom hegemonizmu kao okosnici ruske vanjske politike prema susjedstvu. Istraživači su dugo govorili o "dilemi diktatora" u informacionoj sferi - da li da dozvole slobodan protok informacija i time otvore mogućnost postepene demokratizacije, ili da ga zabrane i tako spriječe "otvaranje režima"⁹. Danas se, međutim, pojavljuje "dilema demokrata" - da

17

6 Vidi više o ovome u: Eugene Rumer, *The Primakov (Not Gerasimov) Doctrine in Action*, Carnegie Endowment for International Peace, June 5, 2019, <https://carnegieendowment.org/2019/06/05/primakov-not-gerasimov-doctrine-in-action-pub-79254>.

7 Christopher Bort, *Why The Kremlin Lies: Understanding Its Loose Relationship With the Truth*, Carnegie Endowment for International Peace, January 6, 2022, <https://carnegieendowment.org/2022/01/06/why-kremlin-lies-understanding-its-loose-relationship-with-truth-pub-86132>.

8 Joseph Robbins, *Countering Russian Disinformation*, Center for Strategic and International Studies, September 23, 2020, <https://www.csis.org/blogs/post-soviet-post/countering-russian-disinformation>.

9 Vidi više o ovome u: Phillip N. Howard, Sheetal D. Agarwal, and Muzammil M. Hussain, *The Dictators' Digital Dilemma: When do States Disconnect Their Digital Networks?* Center for Technology Innovation at Brookings, October, 2011, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/10_dictators_digital_network.pdf.

li da kontrolišu tok informacija i time dovode u pitanje osnovne postulante demokratije, ili da dozvole širenje neprovjerenih vijesti i dezinformacija, kojima se podriva demokratsko društvo¹⁰.

Ruska strategija dezinformisanja sastoji se u kombinovanju činjenica i pouzdanih informacija sa lažnim narativima, kako bi se manipulisalo javnošću kojoj su dezinformacije namijene.¹¹ Mediji u državnom vlasništvu *Russia Today* i novinska agencija *Sputnik* prepoznaju se kao ključna sredstva za širenje ruske propagande, ali i sastavni dio ruskog vanjskopolitičkog aparata¹². Unutar svojih granica Rusija nastoji izolovati Internet prostor kroz formiranje svoje kontrolisane verzije Interneta pod nazivom *RuNet*¹³. Na drugoj strani, u međunarodnoj areni Rusija koristi online prostor za generisanje stalnih sukoba¹⁴. Razgranato djelovanje Moskve u online prostoru, američki Centar za bavljenje globalnim temama pri Stejt Departmentu (GEC) naziva "dezinformacionim i propagandnim ekosistemom" pod kojim podrazumijeva prikupljanje zvaničnih, *proxy* i nezvaničnih komunikacionih kanala i platformi koje Rusija koristi da kreira i širi lažne narative¹⁵. Sastoji se od pet važnih stubova: zvanične vladine komunikacije, globalnog slanja poruka koje finansira država, kultivisanja i podsticanja "proxy" izvora, korišćenja društvenih medija kao oružja, i dezinformacija omogućenih sajber djelovanjem¹⁶. GEC prepoznaje da je Moskva direktno odgovorna za razvoj ovih taktika, a rusko korišćenje informacija kao dopune tradicionalnog arsenala oružja i rusko hibridno ratovanje¹⁷ su gotovo opšte mjesto u ozbiljnim analizama savremenih bezbjednosnih prijetnji¹⁸. Prednost primjene ovog metoda je u tome što: a)

18 /

10 Henry Farrell, and Bruce Schneier, **Democracy's Dilemma**, Boston Review, May 15, 2019, <https://bostonreview.net/forum/henry-farrell-bruce-schneier-democracys-dilemma/>.

11 Crull, Nicholas J., Vasily Gatov, Peter Pomerantsev, Anne Applebaum, and Alistar Shawcross. **Soviet Subversion, Disinformation and Propaganda: How the West Fought Against It An Analytic History, with Lessons for the Present**, LSE. LSE Institute for Global Affairs, October 2017, <https://www.lse.ac.uk/iga/assets/documents/arena/2018/Jigsaw-Soviet-Subversion-Disinformation-and-Propaganda-Final-Report.pdf>.

12 GEC Special Report **Kremlin-Funded Media: RT and Sputnik's Role in Russia's Disinformation and Propaganda Ecosystem**, U.S. Department of State Global Engagement Center, January 2022, https://www.state.gov/wp-content/uploads/2022/01/Kremlin-Funded-Media_January_update-19.pdf.

13 Justin Sherman, **Reassessing RuNet: Russian Internet isolation and implications for Russian cyber behavior**, Atlantic Council, July 12, 2021, <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/reassessing-runet-russian-internet-isolation-and-implications-for-russian-cyber-behavior/>.

14 Todd C. Helmus, Elizabeth Bodine-Baron, Andrew Radin, Madeline Magnuson, Joshua Mendelsohn, William Marcellino, Andriy Bega, and Zev Winkelman, **Russian Social Media Influence: Understanding Russian Propaganda in Eastern Europe**, Rand Corporation, 2018, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR2200/RR2237/RAND_RR2237.pdf.

15 GEC Special Report: **Pillar's of Russia's Disinformation Propaganda System**, U.S. Department of State Global Engagement Center, August 2020. <https://www.state.gov/russias-pillars-of-disinformation-and-propaganda-report/>.

16 *Ibid.*

17 Arsalan Bilal, **Hybrid Warfare – New Threats, Complexity, and 'Trust' as the Antidote**, NATO Review, November 30, 2021, <https://www.nato.int/docu/review/articles/2021/11/30/hybrid-warfare-new-threats-complexity-and-trust-as-the-antidote/index.html>.

18 William H. Webster, Arnaud de Borchgrave, Pat Gallagher, Frank J. Cilluffo, Stephanie M. Lanz, **Information Warfare/Information Assurance**, Center for Strategic and International Studies, <https://www.csis.org/programs/transnational-threats-project/past-projects/transnational-threats-project-past-task-force-4>.

dozvoljava plasiranje različitih varijacija istih lažnih narativa na način da budu prijemčivi različitim ciljnim javnostima; b) omogućava zvaničnicima Kremlja da budu izuzeti od optužbi za plasiranje narativa, jer sa njima ne postoji jasna povezanost; i c) uvezanost medijskih platformi, društvenih mreža i komunikacija u fizičkom prostoru povećava rezonancu i dosege plasiranih lažnih narativa¹⁹.

Među upečatljivim taktikama ruske kampanje dezinformisanja mogu se izdvojiti: a) podrška radikalno desnim političkim partijama i organizacijama širom Zapadne Evrope (Francuska, Italija, UK...); b) širenje lažnih vijesti o spornim unutrašnjepolitičkim ili regionalnim pitanjima kako bi se produbile podjele u društвima članica NATO, ali i u zemljama u neposrednom susjedstvu Alijanse (kroz podsticanje tenzija na istoku Ukrajine, produblјivanje krize u Kataloniji, opstruisanje rješavanja srpsko-kosovskog dijaloga, otvaranje pitanja ruske manjine u Estoniji)²⁰; c) korišćenje kao oružja (*weaponization*) religije i tradicije i istorijskog revizionizma u državama sa značajnim procentom pravoslavnog stanovništva (Baltičke zemlje, Ukrajina, Gruzija, Srbija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Sjeverna Makedonija itd.)²¹; d) širenje lažnih vijesti koje sugerišu političku, ekonomsku, vojnu i moralnu superiornost Rusije u odnosu na "licemjerni" i «nepravedni» Zapad²²; e) širenje lažnih vijesti koje sugerišu nejedinstvo među članicama NATO-a i manjak legitimite organizacije u pogledu vojnog prisustva u kriznim žariштima u Evropi (poput onih da će NATO povući trupe iz Litvanije²³, ili da su kanadske trupe "uvezle korona virus" u Letoniju²⁴, da poljske vojne vlasti kritikuju postupanje američkih vojnih snaga²⁵); f) *kompromat* kao sredstvo za diskreditovanje i ucjenjivanje političkih i biznis elita, pokreta i organizacija, što datira još iz vremena SSSR-a, a koji je sa bujanjem društvenih mreža doživio novi procvat²⁶.

19

19 GEC Special Report: Pillar's of Russia's Disinformation Propaganda System, U.S. Department of State Global Engagement Center, August 2020. <https://www.state.gov/russias-pillars-of-disinformation-and-propaganda-report/>.

20 Putin's Asymmetric Assault on Democracy in Russia and Europe: Implications for U.S. National Security, A Minority Staff Report Prepared for the use of the Committee on Foreign Relations, United States Senate, January 10, 2018, <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CPRT-115SPRT28110/html/CPRT-115SPRT28110.htm>.

21 Tetyana Zhurman, Religion as a Hybrid War Weapon to Achieve Russia's Geopolitical Goals, *The Jamestown Foundation Global Research and Analysis*, July 30, 2021, <https://jamestown.org/religion-as-a-hybrid-war-weapon-to-achieve-russias-geopolitical-goals/>.

22 Edward Lucas and Peter Pomerantsev, Winning the Information War: Techniques and Counter-strategies to Russian Propaganda in Central and Eastern Europe, CEPA's Information Warfare Project in Partnership with the Legatum Institute, August 2016, https://cepa.ecms.pl/files/?id_plik=2773

23 NATO's Approach to Countering Disinformation: a Focus on COVID-19, NATO, July, 2020, <https://www.nato.int/cps/en/natohq/177273.htm>.

24 Murray Brewster, Canadian-led NATO battlegroup in Latvia targeted by pandemic Disinformation campaign, CBS News, May 24, 2020, <https://www.cbc.ca/news/politics/nato-latvia-battle-group-pandemic-covid-coronavirus-disinformation-russia-1.5581248>.

25 Małgorzata Zawadzka, Today's Potemkin Village: Kremlin Disinformation and Propaganda in Poland, *The Warsaw Institute Review*, May 15, 2018, <https://warsawinstitute.org/todays-potemkin-village-kremlin-disinformation-propaganda-poland/>.

26 Sarah Oates, How Russian 'kompromat' destroys political opponents, no facts required, *The Washington Post*, January 13, 2017, <https://www.washingtonpost.com/posteverything/wp/2017/01/13/how-russian-kompromat-destroys-political-opponents-no-facts-required/>.

Zapadni Balkan je region kompleksne istorije, sa relativno skorim iskustvom etničkih sukoba i važnim geopolitičkim položajem. Sve države streme članstvu u EU, koja nije doživjela proširenje još od 2013. godine. Crna Gora, Albanija i Sjeverna Makedonija su članice NATO-a, ali u Srbiji, Crnoj Gori, Sjevernoj Makedoniji i Bosni u Hercegovini značajan dio političkih elita i dalje se protivi bilo evroatlantskim integracijama, bilo priznanju članstva u NATO kao realnosti. Pored toga što Zapadni Balkan predstavlja geopolitički pogodno tlo za širenje ruske propagande i primjenu alata dezinformisanja, režimi na Zapadnom Balkanu imaju *naslijedene strategije širenja dezinformacija još iz ratova 90-ih*²⁷. Posebno u Srbiji, narativi iz 90-ih su i dalje živi ili se oživljavaju i na unutrašnjoj sceni i u djelovanju Srbije prema susjedstvu. Kanali distribucije dezinformacija nijesu se značajnije promijenili u odnosu na period prije 30 godina kada su mediji instrumentalizovani za ultranacionalističke svrhe²⁸. Štaviše, dobili su na snazi i intenzitetu sa prodorom digitalnih tehnologija i širenjem društvenih mreža.

Ovaj tekst nadovezuje se na brojna istraživanja ciljeva ruske propagande u online prostoru na Zapadnom Balkanu. Namjera mu je da pomogne boljem razumijevanju prijetnje koju ruska propaganda predstavlja po evroatlantsku orientaciju regiona ali i građansko društvo i put demokratizacije u državama Zapadnog Balkana.

Istraživanja uglavnom prepoznaju dva osnovna cilja koja ruske kampanje dezinformisanja žele postići: a) kvarenje percepcije o SAD i EU i b) sprječavanje ili odlaganja pristupanja država Zapadnog Balkana evroatlantskim strukturama²⁹. Ovome bi se mogao dodati i treći – očuvanje unutrašnjeg političkog poretku u Rusiji i sprječavanje međunarodne zajednice da bude ujedinjena u pritisku na Rusiju zbog kršenja ljudskih prava i građanskih sloboda u okviru autoritarnog režima. Rusija nastoji da podrije NATO i EU podsticanjem očuvanja *statusa quo* i nerješavanja otvorenih pitanja u regionu. Ruske vlasti, kao što će biti predstavljeno, sarađuju sa vlastima i radikalnom desnicom u Srbiji i Republikoj Srpskoj, otežavajući da se srpsko-kosovski dijalog uspješno okonča i Bosna i Hercegovina postane funkcionalna država. Ruska propaganda nastoji da ubijedi građane Crne Gore, Albanije i Sjeverne Makedonije da su ulaskom u NATO njihove zemlje postale marionete Zapada. Srbija se, predstavlja kao uspješna ekomska priča u regionu, baš zbog izostanka evroatlantskih ambicija.

27 Renaud de La Brosse, *Politička propaganda i projekt "Svi Srbi u jednoj državi": posledice instrumentalizacije medija za ultranacionalističke svrhe*, Tužilaštvo Međunarodnog kričnog suda za bivšu Jugoslaviju, Januar 2003, https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/prosexp/bcs/rep-srb-b.htm.

28 *Ibidem*.

29 Sophie Eisentraut, Stephanie de Leon, *Propaganda and Disinformation in the Western Balkans: How the EU Can Counter Russia's Information War*, Konrad Adenauer Stiftung, March 6, 2018, <https://www.kas.de/en/analysen-und-argumente/detail/-/content/propaganda-and-disinformation-in-the-western-balkans-how-the-eu-can-counter-russia-s-information-war>.

Rusko hibridno djelovanje naročito se intenzivira kako se na Zapadnom Balkanu približavaju događaji ili izbori od ključne važnosti za dalju evroatlantsku perspektivu država. U prethodnih nekoliko godina, to su bili: referendum o pitanju imena 2018. u Sjevernoj Makedoniji, parlamentarni izbori na Kosovu 2019., u Srbiji, Sjevernoj Makedoniji i Crnoj Gori 2020. godine. Sjeverna Makedonija bila je na udaru ruskog subverzivnog djelovanja u susret referendumu o pitanju imena. Rusija je sarađivala sa nacionalističkim strujama povezanim sa trenutno najvećom opozicionom strankom, konzervativnom VMRO-DPMNE, i sprovodila intenzivne obavještajno-medijске aktivnosti kako bi smanjila izlaznost na referendumu, i tako pokušala da sprječi rješavanje višedecenijskog spora sa Grčkom. Na Kosovu, bez obzira ko je na vlasti, ruska propaganda je ostala fokusirana na slabljenje povjerenja duž linije kosovska Vlada – kosovski Srbi, uz određene pokušaje širenja dezinformacija u online prostoru. Onda kada su događaji od interesa i za srpske političke elite, susjedne države osjete teret udruženog rusko-srpskog propagandnog djelovanja. Ovo je slučaj sa reinkarnacijom propagande Svi Srbi u jednoj državi oličene u novom konceptu Srpskog sveta³⁰. Naročito je udruženom propagandom bila pogodjena Crna Gora nakon usvajanja crnogorskog Zakona o slobodi vjeroispovjesti i pravnom statusu vjerskih zajednica 2019. godine, uoči parlamentarnih izbora 2020. ali i lokalnih izbora u Nikšiću 2021.

Pored propagande koja se plasira zvaničnim ruskim kanalima, posebna pažnja će biti poklonjena proxy glasovima za Zapadnom Balkanu, koji takođe snose dio odgovornosti za širenje dezinformacija i propagande koja ide na ruku Kremlju.

---

³⁰ Jasmin Agić, *Vulinov 'srpski svet': Pola Bosne i cijela Crna Gora*, *Balkans Aljazeera*, May 5, 2021, <https://balkans.aljazeera.net/teme/2021/5/5/vulinov-srpski-svet-pola-bosne-i-cijela-crna-gora>.

1.1. Uspon ruske dezinformacione i propagandne mašinerije

Današnje ruske propagandne kampanje umnogome podsjećaju na sovjetske, poput kampanje *Operacija Infection* ili *Operacija Neptun* ili plasiranja slogana *Regan znači rat*³¹. Svijet u kojem se plasiraju, međutim, nije isti³². Danas ne postoji Gvozdena zavjesa između "dva svijeta" a napušteno je i bipolarno razumijevanje stvarnosti u kojem je Zapadni blok strateški jedna strana u sukobu. Ovo ruske dezinformacije čini prijemčivim i zapadnim društvima. Ranije uspješno primjenjivane tehnike otpora manipulaciji zapravo ne odgovaraju sadašnjem "stilu nestvarnosti", odnosno onome što Piter Pomerancev (*Peter Pomerantsev*) naziva "bezbudućnosna sadašnjost"³³.

Sve vrijeme Hladnog rata, strateške komunikacije Zapada uspijevale su da uporedo sa širenjem informacija o politikama Zapadnog bloka, zagovaraju *vrijednosti*, sadržane u govoru američkog predsjednika Frenklina Ruzvelta (*Franklin D. Roosevelt*) o "četiri slobode" iz 1941: sloboda govora, religije, sloboda od siromaštva i sloboda od straha³⁴. Upravo iz tog razloga, padom Berlinskog zida politički blok Zapada nije odnio pobjedu samo vojno, strateški i politički, već i, što je vjerovatno i važnije, - *vrednosno*. Činilo se da su koherentni koncepti demokratije, političkih sloboda, zaštite ljudskih prava i prosperiteta nadjačali sovjetski narativ da su građanska i politička prava *buržoaska zamka*³⁵.

Nakon raspada Sovjetskog saveza Rusija je značajno zaostajala za SAD u sferi informacione tehnologije i kompjuterskih nauka i gubila *propagandni rat*. Kremlj je krajem 90-ih sa sumnjičavošću gledao na razvog IT sektora, da bi ga nedugo potom uključio u sferu dezinformacionog i propagandnog djelovanja. Nakon okupacije Krima i sa porastom tenzija između Rusije i Zapada, Putin je vodeću rusku IT kompaniju *Yandex* označio kao podložnu vanjskoj manipulaciji, a čitav Internet kao projekat američke *Centralne obavještajne agencije*. Akcije kompanije pale su na manje od 5% početne vrijednosti i kompanija se okrenula ruskim vlastima, do mjere da je lider opozicije Aleksej Navaljni (*Alexei Navalny*) 2017. godine optužio *Yandex* da manipuliše

---

³¹ David Robert Grimes, *Russian fake news is not new: Soviet Aids propaganda cost countless lives*, *The Guardian*, Jun 14, 2017, <https://www.theguardian.com/science/blog/2017/jun/14/russian-fake-news-is-not-new-soviet-aids-propaganda-cost-countless-lives>.

³² Linda Qiu, *Fingerprints of Russian Disinformation: From AIDS to Fake News*, *The New York Times*, December 12, 2017, <https://www.nytimes.com/2017/12/12/us/politics/russian-disinformation-aids-fake-news.html>.

³³ Peter Pomerantsev, *To Unreality – and Beyond*, *Journal of Design and Science*, MIT Media Lab, October 23, 2019, <https://jods.mitpress.mit.edu/pub/ic90utai/release/4>.

³⁴ FDR and the Four Freedoms Speech, FDR Library and Museum, <https://www.fdrlibrary.org/four-freedoms>.

³⁵ Nicholas J. Cull, Vasily Gatov, Peter Pomerantsev, Anne Applebaum, and Alistair Shawcross, *Soviet Subversion, Disinformation and Propaganda: How the West Fought Against it: An Analytical History, with Lessons for the Present, Final Report*, LSE Consulting, October 2017, <https://www.lse.ac.uk/iga/assets/documents/arena/2018/Jigsaw-Soviet-Subversion-Disinformation-and-Propaganda-Final-Report.pdf>.

logaritmima za pretragu vijesti na način da se isključuje spominjanje protesta protiv Putina³⁶.

Rusija je najprije počela da svoje propagandne kapacitete razvija u neposrednom susjedstvu i bivšim sovjetskim republikama sa značajnjom etničkom ruskom manjinom i stanovništvom koje govori ruski jezik. Početkom 2000-ih meta ruskih sajber napada na banke, vladine sajtove i medijske kuće je bila Estonija, kao najnovija članica NATO-a sa značajnom ruskom manjinom. Metodi djelovanja unaprijedeni su u toku invazije na Gruziju 2008. godine³⁷. Tada je, podstaknuta digitalnom revolucijom, Rusija počela širiti lažne narative na Internetu kako bi racionalizovala svoje postupanje. Motiv za to bila je bojazan da bi daleko moćnija zapadna medijska propaganda mogla naškoditi Putinu. *Russia Today*, državna televizijska mreža, tada je preoblikovana i postala ključni dio ruske vanjske politike³⁸.

Protesti u Rusiji 2011. godine bili su, međutim, prekretnica u ruskom malignom djelovanju u Internet prostoru i povod za pokretanje pravog "informacionog rata" protiv Zapada. Učesnici protesta, za koje je Putin okrivio Zapad, velikim dijelom su se mobilisali na društvenim mrežama *Facebook* i *Vkontakte*³⁹. Nedugo potom, prilikom posjete *Russia Today* obznanio je namjeru da "razbijie anglosaksonski monopol na globalne tokove informacija"⁴⁰.

Građanski rat u Siriji pružio je svježu priliku da Rusija doradi svoje taktike i da, na primjer, uključi diskreditovanje organizacija za zaštitu ljudskih prava na *Twitter*-u, kao što je to bio slučaj sa *Bijelim šljemovima* (*White Helmets*)⁴¹. Količina dezinformacija koju je raspirivao Kremlj maltene je kreirala utisak da se istina o događajima kao što je upotreba hemijskog oružja od strane ruskih partnera u Siriji nikada ne može utvrditi, podstičući osjećaj cinizma i beznađa, i tako omogućavajući Kremlju da neometano slijedi svoje interese⁴².

23

36 Yandex, **Russia's biggest technology company, celebrates 20 years**, The Economist, September 30, 2017, <https://www.economist.com/business/2017/09/30/yandex-russias-biggest-technology-company-celebrates-20-years>

37 Donals L. Buresh, **Russian Cyber-attacks on Estonia, Georgia, and Ukraine, Including Tactics, Techniques, Procedures, and Effects**, *Journal of Advanced Forensic Sciences*, 2021, <https://openaccesspub.org/jafs/article/1686>.

38 Nicholas J. Cull, Vasily Gatov, Peter Pomerantsev, Anne Applebaum, and Alistair Shawcross, **Soviet Subversion, Disinformation and Propaganda: How the West Fought Against it: An Analytical History, with Lessons for the Present, Final Report**, *LSE Consulting*, October 2017, <https://www.lse.ac.uk/iga/assets/documents/arena/2018/Jigsaw-Soviet-Subversion-Disinformation-and-Propaganda-Final-Report.pdf>.

39 Tom Balmforth, **Russian Protesters Mobilize Via Social Networks, as Key Opposition Leaders Jailed**, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, December 7, 2011, https://www.rferl.org/a/russian_protesters_mobilize_online_as_leaders_jailed/24414881.html.

40 In case you weren't clear on Russia Today relationship to Moscow, *Putin clears it up*, Washington Post, June 13, 2013 [in-case-you-werent-clear-on-russia-todays-relationship-to-moscow-putin-clears-it-up/](https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2013/06/13/in-case-you-werent-clear-on-russia-todays-relationship-to-moscow-putin-clears-it-up/).

41 Olivia Solon, **How Syria's White Helmets became victims of an online propaganda machine**, *The Guardian*, December 18, 2017, <https://www.theguardian.com/world/2017/dec/18/syria-white-helmets-conspiracy-theories>.

42 Crull, Nicholas J., Vasily Gatov, Peter Pomerantsev, Anne Applebaum, and Alistar Shawcross. **Soviet Subversion, Disinformation and Propaganda: How the West Fought Against It An Analytic History, with Lessons for the Present, LSE, LSE Institute for Global Affairs**, October 2017, <https://www.lse.ac.uk/iga/assets/documents/arena/2018/Jigsaw-Soviet-Subversion-Disinformation-and-Propaganda-Final-Report.pdf>.

Za vrijeme ukrajinske *Revolucije ponosa* 2013. slike iz Sirije, Čečenije i Bosne korišćene su kao dokaz ubistava koje su počinili navodni *ukrajinski fašisti*⁴³ (taktika korišćenja slika nastalih drugim povodima će postati svojstvena i crnogorskim lažnim vijestima za vrijeme protesta u susret i nakon usvajanja *Zakona o slobodi vjeroispovjesti ili uvjerenja i pravnom statusu vjerskih zajednica*⁴⁴).

Propagandna Internet kampanja dobila je naročito krupne razmjere prilikom aneksije Krima 2014. godine. Ruski predsjednik Putin je sa lakoćom upoznao javnost da u Krimu nema ruskih vojnika, čime je sugerisao da su, prema riječima Pomeranceva (*Pomerantsev*) "činjenice izgubile svoju moć" i "nijesu važne"⁴⁵. Ovo ponašanje predstavljalo je prekretnicu u djelovanju ruske medijske propagandne mašinerije i prirodi dezinformacija u odnosu na hladnoratovsko širenje *dezinformatsiya*. Političari, koji ionako nijesu uvijek govorili istinu, sada počinju da iskazuju krajnju nebrigu nad time da li je govore ili ne⁴⁶. Kada je američki predsjednik Ronald Regan (*Ronald Reagan*) suočio sovjetskog lidera Mihaila Gorbačova (*Mikhail Gorbachev*) sa istinom da je KGB iza *Operacije Infektion* tj. plasiranja lažnog narativa da su SAD izmislice AIDS kao biološko oružje protiv Afrike, Gorbačov (*Gorbachev*) se uvrijedio. Nedugo potom, 1987. je naredio da se operacija obustavi, da bi to priznao tek Jevgenij Primakov (*Yevgeny Primakov*) 1992. kao tadašnji direktor Vanjsko-obavještajne službe⁴⁷.

24 /

U isto vrijeme, *Russia Today* intenzivno je objavljivala lažne vijesti o postupanju Ukrajine. Prilikom obaranja *leta 17 Malaysia Airlinesa* u kojem je 298 ljudi poginulo citiran je lažni kontrolor letenja koji je "potvrđio" da su u operaciju bili uključeni ukrajinski borbeni avioni⁴⁸. Ova informacija je postala viralna na društvenim mrežama, zbog čega se to smatra prvim slučajem državno orkestriranog širenja dezinformacija putem medija, što je *do tada bilo rezervisano za terorističke organizacije*.

Propaganda namijenjena *sunarodnicima (compatriots)* danas uključuje kreiranje i plasiranje narativa o geopolitičkom *sunovratu* Zapada i moralno upitnom *narušavanju* postsovjetskih država umjesto obećanog ekonomskog napretka. Plasira se i narativ da su vrijednosti koje zastupa Zapad suprotne

43 Josh Raab, In Ukraine, A Battle of Words and Images, Time, July 8, 2014, <https://time.com/3810444/ukraine-fake-images-claim/>.

44 Litije i manipulativna igra brojkama, CDM, March 3, 2020, <https://www.cdm.me/politika/litije-i-manipulativna-igra-brojkama/>.

45 Peter Pomerantsev, To Unreality – and Beyond, Journal of Design and Science, MIT Media Lab, October 23, 2019, <https://jods.mitpress.mit.edu/pub/ic90utal/release/4>.

46 *Ibidem*.

47 David Robert Grimes, Russian fake news is not new: Soviet Aids propaganda cost countless lives, The Guardian, Jun 14, 2017, <https://www.theguardian.com/science/blog/2017/jun/14/russian-fake-news-is-not-new-soviet-aids-propaganda-cost-countless-lives>.

48 MH17 News, RT, <https://www.rt.com/tags/mh17-news/>.

vrijednostima porodice i pravoslavlja. Zapad se optužuje da namjerno "kreira destabilizujuće revolucije u drugim državama kao sredstvo služenja bezbjednosnim interestima po maloj cijeni i sa minimalnim žrtvama"⁴⁹. U tu svrhu ruski vojni eksperti skovali su termin *obojena revolucija*, koji obuhvata *revoluciju ruža* u Gruziji 2012., *narandžastu revoluciju* u Ukrajini 2004. i *revoluciju tulipana* u Kirgistanu 2005. godine. Termin se prenio u online sferu da se javnosti u bivšim sovjetskim republikama zaplaše da nasilni protesti vode u "krvave građanske ratove"⁵⁰.

Sa ciljem borbe protiv obojenih revolucija Rusija je formirala brojne takozvane *fabrike trolova*, tj. entitete koji sprovode dezinformacione propagandne aktivnosti na Internetu, pod plaštom navodnog djelovanja u svojstvu PR agencija, istraživačkih centara i sl⁵¹. Grupe *CyberBerkut* i *Russiya Vesna* bile su recimo *fabrike trolova* zadužene za širenje informacija na društvenim mrežama, često uz korišćenje automatskih naloga⁵².

Nerijetko su u ruskom okruženju pojedinci koji bi počeli istraživati ili naglašavati rusku taktiku pokrivanja online prostora botovima, bivali podvrgnuti uznemiravanju i prijetnjama *trolova*, tj. osoba koje provociraju sukobe na društvenim mrežama pokretanjem kontroverznih tema ili napadanjem sagovornika. Tako su finsku novinarku Džesiku Aro (*Jessikka Aro*) ruske fabrike trolova napale na društvenim mrežama da radi kao prostitutka za «američke specijalne usluge». Aro je dobijala ogroman broj mejlova sa prijetnjama silovanja ili ubistva. Novinarka je široj međunarodnoj javnosti bila upečatljiva i 2019. godine kada je State Department trebalo da joj dodijeli nagradu *International Women of Courage*, ali je procedura obustavljena zbog kritičkih tekstova koje je novinarka objavila o američkom predsjedniku Donaldu Trampu⁵³.

Slične taktike počele su slijediti i druge države. *Fabrike trolova* na društvenim mrežama bile su ključan faktor pobjede Rodriga Duertea (*Rodrigo Duterte*) na predsjedničkim izborima na Filipinima 2016. godine. Filipinska vlada nastavila je izdvajati na desetine hiljada dolara za upošljavanje *btoova* (pojedinaca koji vode lažne naloge) koji napadaju pripadnike opozicije na

⁴⁹ Anthony H. Cordesman, *Russia and the "Color Revolution": A Russian Military View of a World Destabilized by the US and the West (Full Report)*, Center for Strategic and International Studies, May 28, 2014, <https://www.csis.org/analysis/russia-and-color-revolution>.

⁵⁰ Andrei Soldatov, and Irina Borogan, *The Red Web: The struggle Between Russia's Digital Dictators and the New Online Revolutionaries*, Public Affairs, New York, 2015.

⁵¹ Vidjeti više na: **Media – (Dis)information – Security**, NATO, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/5/pdf/2005-deeportal2-troll-factories.pdf.

⁵² Jacob T. Rob, and Jacob N. Shapiro, *A brief History of Online Influence Operations*, Lawfare, October 28, 2021, <https://www.lawfareblog.com/brief-history-online-influence-operations>.

⁵³ Journalist Jessikka Aro: "Harassment of journalists is a societal problem", DW, October 2020, <https://www.dw.com/en/journalist-jessikka-aro-harassment-of-journalists-is-a-societal-problem/a-55219349>.

društvenim mrežama na Filipinima⁵⁴. Fabrika trolova obrušila se i na filipinsko-američku novinarku Mariu Resu (*Maria Ressa*), prošlogodišnju dobitnicu Nobelove nagrade za napore za očuvanje slobode izražavanja kao preduslova za demokratiju i dugotrajan mir.

U Evropi, uspon populizma i desnice uslijed migrantske krize stvorili su još pogodnije tlo za prodor ruske propagande. Ruski uticaj kreće se od finansijske podrške radikalnim i ekstremističkim strankama širom Zapadne Evrope, bilo lijevog bilo desnog spektruma, do širokog prisustva na društvenim mrežama. Da je ova podrška i finansijska obznanili su krajem 2013. i početkom 2014. godine Marin Le Pen (*Marine Le Pen*), liderka krajne desnog francuskog *Nacionalnog fronta* (*Front National*), i njen otac Žan-Mari Le Pen (Jean-Marie Le Pen), osnivač i dugogodišnji vodja partije, kada su priznali da je Front finansiran iz Rusije. Posrednik u ovoj transakciji bio je Ajmerik Šoprad (*Aymeric Chauprade*), spoljno-politički savjetnik Marin Le Pen koji je u jednom od intervjuu za ruske medije izjavio da će *Nacionalni front* uništiti Evropsku uniju ako dodje na vlast. Šoprad (*Chauprade*) je u ime Nacionalnog fronta bio i jedan od "posmatrača" referendumna na Krimu od 16. marta 2014. kojime je poluostrvo i formalno anektirano od strane Rusije. Chauprade i Le Pen su pozdravili rezultat glasanja na kome je, prema službenim podacima, učestvovalo navodno čak 90% stanovništva, a u Sevastopolju i nevjerovatnih 123%!⁵⁵ Rusija je, takodje, bila i mjesto okupljanja partija i pokreta evropske krajne desnice. U Sankt Peterburgu se 22. marta 2015., na poziv *Rodine* (Всероссийская политическая партия "Родина"), partije bliske Kremlju, okupilo oko 150 predstavnika ruskih nacionalističkih i evropskih neo-fašističkih partija sa prevashodnim ciljem da podrže rusku politiku prema Ukrajini i osude sankcije EU protiv Rusije⁵⁶.

Vrijedno zapažanja je, takođe, da su se i neke ličnosti sa evropske ljevice uključile u odbranu ruskog djelovanja i odgovarajućeg narativa u vezi da Ukrajinom. Među zanimljivije likove ovog tipa spadao je svakako jedan od urednika britanskog *Guardiana* (*Gardian*), Seumas Milne. Zbog tekstova koje je objavljivao o Ukrajini, Putin mu je ukazao čast da 2014. godine predsedava samitom o ruskoj spoljnoj politici u Valdaju. Uprkos tome, Milne će u oktobru 2015. godine biti imenovan za šefa službe za komunikacije tadašnjeg laburističkog lidera Džeremija Korbina (*Jeremy Corbin*)!⁵⁷

---

54 Gaby Baizas, Investigating troll farms: *What to look out for*, Rappler, July 2021, <https://www.rappler.com/newsbreak/iq/investigating-troll-farms-what-to-look-out-for/>.

55 Vidi više o ovome u: Timothy Snyder, *Road to Unfreedom: Russia, Europe, America*, Tim Duggan Books, New York 2018, pp. 98-100, 133-134.

56 *Europe far-right parties meet in St Petersburg, Russia*, BBC News, 22 March 2015, <https://www.bbc.com/news/world-europe-32009360>.

57 Vidi više o ovome u: Timothy Snyder, *Road to Unfreedom: Russia, Europe, America*, Tim Duggan Books, New York 2018, pp. 200-201.

Rusko hibridno djelovanje posebno se ogolilo u susret američkim predsjedničkim izborima 2016. godine. Prema izvještaju Centralne obavještajne agencije, Federalnog istražnog biroa i Agencije za nacionalnu bezbjednost SAD, Rusija je preduzela opsežne Internet operacije kako bi uticala na ishod izbora u korist predsjednika Trampa⁵⁸. Narativ koji je raspirivala ruska mreža botova sastojao se od globalnih i domaćih teorija zavjere od toga da je vlasnik glasačkih mašina u Americi Džordž Soroš (*George Soros*) preko toga da Hilari Clinton (*Hilary Clinton*) ima ozbiljne zdravstvene probleme, do plasiranja lažnih narativa o američkoj vanjskoj i unutrašnjoj politici. Ruska Agencija za internetska istraživanja (*Internet Research Agency*), kompanija čiji je vlasnik ruski oligarh Jevgenij Prigožin (*Yevgeny Prigozhin*), kreirala je i na desetine Fejsbuk stranica koje su hiperbolizirale društvene podjele u SAD, naročito podstičući rasnu, vjersku i klasnu netrpeljivost⁵⁹. Stranice su koristile algoritme za oglašavanje na Fejsbuku kako bi odgovarajući narativ dospio do dijela stanovništva najprijemljivijeg za poruku koja se želi plasirati. Tako je Rusija kreirala *Blacktivist* kao ekstremnu verziju pokreta *Black Lives Matter* koja je postavljala snimke policijskog nasilja nad crnačkim stanovništvom. Fejsbuk stranica *Being Patriotic* je podsticala antiimigraciona osjećanja u Americi. Sve slične stranice generisale su skoro 20 miliona interakcija na Fejsbuku⁶⁰.

Ruska Agencija za internetska istraživanja kreirala stotine lažnih naloga kako bi tvitovali o Bregzitu (*Brexit*), i podržavala izlazak UK iz Evropske unije⁶¹. U Njemačkoj je, na primjer, Rusija manipulisala izjavom 13-godišnje Ruskinje iz Njemačke da su je silovali migranti. Iako se ispostavilo da to nije tačno, ruska državna televizija a čak i ruski ministar vanjskih poslova Lavrov nastavili su da zbog toga optužuju Njemačku⁶².

27

Danas u online prostoru djeluju i brojne ruske hakerske grupe poput *Cozy Bear* ili *Fancy Bear*, za koje se vjeruje da su povezane sa ruskim državnim obavještajnim agencijama⁶³. Jedan od primjera opsega i dubine njihovih aktivnosti je i slučaj da je američka Agencija za nacionalnu bezbjednost (*National Security Agency*) optužila 2020. godine *Cozy Bear* da pokušava ukrasti informacije o metodama liječenja i vakcinama protiv COVID-19. Ovo se desilo nakon niza višegodišnjih napada, počev od izborne kampanje u SAD

58 Intelligence Community Assessment, **Assessing Russian Activities and Intentions in Recent U.S. Elections**, 6 January 2017, <https://www.intelligence.senate.gov/publications/committee-findings-2017-intelligence-community-assessment>.

59 Tom McCarthy, **How Russia used social media to divide Americans**, *The Guardian*, October 2017.

60 *Ibidem*.

61 Robert Booth, Matthew Weaver, Alex Hern, Stacey Smith, and Shaun Walker, **Russia used hundreds of fake accounts to tweet about Brexit, data shows**, *The Guardian*, November 14, 2017, <https://www.theguardian.com/world/2017/nov/14/how-400-russia-run-fake-accounts-posted-bogus-brexit-tweets>.

62 <https://www.nytimes.com/2016/08/29/world/europe/russia-sweden-disinformation.html>

63 Sam Shead, **Russia's Fancy Bear and Cozy Bear hacking groups are under the spotlight**, *CNBC*, July 17, 2020, <https://www.cnbc.com/2020/07/17/fancy-bear-cozy-bear-russia.html>

2016. godine. Nakon toga je ista organizacija pokušala upad u e-mail sisteme američkih federalnih agencija⁶⁴.

Kao poprište geopolitičkih sporova i oštro polarizovane politike, Zapadni Balkan je privlačna meta kako za strane tako i za domaće aktere koji žele da promijene, potkopaju ili delegitimiziraju ishode demokratskih procesa i zapadni model liberalne demokratije. Otvorena pitanja sa etničkim predznakom, vezana za načelo suvereniteta i teritorijalnog integriteta ali i pravo naroda na samoopredjeljenje, zatim visok procenat pravoslavnog stanovništva, čine da se region lako može dovesti u vezu i sa područjima na koja Rusija polaže pravo u neposrednom susjedstvu. Regija stoga predstavlja ključni izazov – i priliku – za Zapad da identificira pozadinu ruske propagande, ključne probleme u pojedinačnim državama i oformi i slijedi strategije za snaženje demokratije, izgradnju stabilnosti i prozapadni, evroatlantski kurs regije.

RUSKO DJELOVANJE NA ZAPADNOM BALKANU

2.1. Politička pozadina ruskog angažmana na Zapadnom Balkanu u novijoj istoriji

Nasuprot uvriježenom vjerovanju o istorijskoj privrženosti Rusije srpskom narodu, savremeni istorijat djelovanja Rusije na Zapadnom Balkanu razotkriva da je za region bila zainteresovana kao za sredstvo za ostvarenje globalnih imperijalističkih i/ili ideoloških ciljeva. Oni su kroz istoriju bili podudarni sa agresivnim velikosrpskim hegemonizmom onako kako ga je glavni oslonac ruske politike na Zapadnom Balkanu s kraja 19. i početka 20. vijeka, Nikola Pašić sprovodio, preuzimajući ključne koncepte iz Garašaninovog nacionalističkog programa *Načertanija*. Ruski i velikosrpski nacionalizam na Zapadnom Balkanu pronalaze zajednički jezik uvijek kada se za to kreiraju povoljne međunarodne okolnosti: kada Zapad zanemari istorijski utvrđeni potencijal aktera u regiona za generisanje novih podjela i sukoba, i kada Rusija uvidi da geopolitički položaj Zapadnog Balkana predstavlja pogodno tlo za šira globalna sučeljavanja Rusije sa zapadnim silama⁶⁵.

Jugoslavija je bila dio *sanitarnog koridora* za sprječavanje širenja ruske revolucije, pa diplomatski odnosi između Sovjetskog saveza i Jugoslavije između dva rata nijesu postojali, sve do 1940. godine⁶⁶. Nakon Drugog svjetskog rata dvije zemlje iskusile su žestok ideološki i politički sukob 1948-1955. Poslije normalizacije odnosa, SSSR bi za dešavanja u SFRJ bio zainteresovan onda kada bi procijenio da postoji mogućnost da komunizam u Jugoslaviji bude ugrožen od strane nacionalističkih pokreta ili kada bi bilo neophodno spriječiti porast uticaja tzv. jugoslovenskog *socijalizma sa ljudskim licem*

29

⁶⁵ The Sources of Serbian Conduct: Analysis of Serbia's relations with the region and guidelines for the response of Montenegro and Western allies, June 2021, <https://www.yumpu.com/en/document/read/65711430/the-sources-of-serbian-conduct>.

⁶⁶ Norman E. Saul, *Historical Dictionary of Russian and Soviet Foreign Policy*, Rowman and Littlefield Publishers, 2014.

unutar medjunarodnog komunističkog pokreta. U godinama "perestrojke" i nakon sloma Sovjetskog saveza, oslabljena Rusija, opterećena potrebotom sopstvene ekonomski konsolidacije, nije se temeljnije zanimala za Zapadni Balkan⁶⁷. Štaviše, Gorbačovljevo napuštanje Brežnjevljeve doktrine (*Brezhnev Doctrine*) ograničenog suvereniteta socijalističkih zemalja, državama Istočne Evrope poslalo je signal da se Sovjetski savez neće uključivati u njihova lokalna dešavanja⁶⁸. Dok su u Poljskoj i Čehoslovačkoj lideri iz civilnog društva kao Lech Valensa (*Lech Wałęsa*) i Vaclav Havel (*Václav Havel*) omogućili početak demokratizacije na zdravijim osnovama zalažući se za politički pluralizam, na Zapadnom Balkanu su u Srbiji prevagu odnijele nacionalističke elite koje su u istorijskom revizionizmu tražile legitimizaciju i racionalizaciju priprema za rat u Jugoslaviji. Upravo one su i uvele Rusiju u politički diskurs i život na Zapadnom Balkanu i to ponajprije ruske nacionalističke krugove.

Paralelno nezadovoljstvo nacionalista reformskim vladama Gorbačova u Rusiji i Anta Markovića u Jugoslaviji⁶⁹ i centrifugalne tendencije u obje zemlje omogućili su tjesnu spregu između ruske "crveno-braon" koalicije anti-komunističkih ultranacionalista i tvrdokornih komunista na jednoj strani i srpskih ultranacionalista na drugoj. Srpski intelektualni i klerikalni krugovi, nadovezujući se na Memorandum SANU-a iz 1986. vratili su temu *pravoslavnog bratstva* Srba i Rusa u dominantan diskurs, legitimisući time bujajući velikosrpski nacionalizam u bivšoj Jugoslaviji i dodjeljivanje Srpskoj pravoslavnoj crkvi političko-vojne uloge. Nije stoga iznenadjujuće da su, u takvoj atmosferi, u avgustu 1991. srpski "komunistički generali" podržali pokušaj državnog udara protiv Gorbačova koji je bio naklonjen reformskoj orijentisanoj Jugoslaviji i vlasti Anta Markovića⁷⁰.

Nakon pada Berlinskog zida, zvanična ruska vlada podržala je uvođenje sankcija Jugoslaviji 1992. godine⁷¹ kao i kreiranje *Međunarodnog krivičnog tribunala za područje bivše Jugoslavije*. Pred kraj rata u Jugoslaviji, Jeljin je, pritisnut nacionalističkom opozicijom, u pokušaju da sačuva vlast,

67 Leonard J. Cohen, *Russia and the Balkans: Pan-Slavism, Partnership and Power*, JSTOR Sage Publications, 1994, <https://www.jstor.org/stable/40202977>.

68 Twenty-Five Lectures on Modern Balkan History, Lecture 24: The failure of Balkan Communism and the cause of the Revolutions of 1989, November 1996, <https://staff.lib.msu.edu/sowards/balkan/lect24.htm> <https://www.jstor.org/stable/2538931>

69 Mihail Gorbačov (*Michail Gorbachev*) stupio je na dužnost generalnog sekretara Komunističke partije Sovjetske unije 1985. godine. Njegov projekat *Perestrojka* imao je za cilj davanje ljudskog lica socijalizmu po uzoru na jugoslovenski primjer socijalističkog samoupravljanja i decentralizacije. Gorbačov je 1988. otoplio odnose Rusije i Jugoslavije i uspostavio saradnju sa jugoslovenskim premijerom Antonom Markovićem i njegovim *Savezom reformskih snaga*. Više u: Dimitar Bechev, *Rival Power: Russia's influence in Southeast Europe*, Yale University Press, 2017.

70 *The Sources of Serbian Conduct: Analysis of Serbia's relations with the region and guidelines for the response of Montenegro and Western allies*, June 2021, <https://www.yumpu.com/en/document/read/65711430/the-sources-of-serbian-conduct>.

71 Paul Lewis, *U.N. votes 13-0 for embargo on trade with Yugoslavia; air travel and oil curbed*, *The New York Times*, May 1992, <https://www.nytimes.com/1992/05/31/world/un-votes-13-0-for-embargo-on-trade-with-yugoslavia-air-travel-and-oil-curbed.html>.

zauzeo pristrasniji stav prema srpskim vlastima.

Rusko zanimanje za region zvanično se budi 1996. godine, i najmanje ima veze sa solidarnošću sa balkanskim narodima, a više sa time što je Jevgenij Primakov inaugurisao ranije spomenutu doktrinu multipolarnosti kojom bi Rusija, Kina i Indija zajedno postale konkurentne Zapadu⁷², te Putin 1999. otpočeo vraćanje Rusije na stare staze autoritarizma u unutrašnjoj i anti-zapadnog imperijalizma u vanjskoj politici.

Od tog momenta teku i tješnje veze ruskih vlasti sa Slobodanom Miloševićem. Angažman Rusije vidljiv je bio tek 1999. godine kada je Rusija prerasporedila svoje vojne trupe iz Bosne i Hercegovine na Kosovo, i kroz učešće u mirovnoj misiji na Kosovu poslije 1999. iz koje se povukla 2003. godine. Tada je ujedno Rusija pokazala i vojnu nemoć za temeljnije reakcije⁷³. Nakon pada Miloševića, Rusija nije imala mnogo ponuditi srpskim vlastima, pogotovo ne prozapadno orijentisanom premijeru Zoranu Dindiću. Tjesna povezanost sa Srbijom uslijedila je 2008. kada je Rusija svojim pravom veta u Ujedinjenim nacijama pružila pokriće srpskim vlastima da odbiju plan finskog diplomata i specijalnog izaslanika UN-a Martija Ahtisarija (*Marti Ahtisaari*) kao rješenje za status Kosova i Metohije⁷⁴. Osim u zvaničnim vlastima, ruske vlasti, ruska desnica i obavještajni krugovi pronalaze partnere i u desno orijentisanim i nacionalističkim političarima Srbije i Republike Srpske. U Srbiji ruski oslonac postaje nacionalistička Srpska radikalna stranka jer se Rusija protivi liberalizaciji Srbije pod vodstvom Zorana Dindića, a poslije predaje Šešelja Haškom tribunalu i raspada Srpske radikalne stranke, najvjerniji partner postaje predsjednik Republike Srpske Milorad Dodik.

Rusko koketiranje između optužbi na račun srpskog zvaničnog liderstva za priklanjanje Zapadu i podrške njegovom ostajanju na anti-zapadnom putu, podrška srpskim vlastima ali i opozicionim krugovima omogućila je da *Rusija postane maltene vlasnica javnog diskursa i unutrašnje političke scene u Srbiji*. Ovakav odnos bitno je usmjerio i rusku i srpsku hegemonističku politiku na Zapadnom Balkanu.

Nakon aneksije Krima i sankcija SAD i EU Rusiji, propaganda i dezinformisanje kao nove okosnice ruskog globalnog odgovora, postaju usmjerene i na Zapadni Balkan. Kremlj uočava ekspanziju NATO-a kao ključnu prijetnju svojoj nacionalnoj bezbjednosti. Dok Zapadni Balkan sagledava

72 Vidi više o ovome u: Eugene Rumer, *The Primakov (Not Gerasimov) Doctrine in Action*, Carnegie Endowment for International Peace, June 5, 2019, <https://carnegieendowment.org/2019/06/05/primakov-not-gerasimov-doctrine-in-action-pub-79254>.

73 Budući da je rusko liderstvo imalo uticaj na Miloševića, potpomoglo je da međunarodna zajednica dobije njegovu saglasnost za povlačenje srpske policije i jugoslovenske vojske sa Kosova nakon 78 dana NATO bombardovanja, kao i da Milošević ipak odstupi sa funkcije nakon odbijanja da prizna izborni poraz 5. oktobra 2000.

74 Filip Vojvodic-Medic, *How to Downsize Russia in the Balkans*, German Marshall Fund, <https://www.gmfus.org/news/how-downsize-russia-balkans>.

globalno geopolitički perifernim, prepoznaće ga kao područje gdje uz malo uloženih sredstava može postići mnogo u cilju destabilizacije NATO-a. Rusija je svjesna da ne posjeduje resurse za vojnu nadmoć u regionu niti je njen ekonomski model privlačan za države ZB. Stoga se okreće hibridnim taktikama. Kako bi, kao i uvijek, ostvarila ciljeve svoje globalne vanjske politike i zaštitila ruski autoritarizam i impejjalizam prema svom neposrednom susjedstvu, Moskva započinje kampanje dezinformisanja i širenja propagande na Zapadnom Balkanu.

Takođe, Rusija postaje prisutna u ključnoj energetskoj infrastrukturi⁷⁵, podstiče kulturne veze i vjerske veze Ruske pravoslavne crkve i Srpske pravoslavne crkve. U isto vrijeme, podstiče istorijski ukorijenjene etničke podjele. Posebnu pažnju poklanja ruskim i domaćim medijima spremnim da distribuiraju ruski propagandni sadržaj i društvenim mrežama na kojima se uporno plasiraju narativi da su SAD, NATO i EU hegemoni, nemoralne imperijalističke sile. Srbiji se, kao alternativa evropskim integracijama nudi uključenje u Evroazijsku zajednicu⁷⁶.

2.2. Faktori koji pogoduju ruskom subverzivnom djelovanju na Zapadnom Balkanu

32 /

Mnogo faktora ide na ruku ruskoj procjeni da propagandom i dezinformisanjem na Zapadnom Balkanu može podrivati Zapad, smanjiti uticaj evroatlantskih struktura i razoriti vrijednosti liberalne demokratije.

Najprije, događaji poput Bregzita, porast uticaja Turske i Rusije, ekonomski rast Kine i država Persijskog zaliva, povratak geopolitike *sfera uticaja* sa Trampovom administracijom, učinili su da je sve manje vidljiv globalni konsenzus o liberalnoj demokratiji kao najboljem modelu vladavine i konačnom ishodu demokratskih tranzicija. Liberalna demokratija suočila se sa izazovima čak i unutar SAD i EU, a suštinski nedemokratski populistički modeli plasiraju se u javni diskurs kao alternativne *neliberalne forme demokratije*⁷⁷.

---

75 Ibidem.

76 Jelena Jevtić, *The Russian Disinformation Campaign in the Western Balkans*, The Security Distillery, April 28, 2021, <https://thesecuritydistillery.org/all-articles/the-russian-disinformation-campaign-in-the-western-balkansrussia-playing-fire-balkans>

77 Na osnovu svog eseja iz 1997. godine, uticajni analitičar Fareed Zakaria napisao je esej za Washington Post sa upečatljivim naslovom "America's democracy has become illiberal". Fareed Zakaria, *The Rise of Illiberal Democracy*, Foreign Affairs, November/December 1997, <https://www.foreignaffairs.com/articles/1997-11-01/rise-illiberal>

Relativno nedavno iskustvo rata na prostoru bivše Jugoslavije dovelo je do toga da vjerske i etnonacionalne razlike budu sastavni dio političkog diskursa i lako podložne manipulaciji. Srbija je glavna meta i sjedište ruske kampanje širenja dezinformacija na Zapadnom Balkanu, dok je svakako najranjivija na ruski uticaj Bosna i Hercegovina, gdje Rusija profitira od etničkih podjela između Srba, Hrvata i Bošnjaka i de facto podržava secesionističke namjere liderstva Republike Srpske⁷⁸. Prije ulaska Sjeverne Makedonije u NATO Rusija je, kako bi sprječila rješavanje pitanja imena i zemlju držala u višedecenijском zamrznutom konfliktu sa Grčkom, i ovdje aktivno podsticala nacionalistički narativ. Na Kosovu, glavna meta ruske dezinformacione kampanje su kosovski Srbi, koji pretežno konzumiraju sadržaj sa srpskih portala⁷⁹.

Kao rezultat globalnog razvoja događaja, zapadni akteri koji se bave radikalizacijom na Zapadnom Balkanu uglavnom su se fokusirali na nasilni džihadizam inspiriran Islamskom državom. U isto vrijeme, u regionu Zapadnog Balkana bujao je radikalni desni nacionalizam, koji je vremenom postao i "nova normalnost" u društvu⁸⁰. *Potpomognuti udruženim naporima ruskih i srpskih političkih elita, reciklirani narativi iz 90-ih su gotovo bez otpora međunarodne zajednice postali sastavni dio dominirajućeg političkog diskursa širom regiona Zapadnog Balkana.*

Kopirajući model srpskih nacionalističkih elita iz devedesetih, ruske i srpske političke elite koriste *pravoslavlje kao oružje* za podsticanje međuetničkih netrpeljivosti i destabilizacije država sa većinskim pravoslavnim stanovništvom. U Crnoj Gori npr. Srpska pravoslavna crkva, potpomognuta Ruskom pravoslavnom crkvom i ruskim vlastima, bez ustezanja podriva crnogorski nacionalni identitet i podstiče netrpeljivost prema manjinama, a nerijetko preuzima i ulogu učesnika i ključnog faktora u unutrašnjim političkim previranjima⁸¹. Ispitivanje finansiranja aktivnosti SPC nerijetko odvede do ruskih ultra-nacionalističkih oligarha, poput Konstantina Malofejeva (Konstantin Malofeev), koji je osnovao dobrovornu fondaciju Svetog Vasilija Velikog, dijelom zaduženu za širenje ruske pravoslavne vjere⁸².

33

democracy. Fareed Zakaria, **America's democracy has become illiberal**, The Washington Post, 2016, https://www.washingtonpost.com/opinions/america-is-becoming-a-land-of-less-liberty/2016/12/29/2a91744c-ce09-11e6-a747-d03044780a02_story.html?utm_term=.a63159978fa7

78 Jelena Jevtić, **The Russian Disinformation Campaign in the Western Balkans**, The Security Distillery, April 28, 2021, <https://thesecuritydistillery.org/all-articles/the-russian-disinformation-campaign-in-the-western-balkansrussia-playing-fire-balkans>.

79 *Ibid.*

80 Valery Perry (ed.), Jelena Dzankic (ed.), Soeren Kell (ed.), **Extremism and Violent Extremism in Serbia: 21st Century Manifestations of an Historical Challenge**, *Balkan Politics and Society*, April 2019.

81 Heather Conley, Matthew Melino, **Russian Malign Influence in Montenegro: The Weaponization and Exploitation of History, Religion, and Economics**, *Center for Strategic and International Studies*, May 14, 2019, <https://www.csis.org/analysis/russian-malign-influence-montenegro>.

82 Konli i Melino navode da je duhovni savjetnik Malofejeva, pravoslavni sveštenik Episkop Tihon, takođe duhovni savjetnik predsjednika Putina, i upućuju na izvještavanja i da Malofejevi i koordinator ruske propagande Surkov takođe blisko koordiniraju svoje aktivnosti. Više u Heather Conley, Matthew Melino, **Russian Malign Influence in**

Nedovršene tranzicije i manjkavosti demokratizacija zapadnobalkanskih država takođe ih čine pogodnim metama ruske dezinformacione kampanje. Nakon pada Berlinskog zida i nestanka komunističkih sistema u Evropi, demokratija je konsolidovana u relativno malom broju postkomunističkih država. Osim Slovenije i donekle Hrvatske, nijedna od zemalja nastalih raspadom bivše Jugoslavije ne može se nazvati liberalnom demokratijom. U zavisnosti od slučaja do slučaja i aspekata demokratske transformacije koji se posmatraju, neke možemo opisati kao *partitokratije*, druge kao *stabilokratije*⁸³, a treće kao *hibridne režime*. Studija Evropskog parlamenta⁸⁴ prepoznaće države Zapadnog Balkana kao države slabe vladavine prava, fragilnih civilnih društava i geopolitičkih sporova. Građani su nezadovoljni odsustvom suštinskih reformi koje bi države približile članstvu u EU. Rusija eksploratiše nedovoljne rezultate država regiona u borbi protiv korupcije i ostvarenju vladavine prava, potencirajući da su Zapad i njegovi *proxy-ji* na Balkanu korumpirani. U isto vrijeme, to Rusiju ne sprječava da investira u snaženje stranaka i aktera sa kombinovanim nacionalističkim i klerikalnim agendama.

Zapadna Evropa pravi identičnu grešku na Zapadnom Balkanu kao i 90-ih, prepostavljajući sopstvene problem potrebi da bude aktivnija u regionu. Evropska unija fokusirana je na pružanje podrške reformama vezanim za iskorjenjivanje korupcije, unaprjeđenje vladavine prava i nezavisnosti sudstva, ali još od 2013. godine, kada je Hrvatska postala članica, proces evropskih integracija je u stagnaciji. U isto vrijeme, propušta da sagleda političku i istorijsku kompleksnost regiona u kojem krupni međunarodni akteri koriste duboko ukorijenjene razlike kako bi ostvarili sopstvene geopolitičke interese. Ovo ima dalekosežne posljedice i po stabilnost i po dalju demokratizaciju regiona. Pojedini autori upozoravaju da države Zapadnog Balkana demokratski nazaduju između ostalog zbog "konzistentnog zanemarivanja od strane Zapada". Time se istovremeno otvara prostor da Kremlj iskoristi region kao sljedeće bojno polje za slabljenje NATO-a i Evropske unije, gdje bi Rusija u destabilizovanoj regiji bila jedini pomiritelj i garant bezbjednosti, u okviru svoje misije da se ponovo pozicionira kao globalna sila⁸⁵.

Montenegro: The Weaponization and Exploitation of History, Religion, and Economics, Center for Strategic and International Studies, May 14, 2019, <https://www.csis.org/analysis/russian-malign-influence-montenegro>.

83 Jasmin Mujanović u svojoj knjizi *Hunger and Fury* ali recimo i Damir Marušić u izveštaju „Balkans Forward“ pod okriljem Atlantskog savjeta, upozoravaju da u eri odsustva američke posvećenosti liberalnoj demokratiji i spremnosti na pravljenje kompromisa zarad učvršćivanja saveznštava i ostvarivanja bezbjednosnih interesa, države Zapadnog Balkana gube podsticaj za stvarnu demokratizaciju društva i postaju „stabilokratije“ sa „strongman“-ima na čelu, umjesto demokratije. Vidjeti više u: Jasmin Mujanović, *Hunger and Fury. The Crisis of Democracy in the Balkans*, Hurst Publishers, 2018. i *Balkans Forward: A New US Strategy for the Region*, Atlantic Council, November 2017, <https://www.atlanticcouncil.org/content-series/balkans-forward-content-series/balkans-forward-2/>.

84 Samuel Greene, Gregory Asmolov, Adam Fagan, Ofer Fridman, Borjan Gjuzelov, *Mapping Fake News and Disinformation in the Western Balkans and Identifying Ways to Effectively Counter Them*, European Parliament Directorate-General for External Policies, February 2021, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/653621/EXPO_STU\(2020\)653621_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/653621/EXPO_STU(2020)653621_EN.pdf)

85 Vidi na primjer: Ivana Stradner, *Russia Is Playing With Fire in the Balkans*, Foreign Affairs, December 27, 2021, [russia-playing-fire-balkans](https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-is-playing-with-fire-in-the-balkans).

Ruska prijetnja evroatlantskoj bezbjednosti i zapadnom sistemu vrijednosti posredstvom Zapadnog Balkana nerijetko se i zanemaruje. Direktor Carnegie Moscow Centre Dimitri Trenin u julu 2021. povodom nove ruske *Strategije nacionalne bezbjednosti*, kazao da ne vidi njene implikacije na Zapadni Balkan, da je Balkan “uglavnom na začelju ruske vanjske i bezbjednosne politike”, kao i da se “Moskva principijelno protivi proširenju NATO-a” sa kojim je u konfrontaciji proteklih godina⁸⁶.

Racionalna je prepostavka da se države Zapadnog Balkana nalaze izvan neposredne sfere geopolitičkog interesovanja Moskve i da je, u njenim očima, region prije svega jedan od mnogih “teatara” za suočavanje sa Zapadom. Ova okolnost utiče da, za razliku od baltičkih država ili Poljske, zemlje iz ovog regiona ni same najčešće ne sagledavaju Rusiju kao prijetnju. Kao rezultat toga, do skoro nijesu imale infrastrukturu za suočavanje sa ruskim dezinformacijama, poput nevladinih organizacija i laboratoriјa za istraživanje koje bi građane upoznavale sa ruskom prijetnjom u realnom i online prostoru.

---

⁸⁶ EWB Interview Trenin: Balkans are not a prime battlefield in the Russia-West confrontation, EWB, July 31, 2021, <https://europeanwesternbalkans.com/2021/07/31/ewb-interview-trenin-balkans-are-not-a-prime-battlefield-in-the-russia-west-confrontation/>.

2.3. Zašto se Rusija opredjeljuje za subverzivno djelovanje na Zapadnom Balkanu i kojim kanalima ga vrši?

Rusija ne mora imati velike finansijske izdatke za širenje propagande na Zapadnom Balkanu. Ovo dijelom i zbog toga što u ovome poslu može računati na djelovanje *proxy* elita u samom regionu.

Na Zapadnom Balkanu vanjski akteri nijesu glavni igrači u domenu dezinformacija, već je većina “domaća i kako bi se ostvarili lokalni ciljevi”, dok vanjski akteri imaju ulogu u “manipulisanju akcijama domaćih igraca, uključujući socijalne i religijske grupe, medije, političke stranke i biznis interese”⁸⁷. Kao ni drugdje, ni na Zapadnom Balkanu nije lako razlikovati sadržaj koji sponzoriše ruska vlada ili širi mrežu koju je formirala ruska obavještajna zajednica, od one koja izvire iz lokalnih narativa ili iz namjere lokalnih pojedinaca da učestvuju u širenju propagande koja služi ostvarenju lokalnih političkih ciljeva, a time posredno ide na ruku ruskim propagandnim ciljevima.

Ruski vanjskopolitički ciljevi i srpski nacionalizam uzajamno se osnažuju. Srpske političke elite, obavještajna, nacionalistička intelektualna zajednica i Srpska pravoslavna crkva u smanjenoj zainteresovanosti Zapada za region prepoznaju svoju šansu da sprovedu hegemonističke ciljeve na Zapadnom Balkanu, oličene u najnovijoj reinkarnaciji projekta *Velike Srbije* pod nazivom *Srpski svet*⁸⁸. Budući da se on ne može ostvariti bez bujanja velikosrpskog nacionalizma u susjednim državama, proruski narativ prepoznaje se kao poželjan. U regionu Zapadnog Balkana ovakav narativ rado plasiraju i provladini mediji i armija provladinih *botova* i naloga radikalne desnice na društvenim mrežama.

Često su na Zapadnom Balkanu lokalni politički akteri ti koji kreiraju i potpiruju lažne narative, nezavisno od vanjskih aktera, čak i u državama koje se pokazuju kao najmanje ranjive kada je ruski uticaj u pitanju. Nerijetko, nezavisno od ruske propagande, lokalni akteri su ti koji kopiraju ruske tehnike dezinformisanja i propagiraju lažne vijesti kako bi ostvarili sopstvene ciljeve. Tako političari neistomišljenike optužuju kao “vektore dezinformacija”. U Albaniji, na primjer, prijetnja ruskom propagandom i dezinformisanjem nerijetko služi za suzbijanje slobode medija, napade na političke neistomišljenike i nezavisne novinare kao i učvršćivanje vlasti⁸⁹.

87 Samuel Greene, Gregory Asmolov, Adam Fagan, Ofer Fridman, Borjan Gjuzelov, **Mapping Fake News and Disinformation in the Western Balkans and Identifying Ways to Effectively Counter Them**, European Parliament Directorate-General for External Policies, February 2021, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/653621/EXPO_STU\(2020\)653621_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/653621/EXPO_STU(2020)653621_EN.pdf)

88 The Sources of Serbian Conduct: Analysis of Serbia’s relations with the region and guidelines for the response of Montenegro and Western allies, June 2021, <https://www.yumpu.com/en/document/read/65711430/the-sources-of-serbian-conduct>.

89 Sasa Dragojlo, ‘Fear Reigns’ in Serbian Town, Undercutting Official COVID-19 Narrative, BIRN, July 6, 2020,

Rusko subverzivno djelovanje u svojim posljednjim vanjskopolitičkim aktivnostima kopira i Mađarsku, ali i konzervativne desničarske elite, poput onih naklonjenih bivšem američkom predsjedniku Trampu. Mađarski predsjednik Vlade Viktor Orban podržava lidera bosanskih Srba Milorada Dodika, te u medijskom prostoru širi "anti-muslimanski" narativ postavljajući pitanje "kako integrirati zemlju sa dva miliona Muslimana", čime takođe podstiče produbljivanje međuetničkih podjela i destabilizaciju država Zapadnog Balkana⁹⁰. Mađarski ministar vanjskih poslova izjavio je da će Mađarska "staviti veto na bilo koji prijedlog da se nametnu sankcije EU Miloradu Dodiku"⁹¹. Mađarska i Srbija pronašle su zajednički jezik u tzv. *borbi za očuvanje hrišćanskih vrijednosti* kao pokriću za nedemokratske prakse⁹². Srbiji takva podrška pomaže i da "Srpski svet" kao i političko djelovanje Srpske pravoslavne crkve uokviri u narativ borbe za ostvarivanje vjerskih sloboda, dok je u stvarnosti riječ o narativu kojim se potire nacionalnog identiteta drugih većinski pravoslavnih naroda i produbljuju međuvjerske podjele u susjednim državama⁹³.

Kompleksni medijski ekosistemi na Zapadnom Balkanu dodatno pogoduju ruskom subverzivnom djelovanju. Razlog za ovo su, pored ostalog, velika medijska polarizacija, koncentracija moći u upravljanju medijima, odsustvo pravne regulative kada su u pitanju online platforme, naprasne pojave velikog broja online medija uporedo sa gašenjem lokalnih novina, eksplozivna popularnost društvenih mreža među svim godištim, a naročito mladima⁹⁴.

<https://balkaninsight.com/2020/07/06/fear-reigns-in-serbian-town-undercutting-official-covidnarrative>.

90 Vidi više u: Jasmin Mujanović, **Hungary's Orban: Investing in the Destruction of Bosnia**, BIRN, January 5, 2022, <https://balkaninsight.com/2022/01/05/hungarys-orban-investing-in-the-destruction-of-bosnia/>.

91 Zeljko Trkanjec, **Hungarian foreign minister: We will veto EU sanctions against Dodik**, Euractiv, December 20, 2021, https://www.euractiv.com/section/politics/short_news/hungarian-foreign-minister-we-will-veto-eu-sanctions-against-dodik/

92 Vidi više u: Vujo Ilić, **Serbia's Vučić takes an illiberal turn**, BIRN, October 11, 2021, <https://balkaninsight.com/2021/10/11/serbias-vucic-takes-an-illiberal-turn/>.

93 Vidi više u: Mira Milosević, **Russia's Weaponization of Tradition: The case of the Orthodox Church in Montenegro**, CSIS, September 25, 2020, <https://www.csis.org/blogs/post-soviet-post/russias-weaponization-tradition-case-orthodox-church-montenegro>.

94 CESID-ovo ispitivanje javnog mnjenja u Srbiji pokazalo je da se 75% stanovnika informiše o dešavanjima najčešće ili često posredstvom društvenih mreža, a ovaj procenat među mlađima od 23 godine iznosi čak 88%. Populacija iznad 54 godine oslanja se na tradicionalne medije i čak 62% kao medij koji najviše koriste izdvaja televiziju. Istraživanje koje je sproveo Centar za medije Fakulteta političkih nauka pokazalo je da svaki peti konzumer vijesti u Srbiji u potpunosti napušta tradicionalne medije, društvene mreže su za 76% populacije jedan od izvora vijesti, a za jednu trećinu ključni izvor vijesti. Vidi više u **Građani i mediji: konzumacija, navike i medijska pismenost**, Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID), September 2020. <http://www.cesid.rs/istrazivanja/gradani-mediji-konzumacija-navike-medijska-pismenost/>.

Ispitivanje javnog mnjenja RESIS-a u Sjevernoj Makedoniji za 2020. godinu pokazalo je da je prethodnog dana 76% ispitanika koristilo televiziju kao sredstvo informisanja, ali i identičan procenat je informacije o dešavanjima dobilo online. Svega 20% je slušalo radio, i svega 17% čitalo štampane medije. Mladi između 15 i 29 godina informacije dobijaju isključivo putem Interneta, koji svakog dana koristi i populacija između 16 i 49 godina. Na Kosovu, ispitivanje IPSOS-a pokazuje da čak 82% populacije svakodnevno koristi televiziju kao platformu za informisanje, dok manje od 10% koristi "tradicionalne" medije kao što su radio i štampane medije. Nakon televizije slijede društvene mreže, koje kao najčešći izvor informisanja koristi čak 65% populacije starije od 18 godina, a zatim novinski web portalii

2.4. Načini plasiranja ruskih kampanja dezinformacija u online prostoru na Zapadnom Balkanu

Srbija predstavlja glavno središte širenja ruske propagande na Zapadnom Balkanu, a činjenica da se srpski jezik razumije ili govori i u Bosni i Hercegovini, djelovima Kosova, Cnoj Gori i Sjevernoj Makedoniji čini da ruska propaganda lako dopire posredstvom društvenih mreža i domaćih medija koji prenose sadržaj ruskih i srpskih medija i na svih šest država ZB. Proruski dezinformacioni narativ se promoviše: a) posredstvom medija pod političkom kontrolom elita u državama Zapadnog Balkana; b) posredstvom medija koji su politički ili ideoološki bliski Rusiji, bez obzira da li ih podržavaju državni akteri, i c) posredstvom medija koji to čine zarad ekonomske koristi⁹⁵.

Dominantan medijski uticaj Rusija nastoji ostvariti posredstvom ruskog državnog medija *Sputnik* čije se regionalno sjedište još od 2015. godine nalazi u Beogradu. *Sputnik* je prepoznat kao medij koji širi najviše političkih dezinformacija u regionu. Posebna opasnost leži u tome što su drugi mediji slobodni da prenose vijesti sa *Sputnjika*, što i čine, bilo zbog podudarnosti sa propagandnim djelovanjem političkih elita pod čijom kontrolom nerijetko djeluju, bilo zbog potrebe opstanka na medijskoj sceni uslijed nedostatka finansijskih manjka istraživačkog novinarstva. *Russia Today* je 2015. takođe pokrenula web portal, a 2018. kreirana je i mobilna aplikacija na srpskom jeziku⁹⁶.

Kao što će kasnije biti predstavljeno kroz pojedinačne primjere naslova, ovi ruski mediji poigravaju se istorijskim revizionizmom veza između Rusa i Srba, stavljajući u prvi plan zajedničko slovensko porijeklo i pravoslavni vjerski identitet, ali i plasirajući srpski nacionalistički narativ koji negira druge nacionalne i etničke identitete i Srbiju vidi u "prirodnim" granicama Velike Srbije kroz novu doktrinu "Srpskog sveta".

U Srbiji i Republici Srpskoj, pored ruskih medija, lokalni mediji pod kontrolom države igraju ključnu ulogu u plasiranju proruskih i antizapadnih narativa, a pridružuje im se niz aktera na društvenim mrežama. Portali

---

posredstvom kojih se informiše 45% stanovnika. Portali su naročito popularni među etničkom srpskom populacijom (a uglavnom je riječ o portalima sa sjedištem u Republici Srbiji). Među mladima od 18 do 29 godina društvene mreže su dominantan izvor informisanja - čak 88% ih koristi, a zatim se najčešće informišu preko web portala - čak 53%. Vidi više u *The ImpAct of New Media on the Formation of Public Opinion and on the Work of Traditional Media*, RESIS, 2020, <https://resis.mk/en/research/publications>.

95 Darko Brkan, Aleksandra Grdinić, Milovan Papić, Marko Pankovski, Veronika Vichova, Joey Gurney, Iliyana Georgieva, Adam Lelonek, Marta Kowalska, Patrik Szicherle, and Kristina Urbanova, *Assessment of the Kremlin's Malign Influence in Bosnia and Herzegovina, Montenegro and North Macedonia*, European Values Center for Security Policy, 2020, <https://www.kremlinwatch.eu/userfiles/assessment.pdf>

96 Vidi više u Miriam Matthews, Alyssa Demus, Elina Treyger, Marek N. Posard, Hilary Reinnger, Christopher Paul, Understanding and Defending Against Russia's Malign and Subversive Information Efforts in Europe, RAND Corporation, 2021, <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/AD1145376.pdf>.

povezani sa ruskim zvaničnim krugovima i ruskim obavještajnim agencijama intenzivno se u svojim analizama bave Zapadnim Balkanom, a prostor za plasiranje lažnih narativa daju im i *mainstream* mediji pod kontrolom kružoka oko Predsjednika Vučića, ali i manji srpski mediji. Izvještaji međunarodnih institucija ukazuju da tabloidi u Srbiji, poput *Informera*, *Kurira*, *Srpskog telegrafa*, *Alo* djeluju pod direktnom kontrolom vladajućih elita i činjenica da sadržaj razumiju i stanovnici većine susjednih zemalja čini domete rusko-srpske propagande većim⁹⁷. Istraživačko novinarstvo u njima ne postoji, već uslijed unosnih finansijskih ugovora i finansiranja kroz projekte vlade i lokalne samouprave, tabloidi djeluju za potrebe kampanje protiv političkih protivnika predsjednika Vučića i vladajuće Srpske napredne stranke. Čitavo društvo se neprestano nalazi u stanju predizborne kampanje. Ruske dezinformacije šire i nacionalističke internet medijske stranice, poput *Crvene beretke*, *Nacionalist* i druge, ali i manji mediji koji umnožavaju dostupan sadržaj na većim portalima da bi opstali. Društvene mreže preplaveljene su lažnim nalozima i u Sjevernoj Makedoniji, a naročito su počeli nastajati u susret referendumu o promjeni imena.

U širenju dezinformacija udruženo djeluju ruske vlasti i ruski obavještajni krugovi. Izvještaj Global Engagement Centre navodi primjer portala *Kaheton* koji je osnovao spomenuti ruski oligarh Malofejev (Malofeyev), umiješan u aktivnosti oko aneksije Krima, podrške ruske vojske u Donbasu, miješanja u izbore u Bosni i Hercegovini i preuzimanja medija u Grčkoj, Bugarskoj i Srbiji. Izvještaj navodi i da je član odbora Kahetona Leonid Rešetnjikov (*Leonid Reshetnikov*) učestvovao u organizaciji pokušaja državnog udara u Crnoj Gori 2016. godine⁹⁸.

39

Taktika obavještajnih agencija za plasiranje ruskog narativa na Zapadnom Balkanu sastoji se i u kreiranju naloga na društvenim mrežama nepostojećih *think-tank* ili nevladinih organizacija ili novinskih agencija. Lažne organizacije i medijske kuće inicijalno plasiraju sadržaj o konfliktima i političkim dešavanjima širom svijeta, koji zatim dijele *Potemkinove ličnosti*, tj. lažni lični profili čije se kreiranje takođe može povezati sa ruskim obavještajnim službama⁹⁹. Ovo je bio slučaj i uoči crnogorskog pristupanja NATO-u.

Istraživanje *Stanford Internet Observatory Cyber Policy Center* ukazuje da su neke od web stranica koje plasiraju univerzalne narative namijenjene su

⁹⁷ Samuel Greene, Gregory Asmolov, Adam Fagan, Ofer Fridman, Borjan Gjuzelov, **Mapping Fake News and Disinformation in the Western Balkans and Identifying Ways to Effectively Counter Them**, European Parliament Directorate-General for External Policies, February 2021, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/studies/StUD/2020/653621/EXPO_STU\(2020\)653621_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/studies/StUD/2020/653621/EXPO_STU(2020)653621_EN.pdf)

⁹⁸ GEC Special Report: Pillar's of Russia's Disinformation Propaganda System, U.S. Department of State Global Engagement Center, August 2020. <https://www.state.gov/russias-pillars-of-disinformation-and-propaganda-report/>.

⁹⁹ Renee DiResta and Shelby Grossman, Potemkin Pages and Personas: Assessing GRU Online Operations, 2014-2019, Stanford Internet Observatory Cyber Policy Center, 2020, <https://fsi-live.s3.us-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/potemkin-pages-personas-sio-wp.pdf>.

javnostima u većem broju zemalja svijeta, dok se neke formiraju za potrebe plasiranja lažnog narativa u targetiranoj državi. Primjer prve je stranica *Victory for Peace* koju je ruska vojna obavještajna agencija GRU formirala u martu 2015. godine pod okriljem *InfoRos* projekta¹⁰⁰. Povod za formiranje stranice i sajta bila je priprema za proslavu 70. godišnjice *Dana pobjede* ili pobjede saveznika u Drugom svjetskom ratu. Stranica *Victory for Peace* kupila je veliki broj reklama koje su imale za cilj predstavljanje ruske uloge u Drugom svjetskom ratu i uobičajenih narativa koje Ruska Federacija plasira kako bi predstavila djelovanje Zapada moralno upitnim i racionalizovala razloge aneksije Krima. Plasira se narativ da je Zapad "zaboravio" ko ih je odbranio, da su se "Krim i Sevastopolj vratili u istorijsku domovinu", da je kašnjenje zapadnih sila da otvore Zapadni front imalo za cilj da se nametne dodatan teret odbrane od nacizma na SSSR, da je Crvena armija okupirala Istočnu Evropu motivisan humanitarnim razlozima. Jedna od reklama, kupljena za 3.000 rubalja, namijenjena je bila i Srbiji među ostalim državama (Belgija, Bugarska, Češka, Danska, Finska, Francuska, UK, Grčka, Mađarska, Izrael, Norveška, Poljska, Rumunija).

Nepostojeća novinska agencija Crne Gore (CGNA) je kreirana u susret ključnim izborima pred ulazak Crne Gore u NATO¹⁰¹. U opisu svoje web stranice navodila je da "ima za cilj da bude jedan od izvora pouzdanih i kredibilnih vijesti iz oblasti vlasti, politike, ekonomije, tržišta, biznisa, sporta i stila života". Stranica je dijelila sadržaj sa anti-NATO i anti-EU propagandom, kao i protivan tadašnjem crnogorskom premijeru Milu Dukanoviću, te nastojala dovesti u pitanje integritet izbora na jesen 2016. godine. Iz svega je logično pretpostaviti da je ova "novinska agencija" bila sastavni dio šire obavještajne operacije Kremlja koja je imala za cilj da spriječi pobjedu prozapadne struje na parlamentarnim izborima 2016. godine i time pokuša da blokira ulazak Crne Gore u NATO naredne godine. Kreiran je i Twitter nalog @crnagoranews, kao i bliske stranice cgna.info, crnagoranews.wordpress.com i cgna.me, koje su sve ugašene ili se koriste u druge svrhe. Među *Potemkinovim ličnostima* koje su dijelile objave CGNA, naročito se izdvajaju *Jelena Rakočević* i *Milko Pejović*. Oba profila aktivno su djelovala na širenju dezinformacija u Crnoj Gori u susret članstvu u NATO.

I na društvenim mrežama postoje nacionalni «proxy» akteri za rusku

¹⁰⁰ InfoRos je ruska agencija registrovana pri ruskom Ministarstvu digitalnog razvoja, komunikacija i masovnih medija, koja objavljuje sadržaj na ruskom i engleskom jeziku. Iako je stranica bila aktivna svega mjesec dana, sajt pod istim nazivom formiran 7. aprila 2015. godine i profil na "Twitteru" nastavili su sa plasiranjem informacija. Više u: Renee DiResta and Shelby Grossman, **Potemkin Pages and Personas: Assessing GRU Online Operations, 2014-2019**, Stanford Internet Observatory Cyber Policy Center, 2020, <https://fsi-live.s3.us-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/potemkin-pages-personas-sio-wp.pdf>.

¹⁰¹ Ibidem.

propagandu, a to su najčešće web stranice radikalnih desničarskih organizacija koje ostvaruju veze sa ruskim elitama i ruskom desnicom (što je slučaj u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori), ali i nacionalističke stranke i organizacije koje u plasiranju ruske propagande vide mogućnost za svoje snaženje (na primjer VRMO-DPMNE u Sjevernoj Makedoniji).

2.5. Dominantni narativi ruskog propagandnog djelovanja na Zapadnom Balkanu

Atlantski savjet Crne Gore u analizi koju je objavio NATO Centar izvrsnosti za strateške komunikacije izdvojio je sljedeće narative koje Kremlj plasira posredstvom Sputnik Srbija da bi ostvario svoje ciljeve u regionu: a) da je Zapadni Balkan poprište sukoba interesa Istoka i Zapada; b) da je nestabilan sa visokim potencijalom za sukobe; c) da je EU hegemonistička organizacija; d) da su države ZB slabe, nesposobne i korumpirane i da su u njima ugrožena ljudska prava; e) da su EU i NATO slabi i neujedinjeni; f) da je NATO agresivan i provokativan; g) da Crna Gora nastoji da revidira istoriju; h) da NATO ne donosi benefite svojim članicama¹⁰².

Ruski mediji plasiraju narativ da Zapadna Evropa i SAD gube u geopolitičkoj utakmici sa Rusijom i Kinom. Takođe, u međunarodnim prepucavanjima i trvenjima na Zapadnom Balkanu jasno se svrstavaju na stranu Srbije i prosrpskih struja u susjednim državama, naročito u Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini. Posebno frekventni narativi ruske propagande su da se Rusija se na Zapadnom Balkanu predstavlja kao zaštitnik slovenskih naroda, njena se vojska proglašava superiornom, a ruskom predsjedniku Putinu pridaju se maltene "nadljudske" osobine. S obzirom da Zapadni Balkan nije atraktivna destinacija za izbjeglice i migrante, desničarski narativ manje ima obrise plasiranja antimigratornih osjećanja, osim u Bosni i Hercegovini gdje se podstiče strah među bosanskim Srbima od prodora Muslimana sa Bliskog istoka¹⁰³.

Podrivanje percepcije o Evropskoj uniji nastoji se postići plasiranjem dvojakog narativa: a) da je EU diskriminatorska, imperijalistička i hegemonistička; i b) da je Evropska unija slaba, opterećena izazovima poput migracija i da ne uspijeva ispuniti obećanja data Zapadnom Balkanu. Prva grupa narativa namijenjena je

102 **Russia's narratives toward the Western Balkans: Analysis of Sputnik Srbija**, Atlantic Council of Montenegro/NATO Strategic Communications Centre of Excellence, April 30, 2020, <https://stratcomcoe.org/publications/russias-narratives-toward-the-western-balkans-analysis-of-sputnik-srbija/56>

103 Tihomira Doncheva, **Tracking Russia's Narratives in the Western Balkan Media**, NATO Strategic Communications Centre of Excellence, 2020, https://stratcomcoe.org/cuploads/pfiles/tracking_russias_narratives_western_balkan_media_30-04_v4.pdf.

pobornicima evropskih integracija, a druga euroskepticima, te se na taj način želi kreirati opšte nezadovoljstvo ciljevima i politikom EU¹⁰⁴.

Narativ o Evropskoj uniji je prilagođen i specifičnostima pojedinačnih zemalja¹⁰⁵. U Srbiji i Crnoj Gori kao kandidatima za članstvo plasira se narativ da zbog unutrašnjih sukoba Evropska unija neće ispuniti cilj da dvije države postanu članice do 2025. godine. U Crnoj Gori Rusija je posebno zainteresovana za plasiranje ovog narativa, naročito nakon neuspjelog pokušaja sprječavanja ulaska u NATO i imajući u vidu da je Crna Gora najviše odmakla u pregovorima za članstvo, a da se nivo podrške pristupanju EU regularno nalazi na preko 70%, a da katkad i do 80%¹⁰⁶. U Srbiji, među srpskim stanovništvom u Bosni i Hercegovini i na Kosovu se plasiraju dezinformacije da Evropska unija podržava neprijatelje Srba, gdje spadaju Muslimani, Albanci, nevladine organizacije, susjedne države, a nerijetko i djelovi srpskih političkih elita u tim zemljama. U prozapadnim državama Zapadnog Balkana posebno su zastupljene dezinformacije o pogoršanju odnosa EU i SAD, kreiranju vojske EU koja će navodno istisnuti NATO, sukobu oko sankcija Rusiji i Iranu, Sjevernog toka II, itd.

Sva otvorena pitanja na Zapadnom Balkanu od naročitog su zanimanja za rusko propagandno djelovanje. Rusija nastoji plasirati narative o podršci Zapada kosovskim Albancima i Muslimanima u Bosni i Hercegovini, ali i držati živim ideje o "razmjeni teritorija" između Srbije i Kosova, secesije Republike Srpske, kreiranja "Velike Albanije". Dok se ovaj projekat negativno konotira kao opasan, "Srpskom svetu" ili reinkarnaciji ideje "Velike Srbije" je pozitivan i ne predstavlja se kao opasan po stabilnost Zapadnog Balkana, već istorijski neminovan i potreban za sprječavanje daljih planova za "istrebljenje" srpskog naroda.

---

104 Ibidem.

105 **Russia's narratives toward the Western Balkans: Analysis of Sputnik Srbija**, Atlantic Council of Montenegro/NATO Strategic Communications Centre of Excellence, April 30, 2020, <https://stratcomcoe.org/publications/russias-narratives-toward-the-western-balkans-analysis-of-sputnik-srbija/56>.

106 **EU is losing PR battle and the soft power in the Western Balkans**, European Western Balkans, December 2021, <https://europeanwesternbalkans.com/2021/12/07/eu-is-losing-the-pr-battle-and-the-soft-power-in-the-western-balkans/>.

2.6. Globalni ruski mediji i njihovo bavljenje Zapadnim Balkanom

Izvještaj *Global Engagement Centre (GEC) Stejt Dipartmenta* pokazuje da ruski globalni portalni imaju izuzetnu ulogu u širenju dezinformacija u online prostoru¹⁰⁷. Od toga nije izuzet ni Zapadni Balkan.

Tako su otvorena pitanja na Zapadnom Balkanu predmet pažnje online časopisa *Strategic Culture Foundation*, registrovanog u Rusiji, kojim po nalazima *GEC-a* upravlja ruska Služba za vanjske obavještajne aktivnosti (*Foreign Intelligence Service*) a blisko sarađuje sa russkim Ministarstvom vanjskih poslova¹⁰⁸. Portal je prepoznatljiv po predstavljanju teoretičara zavjere sa Zapada kao kredibilnih analitičara, a punih sedam godina objavljivao je i srpsku web stranicu pod nazivom *Fond strateške kulture*.

Sputnik Srbija objavio je samo jedan tekst u kojem se spominje konferencija po okrilju *Fonda strateške kulture*, pod nazivom "Da li je Srbija po mjeri zapadne demokratije"¹⁰⁹ dok su u širenju sadržaja prednjaci domaći, Vučiću bliski državni portalni i tabloidi. Tako, na primjer, *In4S* je od kraja 2013. godine prenio svih 100 originalnih tekstova Fonda, koji je bio prepoznat i u odjeljku "autori"¹¹⁰. Portal dnevnog lista *Blic* prenosio je djelove objava, navodeći autore portala Fond strateške kulture kao legitimne istraživače, naučne saradnike, eksperte. Portal dnevnog lista *Politika* u manjoj mjeri je prenosio sadržaj, ali jeste na primjer intervju sa glavnom i odgovornom urednicom portala *Fond strateške kulture* na srpskom jeziku, Anjom Filimonovom i njenu "odbranu" od strane saradnika Fonda Zoran Čvorovića prilikom teksta Boška Jakšića "Drugarica Filimonova" kojim je doveo u pitanje smisao evroazijskih integracija Srbije¹¹¹.

Prilikom gašenja srpske stranice *Fonda strateške kulture* nakon sedam godina postojanja 1. decembra 2017. uredništvo je izdalo saopštenje, u kojem između ostalog stoji "lako smo zbog te činjenice beskrajno tužni, uvjeravamo Vas da se nijesmo uplašili i da ničim nijesmo doprinijeli da se ugasi ovo jedinstveno svjetlo u medijskom mraku koji vlada nad Srbijom, a koje je pokazalo, s jedne

¹⁰⁷ GEC Special Report: Pillar's of Russia's Disinformation Propaganda System, U.S. Department of State Global Engagement Center, August 2020. <https://www.state.gov/russias-pillars-of-disinformation-and-propaganda-report/>.

¹⁰⁸ GEC Special Report: Pillar's of Russia's Disinformation Propaganda System, U.S. Department of State Global Engagement Center, August 2020. <https://www.state.gov/russias-pillars-of-disinformation-and-propaganda-report/>.

¹⁰⁹ Da li je Srbija po mjeri zapadne demokratije, Sputnik Srbija, April 17, 2016, https://rs.sputniknews.com/organization_Fond_strateske_kulture/.

¹¹⁰ In4S portal, tekstovi autora Fond strateške kulture: <https://www.in4s.net/author/fond-strateske-kulture/>.

¹¹¹ U jednom od intervjua za *Politiku*, Filimonova pojašnjava da Rusija jeste "izdala" Srbiju nereagovanjem 1999. ali da Rusija tada i Rusija nakon deset godina nijesu isto, te predstavlja model evroazijskih integracija Srbije. Такође navodi "Откривајући Србију, Србија се враћа себи, враћа своју потпуност. Јер, Србија је део руског света. А за нас је сада, на цивилизациском плану, најважнија обнова руског света" <https://www.politika.rs/sr/clanak/309046/Srbija-je-strateski-saveznik-Rusije>

strane, svu duhovnu realnost spsko-ruskog bratstva, a s druge strane, da su najbolji među Srbima i Rusima istinski zatočnici Istine, Pravde i Zakona”¹¹².

Dešavanja na Zapadnom Balkanu povremeno su predmet pažnje i *Global Research*, sajta registrovanog u Kanadi, koji povremeno prenosi vijesti ruskih portala poput *Russia Today*, kombinovane sa analizama ruskim viđenjima bliskih zapadnih komentatora, što ga čini, po ocjenama *The Economist*-a “bazom za teorije zavjera i lažne priče”¹¹³. Portal je osnovao Michael Chossudovsky 2001. godine, profesor Univerziteta u Ottavi i autor brojnih tekstova o raspadu i konfliktima na području bivše Jugoslavije, koji je između ostalog bio svjedok prilikom suđenja Slobodanu Miloševiću za ratne zločine, uključujući genocid i zločine protiv čovječnosti¹¹⁴.

Kako pokazuje istraživanje *GEC*-a, portal nerijetko služi za regrutovanje autora drugih portala bliskih ruskoj obaveštajnoj zajednici poput *South Front*, *Strategic Culture Foundation*, *Geopolitica.ru*, *Sputnik*, ali i kineskih medija za plasiranje lažnih narativa kao što je *The 4th Media*. Osnivač Chossudovsky je na primjer postao najprije član, a zatim predsjedavajući Međunarodnog savjetodavnog odbora *The 4th Media*. Kako je međunarodna zajednica počela da unapređuje borbu protiv ruske taktike dezinformacija, spomenuti sajtovi su čak nastojali da prikriju uzajamne veze¹¹⁵.

Jedna od taktika sajta jeste korišćenje lokalnih lažnih narativa za njihovo popularizovanje i uključivanje u šire teorije zavjere kojima se žele ugroziti zapadne demokratije. Nerijetko djeluje u sprezi sa ruskim i *alt-right* američkim *Twitter* korisnicima. Tako je, na primjer, provladin sajt u Siriji objavio tekst u kojem insinira da se hemijski napad u Siriji 2017. godine nije dogodio već da ga je Hillary Clinton izmisnila za pokretanje raketnog napada. Tekst je zatim prenio ruski sajt *Global Research*, da bi ga zatim dalje u Americi popularizovao sajt *Infowars*, inače povezan sa ruskim *troll* mrežama. Sajt varira jednu od omiljenih tema ruskih i drugih ultra-desničarskih propagandista, da je pomenuta operacija u izvedbi američke tadašnje državne sekretarke “finansirana od strane Soroša”. Na bazi iste fabule poznati američki raspirivač teorija zavjera Mike Cernovich formulisao je viralni hashtag #SyriaHoax¹¹⁶.

44 /

¹¹² Fond Strateške kulture u Srbiji prestao sa radom, KM Novine, December 1, 2017, <https://www.kmnovine.com/2017/12/fond-strateske-kulture.html>

¹¹³ How a pair of self-publicists wound up as apologists for Assad, *The Economist*, April 15, 2017, <https://www.economist.com/united-states/2017/04/15/how-a-pair-of-self-publicists-wound-up-as-apologists-for-assad>.

¹¹⁴ GEC Special Report: Pillar’s of Russia’s Disinformation Propaganda System, U.S. Department of State Global Engagement Center, August 2020. <https://www.state.gov/russias-pillars-of-disinformation-and-propaganda-report/>.

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ Jack O. Nassetta and Ethan P. Fecht, All the World is Staged: An Analysis of Social Media Influence Operations against US Counterproliferation, CNS, 2018, <https://www.nonproliferation.org/wp-content/uploads/2018/09/op37-all-the-world-is-staged.pdf>; Liam Stack, Who is Mike Cernovich? A guide, *The New York Times*, 2017, <https://www.nytimes.com/2017/04/05/us/politics/mike-cernovich-bio-who.html>; How a pair of self-publicists wound up as apologists for Assad, *The Economist*, April 15, 2017, <https://www.economist.com/united-states/2017/04/15/how-a-pair-of-self-publicists-wound-up-as-apologists-for-assad>.

Za razliku od *Strategic Culture Fund*, na sajtu *Global Research* mnogo je manji broj tekstova o Zapadnom Balkanu posljednjih godina. Stiče se utisak da je taj portal manje zainteresovan za plasiranje svojih poruka na Zapadni Balkan, već da tekstove o Zapadnom Balkanu koristi za predočavanje imperijalizma i beskrupuloznosti Zapada i promovisanje ispravnosti ruskog pogleda na svijet. Tako je, nedavno, američka autorka Carla Stea, inače dopisnica portala iz sjedišta Ujedinjenih nacija u Njujorku, u moru tekstova o "etničkom ubijanju Rusa i manjina u baltičkim državama", sažaljenju nad Sjevernom Korejom koja je "70 godina u ratu sa američkom moći", "zastrašujućim društvenim posljedicama američkih sankcija nametnutih Sjevernoj Koreji", u aprilu 2021. objavila istraživanje "United Nations Security Council: World Peace and Security Ignored (1950-2021)" u kojem se, pored primjera navodne beskrupuloznosti zapadnih članica u svijetu, obilato citiraju izjave ruskih stalnih predstavnika i njihovih zamjenika u Njujorku u kojima upozoravaju na "demonizaciju Srba" i "ćutanje nad grijehovima drugih"¹¹⁷.

Kako je tekla veća privrženost Crne Gore članstvu u NATO, *Global Research* objavljivao je analize "američkih političkih komentatora" koji su na primjer istovremeno dopisnici portala *Oriental Review* pod okriljem agencije *Sputnik*. Na primjer, američki autor Andrew Korybko objavljuje: "SAD donosi Novi Hladni rat direktno na ruski prag. Intermarium i Centralni Balkan" gdje je temeljno predstavljena ideja formiranja "Centralnog Balkana" koji bi bio "centriran" oko Srbije, a činile bi ga još Makedonija i Republika Srpska, i uz pomoć Rusije bi se strateški integrисao i postao moćna geopolitička snaga u Evropi¹¹⁸.

Geopolitica.ru ima stranicu na srpskom jeziku, gdje objavljuje analize o globalnoj politici, a zanimljivo je da je poseban odjeljak posvećen ideologiji neo-eurazijanizma koju širi Aleksandar Dugin pod nazivom *Duginove smjernice*¹¹⁹ gdje se mogu naći tekstovi poput: "Globalizacija je ukinuta - i, šta dalje?", "Šta čeka Svijet idiota?". U objavama se slavi i ratni osuđenik za zločine u BiH Jugoslaviji, uključujući genocid u Srebrenici, Ratko Mladić. Prenose se i analize srpskih proruskih analitičara, poput Živadina Jovanovića pod naslovom "Velika Britanija i Sjedinjene Države se i dalje drže principa: "Nemaj povjerenja u Srbiju". Objavljaju se i teorije zavjere o dešavanjima na Kosovu iz 1999. i posebna pažnja posvećuje politici Zapada prema Srbiji. Srpski tabloidi poput *Kurira*, *Informera* i sl. nerijetko prenose sadržaj sa *Geopolitica.ru*.

Zanimljiv je slučaj portala *News Front*, koji je ruski web portal kreiran u novembru 2014. godine, nakon aneksije Krima. Kako navodi *EUvsDisinfo*, portal finansira ruska bezbjednosna služba, a sadržaj se objavljuje na ruskom, njemačkom, engleskom, srpskom, španskom, bugarskom, francuskom i

¹¹⁷ Tekstovi autorke Carla Stea na *Global Research*: <https://www.globalresearch.ca/author/carla-stea>.

¹¹⁸ Tekstovi autora Andrew Korybko na *Global Research*: <https://www.globalresearch.ca/author/andrew-korybko>.

¹¹⁹ Tekstovi u okviru odjeljka *Duginove smjernice* na *Geopolitica.ru*: <https://www.geopolitica.ru/sr/directives>.

mađarskom jeziku¹²⁰. Da je web portal sastavni dio osmišljene kampanje dezinformisanja, potvrđuje i to što se na različitim jezicima *ne plasiraju identične vijesti*, već one koje bi bile prijemčive za javnost tog govornog područja. Tako se, na primjer, čitaoci na engleskom jeziku informišu o "kolapsu SAD" i "dubokoj državi", njemačka javnost o "pozadini migracija", a ruska javnost očekivano o Istočnoj Ukrajini. Na ovaj način ruski strateški prioriteti uspješno se povezuju sa borbom protiv pojava koje su omražene među dobrim dijelom čitalaštva, poput feminizma i migracija u Njemačkoj, desnog ekstremizma, američkog imperijalizma u Velikoj Britaniji itd.

Zanimljivo je da o *Open Balkanu* ili *Mini Šengenu*, temi koja zaokuplja čitavu međunarodnu zajednicu kada je Zapadni Balkan u pitanju, ne postoji niti jedna vijest ili analiza na portalima *Strategic Culture Foundation*, *Global Research i sl.*

STUDIJE SLUČAJA

3.1. SRBIJA

Razumijevanje bujanja nacionalističkih osjećanja u Srbiji i drugdje u regionu zahtijeva osvrt na istorijske okolnosti na koje se nadovezuje. Memorandum Srpske akademije nauka i umjetnosti iz 1986. godine u ideološkom smislu utro je put prevazi nacionalističke retorike u regionu nad potrebom demokratske i političke tranzicije. U susret devedesetim godinama prošlog vijeka, vojni i politički lideri konstruisali su i re-aktivirali istorijske narative kako bi mobilisali stanovništvo i resurse za predstojeći rat i "odbranu Srbija". Mediji su stavljeni pod kontrolu Slobodana Miloševića i postali "ratno oružje" za ostvarivanje političkog cilja "Svi Srbi u jednoj državi" i strateškog cilja nasilnog osvajanja teritorija¹²¹. Prostor u medijima je dodjeljivan intelektualcima i političarima koji su govorili da «srpski narod mora povratiti svoje samoljublje i samopouzdanje i mora se braniti», posezali za mitologijom i istorijski učvršćenim predrasudama i ostracizmom prema onima koji bi dešavanja označili nacionalizmom. Nezavisnim novinarima dodjeljivan je epitet "takozvani" a nerijetko su optuživani za saradnju sa stranim službama¹²².

Centralno mjesto revidirane istorije je da su u Drugom svjetskom ratu "četnici" odbranili Srbiju od "hrvatskih fašista i ustaša" i bošnjačkih "izdajnika"¹²³. Nekoliko daljih važnih istorijskih događaja i ličnosti učinilo je to da javna debata u Srbiji obiluje nacionalističkim narrativima: nasilje na Kosovu 1997. i 1998. godine, NATO intervencija 1999. godine, prelivanje konflikta na Sjevernu Makedoniju, dugogodišnja vladavina Slobodana Miloševića, ubistvo premijera Dindića. U Srbiji se suočavanje sa prošlošću nikada nije dogodilo, štaviše, pokušaj lustracije i razumijevanja socijalističke prošlosti, pretvorilo se u reviziju istorijata "četničkog nacionalnog pokreta"¹²⁴. Početkom 2000-

47

121 Renaud de La Brosse, **Politička propaganda i projekt "Svi Srbi u jednoj državi": posledice instrumentalizacije medija za ultranacionalističke svrhe**, Tužilaštvo Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, Januar 2003, https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/prosepx/bcs/rep-srb-b.htm.

122 Ibidem.

123 Valery Perry (ed.), Jelena Dzankic (ed.), Soeren Kell (ed.), **Extremism and Violent Extremism in Serbia: 21st Century Manifestations of an Historical Challenge**, Balkan Politics and Society, April 2019.

124 Jelena Djureinovic, **Serbia's Ruling Party is Rewriting World War II History**, Balkan Transitional Justice, May 17, 2021, <https://balkaninsight.com/2021/05/17/serbias-ruling-party-is-rewriting-world-war-ii-history/>.

ih pokrenuta je inicijativa da se "rehabilituju četnici" ili "ravnogorski pokret", i revidira historija na način da se i partizani i četnici progalse antifašistima. Usljedila je rehabilitacija četničkog generala Dragoljuba Draže Mihailovića, uprkos nastojanjima Saveza antifašista Srbije da pojasni da se radilo o klasičnom kolaboracionističkom pokretu i vojnoj formaciji. Ovo je otvorilo Pandorinu kutiju, budući da se identifikacija sa četničkim nacionalističkim pokretom vezuje i za djelovanje srpske vojske u ratu 90-ih. Tako se obnovio narativ viktimizacije Srba, "normalizovao nacionalizam" i osiguralo da se "nacionalizam" i "antifašizam" izjednače¹²⁵.

Dok se u toku Jeljinove ere Rusija nije značajnije zanimala za Zapadni Balkan, sredinom 90-ih na teritoriji Srbije postaju sve prisutniji obavještajni i akademski poslenici sa dvostrukim djelovanjem: 1) podrška srpskoj desnici i povezivanje ruske i srpske desnice, 2) plasiranje poruka zvanične Moskve i kreiranje tješnjih veza dviju zvaničnih adresa, uključujući i političke napade na srpske lidere onda kada ne služe interesima Rusije¹²⁶. Ruska propaganda, snaženje populizma i desnice u Zapadnoj Evropi i Americi, zajedno čine pogodno tle za pothranjivanje nacionalističke retorike u Srbiji i na Zapadnom Balkanu¹²⁷. I obratno, Srbija koristeći slučajeve Krima i kreiranja "republike" u Donetsku (Donetsk) i Lugansku (Luhansk), može dodatno legitimisati "ispravnost" svoje uloge u ratovima 90-ih i tako se nikad ne suočiti sa prošlošću.

Sredinom 90-ih na srpskoj političkoj sceni postaju aktivni interpretatori ruskih ideoloških stanovišta, poput šefice Centra za balkanske krize na Institutu za slavistiku Ruske akademije nauka, Jelene Guskove (Yelena Guskova), i kasnije propagatora pojma evroazijska geopolitika, ruskog filozofa i političara Aleksandra Dugina (Alexander Dugin)¹²⁸. "Evroazijanizam", koji u ruskoj misli kao ideja i geopolitički vodič za akciju, ima svoje korijene u 30-im godinama XX vijeka, nije ostao samo ideja ruske intelektualne i političke krajne desnice. Euroazijsku uniju, kao alternativu Evropskoj uniji, zvanična Rusija je predložila i počela da favorizuje tokom 2012. i 2013. godine. U djelima glavnih ruskih "evroazijanista", a zapravo fašističkih mislilaca poput Dugina¹²⁹ i Aleksandra

125 Valery Perry (ed.), Jelena Dzankic (ed.), Soeren Kell (ed.), **Extremism and Violent Extremism in Serbia: 21st Century Manifestations of an Historical Challenge**, Balkan Politics and Society, April 2019.

126 Ibidem.

127 Više u: Izabela Kisić (ed.), Desni ekstremizam u Srbiji, Helsinski odbor za ljudska prava u Srbiji, mart 2020, <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/desni%20ekstremizam.pdf>.

128 Valery Perry (ed.), Jelena Dzankic (ed.), Soeren Kell (ed.), **Extremism and Violent Extremism in Serbia: 21st Century Manifestations of an Historical Challenge**, Balkan Politics and Society, April 2019.

129 Alexander Dugin, ruski filozof i politički strateg bio je organizator nekoliko ultra-desnih političkih partija. Zajedno sa, na našim prostorima, mnogo poznatijim "bombarerom" Sarajeva, Eduardom Limonovom (Eduard Limonov), osnovao je *Nacionalnu boljevičku partiju*, zatim *Nacionalni boljevički front*, pa, na kraju, i *Euroazijsku partiju*. Dugin nikada nije skrивao svoju organicističku filozofiju društva, korporativističko shvatnje države i fašističku ideologiju, naprotiv. U intervjuu za poljski list Fronda (1999g.) objašnjavao je: "U ruskom pravoslavnom hrišćanstvu pojedinac je dio crkve, dio kolektivnog organizma, baš kao što je to i noga. Dakle, kako pojedinac može biti odgovoran za samog sebe? Može li noga biti odgovorna za samu sebe? Odatle potiče i ideja države, totalne države. Zato Rusi, budući da su pravoslavni, mogu biti istinski fašisti, za razliku od italijanskih vještačkih fašista...". Samo par godina ranije, u članku *Fašizam - crveni*

Prohanova (Alexander Prokhanov)¹³⁰, radije se govor o "evroazijskoj imperiji". Sa tog stanovišta, okupacija i aneksija Krima i zatim pokretanje separatističkih ratova na istoku Ukrajine bili su sasvim legitimni i jedna od neophodnih, ali tek malih karika u lancu realizacije evroazijske geopolitike. Čitava "evroazijska škola" u suštini se nastavlja na svog velikog prethodnika Ivana Iljinu (Ivan Ilyin), ruskog fašističkog mislioca iz medjuratnog perioda. Ilyin, zagovornik vladavine prava i principijelni protivnik boljevičke revolucije, nakon odlaska u emigraciju¹³¹ okrenuo se fašizmu i ne jednom isticao Musolinija i Hitlera kao svoje liderske uzore. Poput drugih fašističkih mislilaca idealom (ruske) države smatrao je poredak na čijem se čelu nalazi lider-izbavitelj koji zna misiju i pravac zemlje i koga treba slijediti. Ako u društvu i postoje partije, njihova nije uspostavljanje nikakvog političkog pluralizma, već pomoći lideru u njegovoj misiji i vodjenju zemlje. Istu funkciju kolektivne podrške lideru-izbavitelju imaju i izbori koji, suprotno zapadnim demokratijama ne treba da budu niti tajni, niti kompetitivni, već javni sa potpisanim glasačkim listićima. Iljinovi radovi počeli su da se objavljaju u Rusiji posle nestanka komunističkog sistema, ali je prava renesansa njega i njegovog djela nastupila nakon Putinovog dolaska na vlast. Putin je 2005. godine organizovao prenos njegovih posmrtnih ostataka iz Švajcarske i ponovnu sahranu u Moskvi. Nakon toga je počeo i da ga citira i poziva se na njegov autoritet u svojim godišnjim obraćanjima naciji. Ovo je otvorilo put popularizacije Iljinovog djela. Putinov "propagandni mag" Vladislav Surkov prilagodio je Iljinova djela za interpretacije u masovnim medijima, a Dmitrij Medvedev (Dmitriy Medvedev) je upućivao rusku omladinu da se upoznaju sa njegovom mišlju i djelima.¹³²

49

Razne varijante ruskih anti-zapadnih ideologija i njihovih protagonisti kružile su srpskom političkom scenom, a Jelena Guskova, inače autorka knjige "Jugoslovenska kriza" koju je koristio Milošević u svojoj odbrani u Hagu, bila je redovan posjetilac, a od 2007. i članica Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU). U svim nastupima podsticala je anti-zapadna osjećanja u Srbiji i aktivno se miješala u unutrašnja pitanja, na primjer protivljenjem Zoranu Dindiću, glorifikacijom Srpske radikalne stranke, optuživanjem SAD i EU da

i bez granica (*Fascism - Borderless and Red*), najavljuvao je dolazak "pravog, istinskog, radikalno revolucionarnog konzistentnog fašističkog fašizma" u Rusiju. I pored često kontraverznih i tenzičnih odnosa između "euroazijanista" i Kremlja, o tome da se njihov uticaj nije zadražavao samo na marginama ruske politike, već je stizao i do vrhova vlasti, svjedoči činjenica da je Dugin bio savjetnik dva predsjednika ruske Dume, Genadija Seleznjeva (Gennadiy Seleznyov), i Sergeja Nariškin (Sergei Naryshkin), pri čemu je Nariškin danas direktor ruske obaveštajne službe, FSB.

130 Aleksandar Prohanov, ruski pisac, urednik ekstremno desnih, ultranacionalističkih novina *Zavtra (Завтра)*. Zavtra je dosta dugo podržavala Zjuganovljevu (Gennadij Zyuganov) Komunističku partiju Rusije, ali se polovinom 2000-ih okrenula nacionalističkoj partiji *Rodina*. Prohanov je 2012. godine osnovao euroazijski think-tank Izborški klub. Kao i drugi euroazijanisti, podržao je rusku agresiju protiv Ukrajine 2014. godine i nazvao Aleksandra Borodaja (Alexander Borodai), predsjednika vlade samoproklamovane Donjecke narodne republike "pravim bijelim russkim nacionalistom".

131 Od kada je napustio Rusiju 1922. Iljin je živio i radio u Berlinu sve do 1938., kada se preselio u Švajcarsku, gdje je i umro 1954. godine.

132 O Iljinu i njegovom uticaju u Rusiji vidi više: Timothy Snyder, *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America*, Tim Duggan Books, New York 2018. i: Timothy Snyder, *Ivan Ilyin, Putin's Philosopher of Russian Fascism*, The New York Review, New York, March 16, 2018.

su finansirale pokret "Otpor" kao model za sve dalje obojene revolucije koje nastoje sprovesti širom svijeta, te da su finansirale crnogorsku nezavisnost. Guskova je balansirano kritikovala i Vučića, zbog toga što "poklanja pažnju samo onome što mu Zapad govori" i sarađivala sa radikalno desnim grupama. U isto vrijeme, ponavljala je podršku zvaničnih ruskih vlasti predsjedniku Vučiću i njegovoj politici prema Kosovu.

Aleksandar Dugin poznat kao osnivač nacional-boljševističke partije koja je trebalo da ujedini "radikalnu desnicu" i "radikalnu ljevicu" u nastojanju da smijeni da vlasti tadašnjeg predsjednika Rusije, Borisa Jeljcina, nakon zabrane djelovanja stranke 2007. postaje aktivan na srpskoj političkoj i medijskoj sceni.¹³³ Na Univerzitetu u Beogradu 2008. inaugurao je teoriju Evroazijske geopolitičke realnosti po kojoj će Putin pozicionirati Rusiju kao globalnog igrača te je pred srpskim elitama jasan izbor - da priključe Srbiju "evroazijskoj imperiji" ili uđu u istoriju kao izdajnici interesa srpske države. Dugin je intenzivno prisutan u medijima u Srbiji, poput Politike, Informera, Patriot, Pravde, Vaseljensku, SRBski FBReporter, *Srbin.info*.

U Srbiji dodatni kanal za širenje ruskog propagandnog uticaja je radikalna desnica, koja u kontinuitetu postoji još od 90-ih. Mogu se razlikovati dva njena tipa. Jedan je, poput Srpske radikalne stranke, nastao u vrijeme raspada Jugoslavije i svoju aktivnost, pa i povezanost ili učešće u ratnim zločinima u jugoslovenskim ratovima, najjače je ispoljavao u tom procesu. Drugi tip javlja se u posljednjih 20 godina i vezan je za globalnu krizu liberalne demokratije i za ruske geostrateške ciljeve, tj. prijetnju koju Rusija vidi u snaženju NATO i EU. Radikalni desničari drugog talasa su i moderniji i podsjećaju na skinhead desničare iz Velike Britanije¹³⁴.

Od 2002. a naročito nakon 2010. kada dolazi do novog tješnjeg povezivanja Rusije i Srbije, na političkoj sceni Srbije pojavljuje se niz radikalno desnih stranaka i organizacija, poput Naši, Zavetnici, Dveri, Srpski narodni pokret 1389, Obraz, Nacionalni stroj, Krv i čast, Srpska akcija. I ruski i srpski "Naši" inspirisani su idejom evroazijskog povezivanja. Drugi talas nije istisnuo raniju radikalnu desnicu već su se uzajamno pothranjivale. Aneksija Krima i rusko pobuđeno zanimanje za Zapadni Balkan, poklopilo se sa revitalizacijom Srpske radikalne stranke i njenim ulaskom u Parlament sa čak 22 od ukupno 250 poslaničkih mesta na izborima 2016.

Osnovno obilježje narativa koje ove organizacije šire je lakoća spajanja različitih istorijskih perioda i ličnosti kako bi se portretisala vječita borba srpskog naroda za slobodu i opstanak, uprkos stalnim prijetnjama

---

133 *Ibid.*

134 Marta Vasić, Geneza i trendovi ekstremne desnice u današnjoj Srbiji, Talas, October 27, 2020, <https://talas.rs/2020/10/27/geneza-i-trendovi-ekstremne-desnice-u-danasnoj-srbiji/>.

nestanku. Sve ove organizacije raspiruju slične narative - da su Hrvati "fašisti" i "ustaše" i operacija Oluja označila genocid nad srpskim narodom, da se u Srebrenici nijesu dogodili ratni zločini već odbrana države od islamskog fundamentalizma, da su Muslimani počinili genocid nad srpskom nacijom, uz istovremeno hvaljenje četničkog nacionalizma¹³⁵. Zavetnici nose ruske vojne ukrase kao obilježje, te koriste tradicionalni četnički pozdrav (palac, kažiprst i srednji prst spojeni), glorifikuju "ruske heroje" koji su "dali živote za odbranu srpske države i nacije"¹³⁶. Redovno obilježavaju "Vidovdan" (dan Kosovske bitke), noseći sliku Gavrila Principa. Spektar "neprijatelja" koji "ugrožavaju srpski narod" je širok - fašisti (Hrvati) i Muslimani, ustaše (gdje se svrstavaju nerijetko i Crnogorci čije se nacionalni identitet negira), prozapadne nevladine organizacije, zapadne organizacije, međunarodna zajednica, naročito EU, ICTY, REKOM, Radio Slobodna Evropa, Soroš, gej lobi, ali i srpske vlasti i "nepatriotski Srbi".

Priklanjanje srpske države i njenih elita srpskim radikalno desnim grupama jedan je od glavnih faktora u njihovoj radikalizaciji i povećanju prisustva u medijima i na društvenim mrežama. Srpske desničarske organizacije djeluju kao neka vrsta kontrolisane opozicije Vučiću. Nakon aneksije Krima, desetine plaćenih vojnika i ratnika pridružilo se proruskim snagama u Ukrajini. Predsjednik Vučić povremeno gostuje na skupovima koje one organizuju, kao na primjer na konferenciji Udruženja Nacionalne avangarde, održanoj 5. oktobra 2018. godine sa ciljem pravljenja osvrta na događaje petooktobarske revolucije 2000. godine iz bezbjednosnog ugla. Na konferenciji je zapravo zauzet oštar stav prema svima koji su bili povezani sa obaranjem režima Slobodana Miloševića, pa se moglo čuti da subverzivnu skupinu čine novinari, predstavnici nevladinih organizacija, pojedinci iz redova opozicije i djelovi medija koje «zloupotrebljava» spoljni faktor¹³⁷.

U gotovo nepromijenjenom izdanju kao i 90-ih, dvije značajne nacionalne institucije - Srpska pravoslavna crkva i Srpska akademija nauka i umjetnosti aktivno podržavaju normalizaciju nacionalističke, anti-muslimanske i anti-albanske retorike, ali i Vučićev lov na unutrašnje i vanjske neprijatelje i srpski hegemonizam prema drugim državama Zapadnog Balkana oličen u propagiranju "Srpskog sveta". Dok su se aktivnosti huliganskih fudbalskih grupa poput Grobara i Delija vezivale za ulično nasilje bez ideološke pozadine, čini se da je ekstremizam njihovog djelovanja, ali i moć mobilizacije među mladima lako pronašao zajednički jezik sa radikalno desnim ideološki obojenim grupama, uz sinergijsko djelovanje i u realnom i u online prostoru. Dok rusko-srpski

135 Više u: Izabela Kisić (ed.), **Desni ekstremizam u Srbiji**, Helsinski odbor za ljudska prava u Srbiji, mart 2020, <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/desni%20ekstremizam.pdf>.

136 Ibid.

137 Saša Ilić, **Naprednjačke igre bezbjednosti**, Peščanik, October 9, 2018 <https://pescanik.net/naprednjacke-igre-bezbednosti/>.

akademski i djelatnici Crkve ideološki oblikuju nacionalističko raspoloženje u Srbiji, navijačke huliganske grupe, bliske srpskim vlastima, kreiraju baze mladih koji se po potrebi mogu mobilisati za ostvarenje nacionalističkih ciljeva u i izvan srpskih granica. Na naslovniči sajta Delija nalazila se parola «Kosovo je Srbija», na sajtu navijača Parizana objava da odlaze na «front braneći Srpstvo i vjeru svetosavsku»¹³⁸. Navijači imaju istetovirane ratne i vjerske simbole, pa se hram Svetog Save i ručna bomba mogu pronaći «jedno do drugog». Ukratko, današnji huligani podsjećaju na navijače koji su bili vojnici-dobrovoljci za učešće u paravojnim jedinicama, poput Srpske dobrovoljačke garde kojom je rukovodio Željko Ražnatović Arkan.

Radikalno desne organizacije potpomaže čitava plejada aktera na ruskoj političkoj sceni. Najprije, tjesno sarađuju sa radikalno desnim ruskim organizacijama. Tako je, na primjer, predstavnika radikalno desne ruske parlamentarne stranke Nacionalni savez, Iliju Gorjačeva (Ilya Goryachev), sastanak sa liderom "Obraza" Mladenom Obradovićem, inspirisao da pokrene rusko predstavništvo srpskog Obraza i uspješno sprovede proglašenje Šešelja za počasnog građanina Moskve. U vrijeme dok je srpski Obraz bio privremeno zabranjen 2012. godine, ruski ogrank je aktivno djelovao. O radikalnosti djelovanja dovoljno govori podatak da je Gorjačev nakon što su ga srpske vlasti izručile, u Rusiji 2013. godine osuđen na doživotnu kaznu zbog pet ubistava na ideoškoj osnovi, među kojima su bili antifašistički aktivisti, novinari i pojedinci zbog svog "neruskog" izgleda¹³⁹. Nedugo potom, Gorjačev je izvršio samoubistvo u pritvoru u Moskvi.

52 /

Srpske radikalno desne organizacije ostvaruju tjesne veze i sa ruskim zvaničnim vlastima. Najprije se srpski Obraz povezao sa poslanikom Jedinstvene Rusije potpredsjednikom ruske Dume Maksimom Miščenkom (Maksim Mishchenko), koji je prisustvovao i obilježavanju deset godina NATO bombardovanja u Srbiji¹⁴⁰. Naši su, recimo, nakon posjete Moskvi 2013. i saznanja da u Rusiji postoji oko 3.000 crkveno-vojnih društava koja okupljaju tinejdžere i stariju omladinu, donijeli odluku da takva društva uspostave i u Srbiji. Postali su i članovi Ruske federalne agencije za pitanja mladih. Zavetnici ostvaruju intenzivne veze sa Rusijom, posjećuje redovno rusku Dumu i sastaje se sa liderima Ujedinjene Rusije.

I Vučićeva politika i radikalna desnica u Srbiji nalaze izvor i legitimizaciju za svoje nacionalističke narative u falsifikovanoj ili revidiranoj istoriji srpskog naroda. Dominanirajući mit koji takvu istoriju prožima jeste da su Srbi stalne

¹³⁸ Ivan Čolović, **Navijači – huligani i novi fašizam**, *Peščanik*, September 11, 2012, <https://pescanik.net/navijaci-huligani-i-novi-fasizam/>.

¹³⁹ Valery Perry (ed.), Jelena Dzankic (ed.), **Soeren Kell (ed.), Extremism and Violent Extremism in Serbia: 21st Century Manifestations of an Historical Challenge**, Balkan Politics and Society, April 2019.

¹⁴⁰ **NATO – Da ili Ne, Helsinki Bulletin**, Helsinski komitet za ljudska prava u Srbiji, April 2009, <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/HB-Br24.pdf>.

žrtve susjeda poduprtih imperijalnim silama, suočeni se stalnim prijetnjama. Predsjednik Srbije je u gostovanju na TV Prva prokomentarisao kritike na račun filma o logoru u Jasenovcu na sljedeći način: «Niko nije takav komentar dao za film o Srebrenici, a tamo se desio strašan zločin. Tada nije bilo da nije dobra viktimizacija, ali kada Srbi naprave film o tome da su žrtve, onda je užas praviti viktimizaciju, jer Srbi će ponovo da budu homogeni, a čim Srbi malo ojačaju treba ih udariti u glavu i spustiti. To misle mnogi u regionu i svetu”¹⁴¹.

Govoreći o stanju u Crnoj Gori prije izbora 2020. godine, Vučić je izjavio da je “Srbima u Crnoj Gori skoro sve uskraćeno, sem vazduha”¹⁴², a nakon smjene vlasti da je “svakome jasno da politika velikocrnogorskog nacionalizma Mila Dukanovića i njegova antisrpska hysterija, koju širi mjesecima, ne može da donese ozbiljne rezultate”¹⁴³. U isto vrijeme, međutim, svoj regionalni hegemonizam srpske elite percipiraju i plasiraju kao “antifašistički” dok je fašizam rezervisan za “druge” od čijih se nasrtaja Srbi moraju odbraniti (Hrvate, Muslimane, Albance, Crnogorce). U srpskim provladinim tabloidima Crnogorci se nazivaju Milogorci, Dilasova kopilad, Hrvati ustaše itd.

Dok ostvaruje tijesnu saradnju i podupire ih, Rusija je istovremeno nepovjerljiva prema svim srpskim vlastima koje zauzimaju proevropski kurs. Upravo u tome dobrom dijelom leži rusko sve tješnje oslanjanje na medije i radikalno desne organizacije koje mogu imati pod svojom direktnom kontrolom ili čije im djelovanje direktno ide u prilog. Iako se Vučić nerijekto opisuje kao umiveni radikal, medijski uticaj čiji narativi sve više nalikuju na Šešeljevu, Mladićevu ili Karadžićevu retoriku iz 90-ih, čini da desne radikalne grupe optužuju Vučića da je prodao Srbiju, vidjevši sve više u Miloradu Dodiku pravog zaštitnika srpskih interesa¹⁴⁴.

Izuvez na strani srpskih liberala koji se danas nalaze maltene na margini društvenog života u Srbiji, rijetke su naznake pokušaja dominantnih političkih elita da Srbiju usmijere ka Zapadu. Onda kada se i pojave, obavezno su praćene dodatnim istorijskim revizionizmom. Nedovoljnim razumijevanjem odveć komplikovane istorije Zapadnog Balkana zapadne, kako evropske, tako i američke elite, mogu ući u opasnu zonu traženja partnera među srpskim nacionalistima, potcjenjujući cijenu takve saradnje. U namjeri da otrgnu Srbiju od rusko-kineskog uticaja, zapadne adrese nerijetko ističu da je

¹⁴¹“Čim Srbi ojačaju treba ih udariti u glavu i spustiti” Predsjednik Vučić o značaju filma “Dara iz Jasenovca”, *Danas*, February 27, 2021, <https://www.srbijadanas.com/vesti/info/cim-srbi-ojacaju-treba-ih-udariti-u-glavu-i-spustiti-predsednik-vucic-o-znacaju-filma-dara-iz-2021-02-27>.

¹⁴² Tomislav Marković, Aleksandar Vučić, borac protiv velikocrnogorskog nacionalizma, *Balkans Aljazeera*, February 14, 2021, <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2021/2/14/aleksandar-vucic-borac-protiv-velikocrnogorskog-nacionalizma>

¹⁴³ Dovoljno sam veliki da ne dozvolim ponizavanje, *Politika*, February 7, 2021, <https://www.politika.rs/sr/clanak/472453/Dovoljno-sam-veliki-da-ne-dozvolim-ponizavanje>.

¹⁴⁴ Valery Perry (ed.), Jelena Dzankic (ed.), Soeren Kell (ed.), *Extremism and Violent Extremism in Serbia: 21st Century Manifestations of an Historical Challenge*, *Balkan Politics and Society*, April 2019.

Vučić podesan partner, karakterišući ga čak i faktorom stabilnosti. Freedom House označava Srbiju kao «tranzicioni ili hibridni režim» i naročito kritikuje Vučića zbog gušenja medijskih sloboda i civilnog društva¹⁴⁵. Većina srpskih medija nalazi se pod kontrolom Vučića i njegove vladajuće Srpske narodne stranke. Vučićevi tabloidi prepoznatljivi su po širenju intenzivne i eksplozivne propagande i dezinformacija preko jeftinih štampanih izdanja koja su dostupni i online. Izvještaj Journalists without borders Srbiju i 2021. godine smješta na 93. mjesto po medijskim slobodama i navodi da je "Srbija zemlja sa slabim institucijama koja je žrtva lažnih vijesti što ih šire senzacionalistički mediji koje podržava vlada, zemlja u kojoj su novinari gotovo svakodnevno izloženi napadima koji sve više dolaze od vladajuće elite i provladinih medija"¹⁴⁶

3.1.1. Ruska propaganda u Srbiji posredstvom medija

54 /

Kao što je to slučaj i sa ekonomijom Srbije, u kojoj ruski kapital učestvuje u daleko manjoj mjeri nego što je to slučaj sa kapitalom iz Evropske unije, Rusija nije u značajnijoj mjeri prisutna kao finansijer srpskih medija. Izuzev određenih naznaka da bi Rusija mogla uticati na uređivačku politiku najuticajnijih dnevnih novina *Politika* uslijed nejasne (tajnovite) vlasničke strukture, postojale su naznake da bi ruske kompanije mogle koristiti vezu sa pro-ruskim biznismenom Bogoljubom Karićem koji je vlasnik *NOVA TV* za kupovinu medija u Srbiji, a 2016. i 2017. cirkulisala je vijest da bi ruski biznismen na listi EU i SAD sankcija Konstantin Malofejev (*Konstantin Malofeev*) želio imati udio u srpskim TV stanicama¹⁴⁷.

Najintenzivnije prisustvo u srpskom medijskom prostoru, Rusija ostvaruje posredstvom novinske agencije *Sputnik*, koja je 2015. godine otvorila regionalnu kancelariju *Sputnik Srbija* u Beogradu, kao nasljednica web portala *Glas Rusije*¹⁴⁸. Web portal *Sputnik Srbija* uz prateću aplikaciju za mobilne uređaje na srpskom jeziku je izuzetno uticajan, a njegov sadržaj dalje besplatno mogu prenositi brojni srpski tabloidi i manji portali uz jedini uslov da citiraju ili navedu izvor. Radio Sputnjik obuhvata nekoliko emisija koje pokrivaju sve

¹⁴⁵ Nations in Transit 2021: Serbia, Freedom House, <https://freedomhouse.org/country/serbia/nations-transit/2021>.

¹⁴⁶ Serbia RSF – Reporters sans frontières, <https://rsf.org/en/serbia>

¹⁴⁷ Stefan Meister (ed.), **Understanding Russian Communicaiton Strategy: Case Studies of Serbia and Estonia**, SSOAR, 2018. https://dgap.org/sites/default/files/article_pdfs/Understanding%20Russian%20Communication%20Strategy%20-%20Case%20Studies%20of%20Serbia%20and%20Estonia.pdf.

¹⁴⁸ Megan Duffy, Samuel Green, **Organised Chaos: Russian influence and the state of disinformation in the Western Balkans**, the Edward R. Murrow Center for a Digital World, Fall 2020, <https://sites.tufts.edu/murrowcenter/files/2020/11/Organised-Chaos.pdf>.

važnije sfere djelovanja – politiku, kulturu, energetiku i ekonomiju itd. Njegove emisije prenosi privatna beogradska radio stanica *Radio Novosti*, da bi ih zatim preko 30 regionalnih i lokalnih radio stanica u Srbiji reemitovale. Na taj način, medijski sadržaj postaje dostupan u gotovo cijeloj Srbiji.

Među narativima koje propagira Sputnjik izdvaja se da su EU i NATO slabi, fragmentisani, hegemonski i agresivni¹⁴⁹. Naslovi koji podstiču podjele, raspiruju lažne narative, senzacionalistički plasirane dezinformacije uobičajeni su na portalima ove novinske agencije¹⁵⁰.

Pored *Sputnika*, u Srbiji djeluju i drugi slični portali, iza kojih takođe стоји *Russiya Segodnya*, medijska grupa čiji je vlasnik ruska vlada. *Russia Beyond*, čiji je sadržaj dostupan pored jedanaest ostalih i na srpskom, hrvatskom i makedonskom jeziku, glorificuje rusku vojnu snagu, kulturu, ekonomiju, nauku, umjetnost i stil življenja. Tu su i novine *Argumenti i fakti*, kao i mjesecni dodatak *Ruska reč* uz magazin *Nedeljnik*, čiji je sadržaj dostupan i online posredstvom portala koji zarađuju od plasiranja vijesti iz drugih izvora, poput *naslovi.net*¹⁵¹.

Istraživanje upliva Ruske Federacije u medije u Srbiji, naglašava kao poseban izazov to veći što je najveći broj web portala koji plasiraju proruski sadržaj, poput, *Novi Standard*, *Srbina.info*, *Vostok*, *Gazeta*, *Istina*, *Kremlin*, *Vaseljenska TV*, ipak kreirano u Srbiji, a ne u Rusiji. Ovi mediji nijesu čak ni registrovani u zvaničnom *Medijskom registru Srbije*, što je suprotno zakonskim obavezama¹⁵².

Na godišnjoj svjetskoj konferenciji ruske dijaspore u oktobru 2021., glavna i odgovorna urednica *Russia Today* izjavila je da Srbija već deset godina "moli da emituju program na srpskom jeziku, ali da je za to potrebna odluka ruskih vlasti. U isto vrijeme, *YouTube* je blokirao *Russia Today* na njemačkom jeziku na koji je bilo pretplaćeno preko 600,000 korisnika uslijed širenja lažnih informacija i teorija zavjera o pandemiji COVID-19 i vakcinaciji. Glavna urednica protumačila je ovaj potez kao "medijski rat" protiv Rusije, insinuirajući i da je odluka mogla uslijediti pod pritiskom njemačkih vlasti¹⁵³. *Russia Today* je već zabranjen u nizu zemalja, među kojima su i baltičke države Litvanija i Letonija.

149 Jelena Jevtić, **The Russian Disinformation Campaign in the Western Balkans**, *Security Distillery*. 2021. <https://thesecuritydistillery.org/all-articles/the-russian-disinformation-campaign-in-the-western-balkans>.

150 Megan Duffy, Samuel Green, Organised Chaos: **Russian influence and the state of disinformation in the Western Balkans**, *the Edward R. Murrow Center for a Digital World*, Fall 2020, <https://sites.tufts.edu/murrowcenter/files/2020/11/Organised-Chaos.pdf>.

151 Stefan Meister (ed.), **Understanding Russian Communicaiton Strategy: Case Studies of Serbia and Estonia**, *SSOAR*, 2018. https://dgap.org/sites/default/files/article_pdfs/Understanding%20Russian%20Communication%20Strategy%20-%20Case%20Studies%20of%20Serbia%20and%20Estonia.pdf.

152 Ibid.

153 **Russia's RT Says German YouTube Channel Blocked Right After Launch**, RFE/RL, December 16, 2021, <https://www.rferl.org/a/rt-german-youtube-deleted/31612364.html>.

Velike riječi u ruskoj medijskoj propagandi gube svoje izvorno značenje. Promocija demokratije kao tradicionalno središte američke vanjskopolitičke agende se predočava kao beskrupulozna borba za ostvarenje geopolitičkih ciljeva na uštrb Rusije. U Srbiji se stvarnost pojednostavljuje povlačenjem paralela između Krima i Kosova. Baš kao što se ukrajinski režim u istočnoj Ukrajini "fašistički", takav je i odnos vlasti Kosova prema kosovskim Srbima. Na isti način na koji su revoluciju u Ukrajini 2013. i 2014. navodno orkestirirale Sjedinjene Države, NATO snage bombardovale su i srpski narod u Srbiji i na Kosovu. Tako, *Sputnik Srbija* objavljuje tekstove poput: «Lukašenko: Zapad – kako su bili, tako i ostali nacisti», "Veliki brat vas posmatra: Zapad se pretvara u društvo totalnog nadzora", "Novi totalitarizam Zapada: Zašto su poništeni Brzi Gonzales, Dambo i Petar Pan", "Opozicioni poslanik u Radi: Ukrajina – kolevka fašizma", "Ukrajinski nacizam ratuje u Donbasu" april 2021., "Nemački poslanik na paradi pobjede: Da nije bilo Kurska i Staljingrada ne bi bilo ni slobode", "Da li je Evropa zaboravila ko ju je oslobadjao od fašizma", "Borac Prve proleterske brigade: Uloga Crvene armije odlučujuća za pobjedu nad fašizmom"¹⁵⁴.

U isto vrijeme, Muslimani i Albanci predstavljaju se kao prijetnja po Srbiju, uz senzacionalističke tekstove o državama regionala. Propaganda u potpunosti nalikuje na Miloševićevu propagandu 90-ih koja je nastojala držati srpsko stanovništvo u stalnom strahu od izmišljenih neprijatelja i time generisati gotovost za odgovor na prijetnje iz susjedstva. Neki od naslova su¹⁵⁵: "Neće se zaustaviti: Batina Prištine za zastrašivanje Srba" decembar 2021., "Uplašeni smo! Srbi iz Štrpca svedoče o upadu prištinskih 'komandosa' koji očekuju i – pojačanje", "Preteća poruka iz Prištine: Moguć rat na Balkanu – opasnost su Srbija, Rusija i Kina", "Prst u oko Srbiji: Hrvatska spremna na osetljivu vojnu saradnju sa Kosovom", "Odbrana crvene linije: Jesu li Albanci na korak od eskalacije krize na Kosovu", "Operacija Valač: Hoće li Priština 6. novembra preći srpsku 'crvenu liniju', "Albanci skovali novi plan: Sa Bošnjacima i Hrvatima kreću u akciju protiv Srbije – i to u Njujorku", "Francuska analitičarka: Albanski muslimani kolonizovali srpsko, pravoslavno Kosovo", "Apel Srba sa Kosova: Nemojte da dozvolite da nas tuku", "Albanija na stubu srama – nasilje kao odgovor na nemoć", "Potez iz očaja: Crnogorci, Bošnjaci i Albanci združeno udarili na Srbiju usred SAD", "Kurti udara na Beograd: "Napadi u Zubinom Potoku i Zvečanu podstaknuti iz Srbije", "Na sever Kosova upalo 350 specijalaca ROSU sa dugim cevima, među njima i snajperisti", "Opasna provokacija: Na delu pokazna vežba za osvajanje severa Kosova", "Protest u Severnoj Makedoniji: Albanski nacionalizam uzeo maha i sve jače gori".

Zapad se predstavlja kao naklonjen svim srpskim susjedima, dok se istovremeno u susjednim državama koje su postale članice NATO-a želi

---

¹⁵⁴ Svi tekstovi čiji su naslovi citirani dostupni su na sajtu <https://rs-lat.sputniknews.com>.

¹⁵⁵ Ibid.

plasirati narativ o odsustvu benefita od članstva u Aliansi. Tako se mogu pronaći tekstovi poput¹⁵⁶: "Britanci i Amerikanci ne menjaju mišljenje o Srbima: Nema smirivanja na Balkanu", "Kosmet služi Amerikancima kao eksperiment za opasne projekte", "Britanski 'vilajet': Projekat stvaranja velike albanske države, a prsti upleteni u BiH" oktobar 2021., "Hoće li Amerikanci imati 'Ramštajn' i na Kosovu", "Malo im NATO Bondstil: Hoće li Pentagon uslušiti želju Prištine za još jednom vojnom bazom" oktobar 2021., "Poruka iz Nemačke: Pošto neće u NATO, Srbi se moraju prikazivati kao zlikovci", "Zlokobna namera Prištine sakrivena iza zveckanja američkim oružjem", "Zabluda koja košta: Severna Makedonija će ulazak u NATO plaćati na rate" novembar 2021., "Kako Zapad 'nagrađuje' najposlušnijeg lidera na Balkanu: sve je dao, a nije dobio ništa", "Kako Zapad naoružava Albance za "odbranu" od Srba".

Dok su crnogorski i sjevernomakedonski lideri predstavljeni kao pioni Zapada, Vučić se prikazuje kao moćan lider¹⁵⁷: "Vučić o merama Srbije: Odbio sam predlog Kvinte – sit sam trikova", "Vučić povodom poteza Prištine: Naše mere neće biti bezbolne".

Proruski mediji prenaglašavaju bliskost srpsko-ruskih veza kroz istoriju, a naročito ulogu Rusije kao "oslobodioca" srpskog naroda od Otomanske imperije i zajedničku borbu protiv fašizma i nacizma u Drugom svjetskom ratu. Osim toga, predimenzionira se i Rusija kao najveća svjetska nuklearna i energetska sila, i sljedstveno tome i ruska vojna i energetska pomoć Srbiji, koja navodno zahvaljujući Rusiji postaje vodeća ekonomска, vojna i energetska sila na Zapadnom Balkanu. Tako na primjer, nakon telefonskog razgovora srpskog i ruskog Predsjednika u decembru 2021. Sputnjik objavljuje naslove poput "Telefonski razgovor Putina i Vučića: Ruske rakete najbolje na svetu pojačale srpsku vojsku", "Dogовором са Путином штедимо осам милиона евра дневно" a nakon sastanka dva lidera u Sočiju u novembru 2021. predstavlja "istorijski dogovor o ceni gasa". Sputnjik ogroman broj naslova posvećuje i snabdijevanju Srbije navodno superiornom vojnom opremom: "Veliki bum: Srbija postaje najmoćnija vojna sila na Balkanu – lansira je i Rusija", "Počinje najveća nabavka oružja od vremena JNA: Koje naoružanje dobija Vojska Srbije", "Pripreme za paradu u Nišu, 4.000 ljudi i nova oprema".

Paralelno se objavljuju i naslovi koji sugerisu rusku vojnu superiornost i energetsku zavisnost Evrope od Rusije¹⁵⁸: "Rusku vojnu moć priznali čak i Poljaci", "Gazprom radi punom parom: Rekordne isporuke gase tokom ekstremno niskih temperature", "Ruski gas dominira u Evropi: Gasprom isporučuje ogromne količine goriva i povećava proizvodnju", "Nemci priznaju: Rusija je u centru globalne energetike i otporna je na sankcije",

156 Ibid.

157 Ibid.

158 Ibidem.

“Rusija odgovorila Francuskoj: Bez naših energenata ekonomiju Zapada čeka stagnacija”, “Priznanje iz Nemačke: Nema mira u Evropi bez Rusije”, “Putin: Ruska mornarica od sledeće godine dobija Cirkone, vojna bezbednost na visokom nivou”, “Ruski piloti dobijaju novo oružje”, “Krilata pešadija Rusije – munjevita i efikasna”, “Ruskog vojnika budućnosti štitiće borbena oprema koja će nadmašiti sve vrste zaštite”, “Jedan od najefikasnijih sistema za elektronsko ratovanje biće instaliran na jugu Rusije”.

Ruski mediji nerijetko u nastojanju da diskredituju EU i evropske institucije, pozitivnom svjetlu citiraju desničarske lidere Evropske unije iz Putinove orbite (Janša, Orban, Kačinjski). Tako je u novembru 2021. objavljen naslov „Nemačka pokušava da pretvori EU u Četvrti rajh: Oštra optužba iz Poljske“. U tekstu se, međutim, preciznije prenose riječi lidera poljske vladajuće stranke Jaroslava Kačinjskog kojima aludira na “Prvi rajh” Svetog rimskog carstva u kojem bi prevlast imala Njemačka. U decembru 2021. u jeku tenzija u Bosni i Hercegovini i otvorenog svrstavanja mađarskog premijera Viktora Orbana na stranu lidera Republike Srpske Milorada Dodika, Sputnjik objavljuje da “mađarski čvrst veto otkriva nejedinstvo Zapada prema Dodiku i Srpskoj – Šmit podiže ulog”, te prenosi “poruku iz Mađarske” da je “EU ponovo prevarila Zapadni Balkan”. Upečatljiv je i naslov iz oktobra 2021. “Soroševe marionete, Slovenija nije kolonija: Janšin rat na Triteru sa predstavnicima EU”, ili iz jula 2021. “Janša brani Orbana: ‘Zapad EU primjenjuje dvostrukе standard’, ili oktobra 2021. “Kazna za Poljsku – disciplinovanje suverenističkih snaga unutar EU”¹⁵⁹.

58 /

Izjave evropskih zvaničnika o Zapadnom Balkanu uglavnom se predočavaju kao prijeteće prema Srbiji i Republici Srpskoj. Tako Sputnjik objavljuje naslov “Skandalozna prijetnja američkog zvaničnika u Crnoj Gori ‘prosrpskim snagama’: Moguće i sankcije” u oktobru 2021. ili “Kad Washington naloži, a Brisel naredi – nemaju tu šta države da se pitaju”, “Britanci šalju ‘teškaša’ na Balkan – slijede li novi pritsci na Srbe” ili “Nova pretnja Srpskoj: Ne isključuje se mogućnost reakcije EU”, kojim opisuje nastup šefa delegacije EU u Bosni i Hercegovini kao reagovanje na rastuće tenzije u državi krajem 2021. godine. U nastojanju da se analizira odnos EU prema BiH, Sputnjik kreira naslov “Opasan manevar EU ili kraj sulude politike”.

Takođe, politički sistemi članica EU nastoje se predstaviti kao nestabilni. Tako se redovno mogu susresti naslovi poput “Novoj nemačkoj Vladi prijeti raskol zbog Rusije: Šta stoji iza nesuglasica Šolca i Berbokove”, “Haos u Duning stritu: Britaniju potresaju skandali, a Borisa Džonsona napuštaju ključni saradnici”.

Sljedstveno tome, predočava se da Zapad nema jedinstvenu strategiju za region Zapadnog Balkana: “Mađarski čvrst veto otkriva nejedinstvo Zapada

---

¹⁵⁹ Ibidem.

prema Dodiku i Srpskoj – Šmit podiže ulog”, prenosi “poruka iz Mađarske” da je “EU ponovo prevarila Zapadni Balkan”¹⁶⁰.

Zanimljivo je i da je u novembru 2021. nakon sastanka tri države članice Sputnjik objavio analizu u kojoj je u pozitivnom svjetlu prikazana inicijativa ‘Otvoreni Balkan’, gdje su neki od podnaslova “olakšano poslovanje”, “šta omogućava jedinstven informacioni sistem”, “kompanije bez obaveza”, “bolja pozicioniranost regionala”. Naslovi posvećeni ‘Otvorenom Balkanu’ takođe su pozitivno ili neutralno konotirani: ‘Rama: ‘Otvoreni Balkan’, jer ne možemo više da čekamo EU’, ‘Vučić u Tirani: Niko ne može da zaustavi ‘Otvoreni Balkan’, ‘Na protestu u Tirani protiv ‘Otvorenog Balkana’ zapaljena zastava Srbije’, ‘Neka ih je sramota’: Rama oštro reagovao zbog protesta, početni dio samita večeras u Elbasanu’, ‘Eskobar: Otvoreni Balkan biće potpun sa svih šest ekonomija’, ‘Brnabićeva pozvala Prištinu u Otvoreni Balkan’, ‘Završen skup posvećen ‘Otvorenom Balkanu’ u Nišu, ‘Tri zemlje da rade kao jedna: Sastanak predstavnika vlada država ‘Otvorenog Balkana’, ‘Rama kritikovao Prištinu zbog stava o ‘Otvorenom Balkanu’, ‘Vučić: ‘Otvoreni Balkan’ će uspjeti, baš zato što ga nije smislio niko osim nas’¹⁶¹.

3.1.2. Srpske političke elite i provladini domaći mediji u Srbiji u službi ruske propagande

59

Osnovno obilježje medijske scene u Srbiji je koncentracija medijskog vlasništva u rukama pojedinaca bliskih vladajućoj koaliciji, koja samim tim utiče na manjak poštovanja etičkih standarda u novinarstvu. Iako je Srbija otpočela sa privatizacijom državnih medija usvajanjem paketa medijskih zakona 2014., netransparentnost procesa privatizacije dovela je do toga da se ogroman broj medija ugasi, a da krupni kapital usmjeri privatne medije ka politizovanom izvještavanju. *Politika* i *Večernje novosti* i dalje su u državnom vlasništvu, dok je *Tanjug* konačno 2020. godine prodat privatnoj kompaniji, takođe bliskoj vladajućoj koaliciji¹⁶². *Reporteri bez granica* u izvještaju za Srbiju za 2021., pored ostalog i zbog nepromijenjenog naziva agencije, navode kao problem to što

160 Ibid.

161 Ibid.

162 Filip Rudić, **BIRN Report Says Media Freedom Declining in Serbia**, *Balkan Insight*, December 12, 2018, <https://balkaninsight.com/2018/12/12/birn-report-notes-diminishing-media-freedoms-in-serbia-12-12-2018/>.

se ona i dalje u javnosti percipira kao medij u javnom vlasništvu¹⁶³. Relevantne međunarodne institucije naročito kritikuju nemoć regulatornih tijela da utiču na poštovanje medijskih standarda i objektivno izvještavanje. Nivo povjerenja u medije je izuzetno nizak, što ne čudi ako se u obzir uzme da je u socijalističko doba posredstvom medija distribuiran sadržaj u službi interesa vladajuće partije, koji je 90-ih zamijenila nacionalistička propaganda. Dalje, sa dolaskom na vlast Srpske napredne stranke 2012. godine žuta štampa i tabloidi poput *Informer* i *Srpskog telegraфа* postaju dominantni mediji sa najvećom čitanošću.

Izvještaj organizacije *Freedom House* "Freedom on the Net 2021" kao naročiti problem za Srbiju prepoznaje medijsku polarizaciju i uticaj države na medijske kuće, posebno brojne tabloide koji plasiraju provladin sadržaj¹⁶⁴. Zakonska rješenja ovome idu na ruku, budući da medijski zakoni usvojeni 2014. godine omogućavaju državi da sufinansira medije bliske vladajućoj stranci pod izgovorom da "služe u javnom interesu". Tako, na primjer, analiza Cenzolovke na osnovu dostupnih zvaničnih informacija o finansiranju medija u Srbiji pokazuje da su tabloidi prepoznatljivi po kršenju Kodeksa novinara Srbije, kao što su *Alo*, *Kurir*, *Srpski telegraf*, *Informer*, *Večernje novosti* u toku 2020. godine na lokalnim konkursima osvojile 17.815.000 dinara od ukupno dodijeljenih 21.865.000 dinara za sve medije, ali im je dodijeljen i približno isti iznos za druge aktivnosti, poput izdavačke djelatnosti ili produkcije. Na primjer, *Večernje novosti* su samo od produkcije prihodovale preko 4 miliona dinara¹⁶⁵.

Rusija i bez finansiranja dobro koristi opisani medijski pejzaž u Srbiji za širenje svog uticaja. Najprije, da bi opstali u tabloiziranom medijskom tržištu, manji mediji prenose besplatan sadržaj koje Rusija nudi posredstvom nekoliko ruskih portalova na srpskom jeziku i zarađuju od broja "klikova" bez potrebe da proizvode sopstveni novinarski sadržaj. Time se stvara *informacioni vakuum* koji je onda lako popuniti informacijama koje dopiru posredstvom *Sputnika*, *Russia Beyond*, itd. Nisko povjerenje u medije omogućilo je Ruskoj Federaciji da relativno lako plasira dezinformacije koje dopiru do velikog broja i srpskih i građana regiona koji razumiju sadržaj na srpskom jeziku.

Drugi razlog je to što Vlada Srbije, iako aktivno sarađuje i sa NATO-om, omogućava ostvarivanje ruskih interesa u regionu. Ruska propaganda prožima medijske sadržaje, za koje sve relevantne međunarodne institucije ocjenjuju da su pod temeljnom kontrolom srpskih političkih elita. Za razliku od Sjeverne Makedonije gdje su društveni mediji igrali značajnu ulogu u promovisanju

163 Serbia RSF – Reporters sans frontiers, <https://rsf.org/en-serbia>.

164 Freedom House Report: Freedom on the Net – Serbia, 2021, https://freedomhouse.org/country-serbia-freedom-net/2021#footnote2_a414laq.

165 Marija Obrenović. *Alo, Informer, kako brat?: Opštine širom Srbije pomažu prebogate tabloide, dok lokalni mediji izumiru*, Cenzolovka, February 25, 2021, <https://www.cenzolovka.rs/drzava-i-mediji/alo-informer-kako-brat-opstine-sirom-srbije-pomazu-prebogate-tabloide-dok-lokalni-mediji-izumiru-1/>

antizapadnih narativa, u Srbiji je važnija televizija koja promoviše isključivo proruski, antizapadni i narativ koji potpomaže politiku "Srpskog sveta" u regionu.

Nakon što se sa izuzetno popularne televizije *TV Happy* mogli u kontinuitetu čuti podrugljivi i nacional-šovinistički komentari na račun nacionalnih, vjerskih i etničkih grupa u susjednim državama, više emisija *TV Happy* su 8. januara 2022. zabranjene u Crnoj Gori na šest mjeseci¹⁶⁶. Obilježje televizijskog tržišta u Srbiji je visoka koncentracija vlasništva nad medijima. Samo nekoliko televizijskih kuća (*Televizija Srbije*, *Radio Televizija Vojvodine* koje su u javnom vlasništvu, *Pink Media Group*, *Antenna Group* i *Happy TV*) privlače preko 63% gledalaca¹⁶⁷.

Global Engagement Centre Stejt Dipartmenta je kao sastavni dio ekosistema ruske kampanje dezinformacija prepoznao srpski portal *In4S*, kao partnersku kuću medijskoj mreži *SouthFront*¹⁶⁸. Ruski sadržaj dalje prenose i uticajni srpski dnevni listovi, televizije i portali, najčešće bez ikakvog konteksta¹⁶⁹. Među njima prednjače *Informer* i *Srpski telegraf*, prepoznatljivi po bliskosti sa vladajućim elitama u Srbiji i plasiraju dezinformacija i lažnih vijesti u korist predsjednika Vučića. Medijima uglavnom rukovode lica javnosti poznata iz perioda bliskosti sa Slobodanom Miloševićem (Milorad Vučelić, Željko Mitrović). *Blic*, *Kurir*, *Informer*, *Večernje novosti* i *B92* aktivno objavljaju sadržaj sa Sputnjika, ali i sa mreže portala koju je formirao ruski tajkun Konstantin Malofejev uključen u niz operacija ruskog obavještajno-hibridnog ratovanja na Zapadnom Balkanu.

Proruski narativ uglavnom se tiče tri dominirajuće teme: spor sa Kosovom, rat u Siriji i rat u istočnoj Ukrajini. Portali kao što je *Srbin.info*, *Faktor i Kremlin.rs*, *Gazeta*, *Fakti*, *Glas Moskve* otvoreno plasiraju proruski narativ i uz uzajamno dijeljenje sadržaja dospijevaju do ciljane publike. Najveći dio tekstova negativno konotira EU i NATO. Rusija i njen predsjednik Putin su na svim naslovnicima pozitivno prikazivani kao zaštitnici Srba i njihove riječi prenaglašavane. Tako *Informer* u izdanju iz septembra 2019. prenaglašeno sugeriše da je ministar vanjskih poslova Ruske Federacije izjavio da će "Srbi i Rusi braniti Kosovo", dok je naprotiv kazao "Siguran sam da će pravda pobjediti i da ćemo mi uvijek biti zajedno sa srpskim

¹⁶⁶ Zbog Šešeljevih uvreda, emisije *TV Happy* zabranjene u Crnoj Gori, *Radio Slobodna Evropa*, January 8, 2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/seselj-uvrede-tv-happy-zabran-a-crna-gora-/31644961.html>

¹⁶⁷ **Media Ownership Monitor Serbia**, *TV market in Serbia is highly concentrated*, BIRN and Reporters without borders, 2018, <https://serbia.mom-rsf.org/en/media/tv/>

¹⁶⁸ **GEC Special Report: Pillar's of Russia's Disinformation Propaganda System**, U.S. Department of State Global Engagement Center, August 2020. <https://www.state.gov/russias-pillars-of-disinformation-and-propaganda-report/>.

¹⁶⁹ Samuel Greene, Gregory Asmolov, Adam Fagan, Ofer Fridman, Borjan Gjuzelov, **Mapping Fake News and Disinformation in the Western Balkans and Identifying Ways to Effectively Counter Them**, European Parliament Directorate-General for External Policies, February 2021, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/653621/EXPO_STU\(2020\)653621_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/653621/EXPO_STU(2020)653621_EN.pdf).

narodom u toj teškoj i principijelnoj borbi”¹⁷⁰.

Srpski portali ne plasiraju samo ruski sadržaj, već fabrikuju i sopstvene lažne vijesti, u službi obračunavanja vladajućih političkih elita sa političkim protivnicima i neistomišljenicima. Istraživanje *Raskrikavanja*, sajta pokrenutog 2017. godine sa ciljem provjera tačnosti tvrdnji u medijima u Srbiji u okviru nevladine organizacije *Krik*, utvrdilo je da su samo tokom 2019. godine četiri tabloida sa najvećim tiražom plasirali preko 945 lažnih vijesti samo na naslovnicama¹⁷¹. Provladini tabloidi predstavljali su direktore nezavisnih medijskih kuća kao korumpirane, pa je tako *Informer* tvrdio da direktor *N1 Jugoslav Čosić* “prima novac od albanske mafije”. Među vanjskopolitičkim temama upadljivi su naslovi poput “Makrone, Srbine” i lažna vijest da je francuski predsjednik Emanuel Makron (Emmanuel Macron) “okrenuo leđa” kosovskim Albancima ili, u terminologiji tabloida, “oduvao Šiptare”. U tekstu, međutim, stoji da je Makron pozvao “sve strane da se uzdrže od unilateralnih i nekonstruktivnih poteza”¹⁷².

Zanimljivo je da su kao naklonjeni Srbiji prikazivani i Tramp i njegov specijalni izaslanik Grenel, i u tu službu fabrikovane su lažne vijesti, pa čak i vijesti stranih zapadnih portalova. Tako je *Informer* rečenicu novinara DW da “moguće da je Grenel upravo izabran da bi smekšao Njemce koji se protive pomjeranju granica” preinačio u sljedeću: “Trampov izaslanik Ričard Grenel ima samo jedan zadatak - da uvjeri nemačku kancelarku Angelu Merkel da prihvati podelu Kosova kao rešenje najveće krize u Evropi, javlja njemački medijski servis *Dojče Vele*”¹⁷³.

Rusko-srpski narativ dopire do publike ne samo u Srbiji, već i u srpskim zajednicama u Crnoj Gori, Kosovu i Bosni i Hercegovini. Iz tog razloga ne predstavlja se samo ruska tačka gledišta, već predimenzioniraju narativi koji postoje lokalno. Senzacionalistički naslovi šire sumnju u vezi sa ulogom NATO-a i EU u regionu, sugerijući da zapadni akteri i susjadi rade protiv političkih interesa Srbije i predstavljaju prijetnju regionalnoj stabilnosti. Srpsko društvo se zato zarobljava u osjećaju “vječite viktimiranosti”. Opasnost je upravo u tome što je slično propagandno djelovanje 90-ih bio i početni korak za političku, a nešto kasnije i vojnu mobilizaciju, za ostvarenje ciljeva velikosrpskih ideja¹⁷⁴.

¹⁷⁰ Vesna Radojević, **Lavrov nije rekao da će Srbi i Rusi pobjediti zajedno na Kosovu**, *Raskrikavanje*, September 11, 2019, <https://www.raskrikavanje.rs/page.php?id=501>

¹⁷¹ Marija Vučić, Vesna Radojević, Najmanje 945 lažnih vijesti na naslovnicama četiri tabloida u 2019. *Raskrikavanje*, January 2020, <https://www.raskrikavanje.rs/page.php?id=557>

¹⁷² Petrit Selimi, *Macron's Belgrade Pivot*, Atlantic Council, July 22, 2019, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/macron-s-belgrade-pivot>.

¹⁷³ Marija Vučić, **Dojče Vele ne tvrdi da Tramp sprema podjelu Kosova**, *Raskrikavanje*, October 11, 2019, <https://www.raskrikavanje.rs/page.php?id=516>.

¹⁷⁴ Renaud de La Brosse, **Politička propaganda i projekt “Svi Srbi u jednoj državi”: posledice instrumentalizacije medija za ultranacionalističke svrhe**, *Tužilaštvo Međunarodnog kričnog suda za bivšu*

3.1.3. Ruska propaganda u Srbiji posredstvom društvenih mreža i kultivisanje online ekstremizma

Sputnik je veoma prisutan i na društvenim mrežama, što čini da dopire i do mlađe populacije u Srbiji. Prema podacima iz 2018. *Russia Today* je 15. po popularnosti na *Fejsbuku* u Srbiji, a *Sputnik* 24¹⁷⁵. Ako se u obzir uzme da društvene mreže postaju sve popularnije u Srbiji, kao i da sadržaj ruskih portala prenose i domaći na društvenim mrežama prisutni portalni, lako je zaključiti da je prostor za širenje ruskog propagandnog uticaja veoma širok.

Predsjednik Vučić i Srpska napredna stranka usvojili su ruske taktike diskreditovanja novinara i novinarskih pitanja. Razvili su i široku mrežu *trolova* na društvenim mrežama koji omalovažavaju sve one koji kritikuju Vučićevu politiku. *Twitter* je izbrisao čak 8,558 naloga tog tipa, i utvrdio da mnogi među njima "nađu svoj put" do srpskih i ruskih medija. Utvrđeno je i da su ovi nalozi tvitovali čak 43 miliona puta, i čak 85% njih je dobilo retvitove. Lako je naloge pratilo svega 66 drugih naloga, doprli su čak do 2.3 miliona korisnika Tвитера, ne računajući one koji su ih mogli pročitati na ruskim ili srpskim portalima¹⁷⁶.

Društvene mreže u Srbiji predstavljaju pogodno tle za kultivisanje online ekstremizma, koji djeluje u službi ruske propagande. Veliki broj objava na popularnim društvenim mrežama poput *Fejsbuka*, *Tвитера* i *Instagrama* preuzima se sa *4Chan*, online platforme, aktivne već decenijama, na kojoj je do sada preko pola miliona objava bilo sa srpskih adresa. Većina njih sadrži nacionalističke narative o prijetnjama srpskom narodu, a povezane su i sa drugim radikalnim desničarskim grupama izvan Srbije. Diskurs predočava Srbiju kao *palu naciju* sa herojskom istorijom, koja se sastoji u herojskoj borbi protiv Muslimana. Bošnjaci se predstavljaju kao "Srbo-hrvati koji su prešli u Islam u vrijeme kada su Otomani vladali područjem u 14./15. vijeku, kao takvi, zaslužuju *mržnju* danas od strane katoličkih Hrvata i pravoslavnih Srba zbog *izdajstva*, kada je bezbroj drugih odbilo da promijeni vjeru, iako suočeni sa poreskim nametima Hrišćanima u Osmanskem carstvu". Sličan je diskurs i kada su u pitanju Hrvati i Albanci, ali je radikalni diskurs naročito posvećen Muslimanima¹⁷⁷.

Srpske radikalne desničarske organizacije, koje inspiraciju pronalaze u Rusiji, tjesno sarađuju sa ruskim elitama i ruskom desnicom i izuzetno su

Jugoslaviju, Januar 2003, https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/prosexp/bcs/rep-srb-b.htm.

175 Stefan Meister (ed.), **Understanding Russian Communicaiton Strategy: Case Studies of Serbia and Estonia**, SSOAR, 2018. https://dgap.org/sites/default/files/article_pdfs/Understanding%20Russian%20Communication%20Strategy%20-%20Case%20Studies%20of%20Serbia%20and%20Estonia.pdf.

176 Megan Duffy, Samuel Green, **Organised Chaos: Russian influence and the state of disinformation in the Western Balkans**, the Edward R. Murrow Center for a Digital World, Fall 2020, <https://sites.tufts.edu/murrowcenter/files/2020/11/Organised-Chaos.pdf>.

177 Valery Perry (ed.), Jelena Dzankic (ed.), Soeren Kell (ed.), **Extremism and Violent Extremism in Serbia: 21st Century Manifestations of an Historical Challenge**, Balkan Politics and Society, April 2019.

prisutne na društvenim mrežama. Mnoge među srpskim organizacijama se nalaze na listi *Fejsbuka* kojom su detektovane organizacije i ličnosti povezane sa širenjem mržnje¹⁷⁸. Lista koju je 2021. godine objavio portal *Intercept.com*, najvjerojatnije datira još od 2012. godine, kada je međunarodna zajednica otpočela intenzivnije aktivnosti na planu suzbijanja terorizma i radikalnog ekstremizma. Pojedine među tim organizacijama su zabranjene odlukama Ustavnog suda Srbije, poput neonacističkog *Nacionalnog stroja* 2011. ili *Otačastvenog pokreta Obraz* 2012¹⁷⁹. Ostale su, međutim, aktivne, a onda kada to ne uspijevaju biti na *Fejsbuku* se preorientišu na druge platforme. Tako, na primjer, organizacija *Srbska akcija* obilato koristi komunikacionu platformu Telegram sa plasiranjem nacionalističke i klerikalne rusko-srpske propagande, gdje takođe veliča saradnju sa nacističkom Njemačkom tokom Drugog svjetskog rata. Ona se, pored ostalog, zalaže i za rehabilitaciju Milana Nedića, predsjednika kvislinške vlade u vrijeme njemačke okupacije Srbije. Među organizacijama koje je *Fejsbuk* prepoznao kao ekstremističke i koje više nemaju *Fejsbuk* profile, ali nastavljaju biti aktivne na drugim društvenim medijima, su i *Krv i čast* kao dio globalne mreže bijelih suprematista koji ima ogrank u Srbiji još od 1990-ih, ultradesničarska organizacija *Srpski narodni pokret 1389* čiji je lider Miša Vacić koji je i politički aktivan.

Goran Davidović, lider neformalnog *Nacionalnog srpskog fronta* koji, zbog zbrane djelovanja, živi van Srbije izuzetno je aktivan na *Tviteru*. Dominantni narativi su radikalna gledišta o srpskoj državnosti, da je Srbija "okupirana" i nije u tradicionalnim granicama. U svojim tvitovima najčešće ne poziva direktno na nasilje već koristi indirektne formulacije koje podstiču na osjećaj krivice zbog nereagovanja: "zapamtite to, pa kad dođe vreme slobode, da imamo u vidu", "ako vas je briga, širite svoj bes dalje". Široka zajednica prati laca ga legitimise kao kreatora mišljenja među omladinom, iako to čini na neformalan način. Dodirna tačka sa ruskom propagandom je i u tome što se u objavama radikalnih desničara Zapad percipira kao previše popustljiv prema migrantima, te da dopušta svom domaćem stanovništvu da polako nestane, dok Srbija to ne dozvoljava¹⁸⁰.

Radikalni desničari iz Srbije lako usklađuju svoje ideje sa drugim formama ekstremizma na Zapadu, kao što su antisemitizam i rasizam. Tako se mogu pročitati izjave "o savršenom svijetu gdje ne bi postojale rase koje nijesu bijele", ili o borbi protiv ANTIFE na ulicama, iako je to marginalan pokret u Srbiji. Žene se takođe osuđuju jer su glavni podržavaoci ciljeva ljevice.

178 Sam Biddle, **Revealed: Facebook's secret blacklist of "dangerous individuals and organizations"**, *The Intercept*, October 12, 2021, <https://theintercept.com/2021/10/12/facebook-secret-blacklist-dangerous/>.

179 I. Nikoletić, **Ekstremna desnica u Srbiji na državnom budžetu**, Danas, October 18, 2021, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/ekstremna-desnica-u-srbiji-na-drzavnom-budzetu/>

180 Valery Perry (ed.), Jelena Dzankic (ed.), Soeren Kell (ed.), **Extremism and Violent Extremism in Serbia: 21st Century Manifestations of an Historical Challenge**, Balkan Politics and Society, April 2019.

Svi su izraziti podržavaoci bivšeg američkog predsjednika Donald Trampa. Ekstremisti pobuđeni Trampovom kampanjom inspirišu i srpske korisnike, koji se dive njegovoj energiji i agresivnosti, i tome što je potpomogao "ponovno buđenje srpskog nacionalizma" u američkim Srbima. Srpski ekstremisti od Trampa očekuju podršku za srpsku teritorijalnu ekspanziju u budućnosti, a ruski narativ u Srbiji na medijima ovakva osjećanja podupire¹⁸¹.

3.1.4. Dometi rusko-srpske propagande u Srbiji

U ocjenjivanju dometa ruskog hibridnog djelovanja u Srbiji pojedini autori u prvi plan stavlju mjerljivu ekonomsku i vojnu saradnju, koja je na mnogo nižem nivou sa Rusijom nego sa zapadnim svijetom. Vuksanović ističe i da "pandemija je pokazala da je mnogo manje suštine u srpsko-ruskom partnerstvu nego što bi to sugerisala površna analiza pravoslavnih i slovenskih veza – i da Srbi nijesu mali Rusi kao što se čestvo vjeruje da jesu. Zapaža da je Srbija jednako voljna da naglašava srpsko-kinesko prijateljstvo, ukoliko se Kina pokaže kao ekonomski privrženija Srbiji, što u početnim fazama pandemije jeste bio slučaj¹⁸². Nasuprot svemu ovome, ruski vojni i ekonomski (sa izuzetkom energetskog) uticaj na Srbiju znatno je ograničeniji u odnosu na uticaj NATO i EU. Evropska unija učestvuje u ukupnoj robnoj razmjeni Srbije sa 62%, a cjelokupna Evroazijska ekonomска unija sa svega 8%. Vuksanović zbog odsustva vidljivih benefita ističe da je čak i Sporazum o slobodnoj trgovini sa Evroazijskom ekonomskom unijom potpisana sa ciljem balansiranja "između Rusije i Zapada".

Dok ruski mediji naglašavaju ruski doprinos pozicioniraju Srbije kao regionalne vojne sile, spremne za odvraćanje "Šiptara i Muslimana" koji navodno prijete srpskom narodu, u stvarnosti Srbija znatno opsežniju saradnju ostvaruje sa NATO-om nego sa Rusijom. Tako uglavnom citirani izveštaj Ministarstva odbrane pokazuje da je u periodu između 2008. i 2018. godine SAD zapravo bile najveći vojni donator Srbije, dok je Rusija tek na devetom mjestu. Broj vojnih vježbi sa NATO-om takođe je višestruko veći nego sa Rusijom. Dok Sputnik objavljuje naslove poput "Počinje najveća nabavka oružja od vremena JNA: Koje naoružanje dobija Vojska Srbije", u stvarnosti oprema koju Srbija dobija od Rusije nerijetko zahtijeva ogromna srdstva za opravke kao što je bio slučaj sa navodnom donacijom šest

¹⁸¹Ibidem.

¹⁸²Vuk Vuksanović, **From Russia With Love? Serbia's Lukewarm Reception of Russian Aid and its Geopolitical Implications**, LSE IDEAS, June 2020, <https://www.lse.ac.uk/ideas/Assets/Documents/updates/LSE-IDEAS-From-Russia-With-Love.pdf>.

borbenih aviona "MiG 29" 2017. godine. Vuksanović tvrdi da je i srpsko-ruska vojna bježba iz 2019. godine u kojoj je Rusija demonstrirala borbeni sistem S-400 i raketne baterije "Pancir" za Srbiju značila samo upečatljiv potez kojim želi potvrditi vojnu neutralnost i povećati diplomatski potencijal. U prilog tome navodi i nastojanje Srbije da nabavi vazdušne odbrambene sisteme "Mistral" od Francuske.

Međutim, ono što se ne smije prenebregnuti jeste da je ruska propaganda, iako lažna, ipak ostvaruje svoj smisao i svrhu u sve negativnijoj percepciji prozapadnih institucija među građanima Srbije. Uprkos tome što Srbija ostvaruje tjesne ekonomske veze sa EU, prema istraživanju BiEPAG-a iz 2021. godine, svega 53% građana podržava članstvo u EU, dok se čak 43% protivi, a zavidan procenat podržava samo ekonomsku integraciju bez učlanjenja. Ovo je drastično manji procenat nego u bilo kojoj drugoj državi Zapadnog Balkana. Frapantno je i da čak 44% građana misli da se članstvo Srbije u EU nikada neće dogoditi, kao i da građani Srbije vjeruju da najveću podršku članstvu Srbije u EU pruža Mađarska, dok građani ostalih država Zapadnog Balkana vjeruju da je to Njemačka. Na istom fonu, svega 19% građana Srbije smatra da bi članstvo donijelo poboljšanje stanja demokratije u zemlji.¹⁸³

Prema indeksu ranjivosti za Srbiju, izvještaju fonda *ISAC* iz novembra 2021. u okviru globalnog projekta mjerjenja podložnosti stranim malignim uticajima u zemljama Centralne Evrope i Zapadnog Balkana, čak 68% srpskih građana vjeruje da "zapadne zemlje promovišu moralno iskvaren i dekadentan stil života pod velom 'građanskih sloboda'". Svega 18% vidi EU kao strateškog partnera, a čak 55% vjeruje da evropske integracije predstavljaju prijetnju demokratiji i tradicionalnim vrijednostima. Isto istraživanje pokazalo je da čak 82% stanovništva Rusiju smatra tradicionalnim "slovenskim bratom", a čak 59% i najvažnijim strateškim partnerom. Uprkos brojnijim vojnim vježbama sa NATO-om nego sa Rusijom, čak 84% građana Srbije veoma se protivi NATO integracijama.¹⁸⁴

I istraživanje *Centra za slobodne izbore i demokratiju (CeSID)* i *Međunarodnog republikanskog instituta (IRI)* vršeno u aprilu 2021. pokazuje da većina građana smatra da Srbija treba da ima najbolje odnose sa Rusijom (54%) i Kinom (28%), pa tek onda slijede susjedne države i EU. Građani takođe vjeruju da su Rusija i Kina najveći investitori u Srbiji (čak 72%), a veće povjerenje poklanjaju kineskoj i ruskoj vakcini u odnosu na vakcine proizvedene na Zapadu. Poražavajući je i podatak da svega 45% ispitanika vidi demokratiju kao najbolji oblik vladavine, dok čak 24% smatra da je najbolji "nedemokratski

¹⁸³ Outta trust? (Post-) pandemic trust and democratic resilience in the Western Balkans, BiEPAG, December 10, 2021, <https://biepag.eu/publication/outta-trust-post-pandemic-trust-and-democratic-resilience-in-the-western-balkans/>

¹⁸⁴ GLOBSEC Vulnerability Index measuring vulnerability towards foreign malign influence, <https://www.vulnerabilityindex.org>

režim sa snažnom vojskom". Čak 79% ispitanika vjeruje da NATO vrši negativan ili veoma negativan uticaj na Srbiju, a 59% ovo isto smatra za SAD. Svega 11% vjeruje da Rusija i Kina vrše neprijateljski uticaj na Srbiju, a svega 26% vjeruje da je uticaj EU pozitivan ili veoma pozitivan, dok se pozitivan uticaj NATO na Srbiju percipira u očima svega 3% ispitanog populacije.¹⁸⁵ Naročito je zabrinjavajući podatak da je, pored populacije između 50 i 59 i preko 70 godina, što nije sasvim neočekivano, negativno viđenje Zapada *naročito karakteristično za populaciju između 20 i 29 godina*. Ovaj podatak svakako ukazuje i na potrebu podrobnijeg bavljenja dometima sadržaja koji se plasira posredstvom društvenih mreža, koje su sve više kanal informisanja mladih.

Važno je zapaziti da naglašavanje tijesnih vojnih veza dvije države u ruskim medijima, srpskim tabloidima, i od strane srpskih zvaničnika, nema za cilj samo povećanje pregovaračkog potencijala prilikom rješavanja sporova na Zapadnom Balkanu, već ima mnogo dalekosežnije posljedice jer destabilizuje čitav region. Politički analitičar iz Crne Gore Ljubomir Filipović zapaža da "Ono što je izuzetno opasno jeste činjenica da Vučićevu potrebu za javnim isticanjem naoružavanja vojske u stopu prate tabloidi povezani sa državom i Srpskom naprednom strankom (SNS), koji kreiraju atmosferu nacionalne mobilizacije namećući vojnu spremnost ili sposobnost kao centralnu temu u javnom diskursu zemlje"¹⁸⁶. U istom smjeru razmišljanja, grupa autora iz Crne Gore ističe: "Matrica je jasna – velike sile koje žele da destabilizuju međunarodni poredak (Rusija i Kina) i struktura moći u Srbiji kojoj je destabilizacija cilj sam po sebi, kompatibilni su, lako nalaze zajednički jezik i mogućnosti za vanjsko – političku, bezbjednosnu, vojnu, ekonomsku i kulturnu saradnju". Dalje se navodi da "dok Rusija zbilja koristi Srbiju za ostvarenje svojih imperijalističkih interesa, glavni profiter od ruskog imperijalizma upravo je ista Srbija, dok god su na vlasti političke elite koje žele izgovor da nikada ne priznaju zločine počinjene 90-ih, uključujući genocid u Srebrenici, zločine koje su "četnički pokreti" i SPC počinili za vrijeme kolaboracije sa nacistima, gdje je dovoljno spomenuti Staro sajmište i usmjereno Srpske pravoslavne crkve protiv jevrejske zajednice za koju nikada nije dato izvinjenje, o čemu je pisao Jovan Bajford,¹⁸⁷ itd." Uz sve to, narativ koji pothranjuje konfrontaciju između Srbije i Kosova povećava percepciju da je ponovni sukob moguć.

185 Public Perceptions of the International Position of Serbia, Centre for Free Elections and Democracy, May 14, 2021, <http://www.cesid.rs/wp-content/uploads/2021/08/02-Public-perceptions-of-the-international-position-of-Serbia.pdf>

186 Jasmin Agić, Vojska Srbije je 'vazal' Rusije na Blaknu, Balkans Aljazeera, November 5, 2021, <https://balkans.aljazeera.net/teme/2021/11/5/vojska-srbije-je-vazal-rusije-na-balkanu>.

187 The Sources of Serbian Conduct: Analysis of Serbia's relations with the region and guidelines for the response of Montenegro and Western allies, June 2021, <https://www.yumpu.com/en/document/read/65711430/the-sources-of-serbian-conduct>.

Valery Perry (ed.), Jelena Dzankic (ed.), Soeren Kell (ed.), Extremism and Violent Extremism in Serbia: 21st Century Manifestations of an Historical Challenge, Balkan Politics and Society, April 2019.

3.2. BOSNA I HERCEGOVINA

Pored svih problema demokratizacije imanentnih komunističkim sljedbenicama na Zapadnom Balkanu, putanja ka demokratiji Bosne i Hercegovine pod dodatnim je teretom, jer država ima iskustvo dugog i nasilnog etničkog konflikta. Bilans od više od 100,000 ubijenih i više stotina hiljada ranjenih, interna raseljenih lica i izbjeglica, za zaostavštinu ima duboke podjele u društvu duž etničkih i vjerskih linija. Od dva cilja Dejtonskog mirovnog sporazuma iz 1995. godine - okončanje konflikta i postavljanje temelja za stabilizaciju i demokratizaciju države, ostvaren je samo prvi. Često se može čuti da je država na ivici dezintegriranja.

Etnički segmenti nezadovoljni su ustrojstvom propisanim Dejtonskim mirovnim sporazumom, a tri dominantne stranke koje predstavljaju etničke segmente rijetko su sklone pronalasku zajedničkog jezika. Secesionističke težnje Republike Srpske su stalno prisutne, hrvatski predstavnici insistiraju na prekompoziciji uređenja koje trenutno smatraju diskriminirajućim po Hrvate, dok se bošnjački političari zalažu se za ustrojstvo koje bi uvažilo činjenicu da čine najbrojniji narod u BiH. Dejtonskom mirovnom sporazumu spočitava se manjak „demokratičnosti“ i nepogodnost za etničke manjine mimo glavnih društvenih segmenata. Sukobljavanja na političkoj areni ne dešavaju se između opozicije i vlasti, već unutar vlasti, između stranaka koje predstavljaju tri “konstitutivna” naroda oko toga da li maksimalističke interese svojih naroda najbolje zastupaju.

Zemlja ima komplikovane odnose sa susjedima, koji redovno utiču na unutrašnje političke događaje. Svi ovi faktori udaljavaju zemlju od evroatlantskih institucija, čineći je možda najpogodnijom državom ZB za plasiranje ruske propagande.

3.2.1. Rusko zanimanje za Bosnu i Hercegovinu

Iako Rusija javno iskazuje opredijeljenost za Dejtonski sporazum, njena strategija u Bosni i Hercegovini je neraskidivo povezana sa širim planom destabilizacije regiona i evroatlantskih institucija. Osnovna ideja iza ove strategije je eksplorisanje postojećeg nepovjerenja među etničkim grupama i jačanje secesionističkih aspiracija. Ruski političari i obavještajna zajednica nastoje potkopati institucije Bosne i Hercegovine. Osim toga, dezinformacije se šire online, kako putem

lokalnih medija, tako i putem ruskih i proruskih medija u Srbiji.

Ruske vlasti kao glavno uporište svoje politike na Zapadnom Balkanu sagledavaju člana Predsjedništva BiH Milorada Dodika. Početkom 90-ih, istoričarka Jelena Guskova počinje predstavljati Dodika kao model balkanskog političara koji će voditi Republiku Srpsku ka tome da postane *srpski Pijemont na Balkanu*. Predsjednik Putin dosljedno podržava Dodika, dok ovaj prijeti održavanjem referendumu o otcjepljenju Republike Srpske i time drži zemlju u stanju trajne političke napetosti i destabilizacije¹⁸⁸. Česti su susreti dvojice lidera, uključujući i uoči spornog referendumu 2016. godine o proglašenju nacionalnog dana Republike Srpske koji je na nivou BiH zabranjen¹⁸⁹. Putin i Dodik sastali su se i u decembru 2021. godine, o čemu ruska strana nije izdala javno saopštenje¹⁹⁰. Rusija nije komentarisala odluku SAD da uvedu dodatni set sankcija Dodiku.

Rusija radikalizuje bosanske Srbe i tako što finansira i ekstremističke paravojne grupe u Republici Srpskoj i organizuje obuke za zvaničnu vojsku i policiju.¹⁹¹ Među radikalno desnim organizacijama finansiranim iz Rusije je, na primjer, *Srbska čast* koja vodi i kampove za obuku srpske omladine gdje je veličanje osudjenih srpskih ratnih zločinaca i Rusije dio sadržaja obuke u Rusko-srpskom humanitarnom centru u Nišu. Na društvenim mrežama može se pronaći niz fotografija pripadnika *Srbske časti* u vojnoj opremi sa crnim maskama i snajperskim puškama.¹⁹²

Rusija podržava i zahtjeve bosanskih Hrvata za stvaranje hrvatskog entiteta u BiH, ili veću političku autonomiju unutar Federacije BiH, budući da se time, takođe, traži reorganizacija ustavnog ustrojstva propisanog Dejtonskim mirovnim sporazumom.¹⁹³ Na taj način, zalaganje bosanskih Hrvata da razriješe svoj status se lako ispolitizuje i stavi u kontekst ruske propagande. Sa ciljem tješnjeg povezivanja, koje bi onda sa sobom nosilo i ekonomsku zavisnost, Rusija nastoji ostvariti i finansijski upliv, kao na primjer posredstvom mostarske aluminijumske industrije ili industrije koksa u Lukavcu.¹⁹⁴

188 Jelena Djureinovic, **Serbia's Ruling Party is Rewriting World War II History**, *Balkan Transitional Justice*, May 17, 2021, <https://balkaninsight.com/2021/05/17/serbias-ruling-party-is-rewriting-world-war-ii-history/>.

189 Danijel Kovačević, **Putin Meets Dodik on the Eve of Bosnia Referendum**, *BalkanInsight*, September 23, 2016, <https://balkaninsight.com/2016/09/23/putin-dodik-meet-at-the-eve-of-bosnian-serb-referendum-09-23-2016/>.

190 **Kremlin spokesman confirms Putin received Milorad Dodik in Kremlin**, *TASS*, December 2, 2021, <https://tass.com/politics/1370329>

191 Vera Mironova, and Bogdan Zawadewicz, **Putin is building a Bosnian Paramilitary Force**, *Foreign Policy*, August 8, 2018, <https://foreignpolicy.com/2018/08/08/putin-is-building-a-bosnian-paramilitary-force/>.

192 Julian Borger, **Russian-trained mercenaries back Bosnia's Serb separatists**, *The Guardian*, January 12, 2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/jan/12/russian-trained-mercenaries-back-bosnias-serb-separatists#img-2>.

193 **Hrvatsko pitanje "postoji" i treba ga riješiti u FBiH**, *Večernji list*, August 24, 2017, <https://www.vecernji.ba/vijesti/hrvatsko-pitanje-postoji-i-treba-ga-rijesiti-u-fbih-1190097>.

194 U tom smislu, mediji izvještavaju o aktivnostima hrvatskog biznismena Josipa Jurčevića da potpomogne povezivanje ruskih kompanija sa okje žele povećati uvoz gasa kroz saradnju sa Aluminij d.d. Mostar, predstavljajući Jurčevića kao neformalnog ruskog lobista u Federaciji BiH i Hrvatskoj, povezanim sa ruskim državljanima.

Rusija i Kina su u julu 2021. pokrenule u Savjetu bezbjednosti pitanje zatvaranja Kancelarije Visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini, koje su zapadne članice sprječile.¹⁹⁵ U novembru 2021. Rusija je u Savjetu bezbjednosti Ujedinjenih nacija stavila veto na izvještaj Visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu Kristijana Šmita (*Christian Schmidt*) kojim je ocijenio da se država suočava "sa najvećom prijetnjom postojanju od poslijeratnog perioda", ublaživši time konačnu verziju izvještaja.¹⁹⁶

Ruska vlada opredjeljuje sredstva i za istorijski revizionizam u Bosni i Hercegovini, a naročito poricanje genocida u Srebrenici. Ova retorika pojačana je otkad je doskorašnji Visoki predstavnik za Bosnu i Hercegovinu Valentin Inzko (*Valentin Inzko*) nametnuo kriminalizaciju poricanja genocida i ratnih zločina, zabrinut nad time što ugledni pojedinci i javne vlasti u BiH "nastavljaju da poriču da su akti genocida, zločina protiv čovječnosti i ratni zločini počinjeni tokom oružanog konflikta".¹⁹⁷ U septembru 2021. *Gorchakov Fond*, koji je osnovan 2010. dekretom ruskog Predsjednika i na čijem čelu odbora povjerenika je ruski ministar vanjskih poslova Sergej Lavrov (*Sergey Lavrov*), objavio je saopštenje da su zločini počinjeni u Srebrenici tokom rata pogrešno interpretirani sa ciljem da se "okrive samo bosanski Srbi". Isti fond, kao i ruska *think-tank* organizacija *Ruski savjet za međunarodne poslove*, učestvovali su u septembru i oktobru 2021. u organizaciji dva događaja u Moskvi o Srebrenici, gdje su se mogli čuti slični argumenti. Na jednom je kao gost, u ime Ruske kuće u Beogradu govorio i ministar vanjskih poslova SRJ iz vremena Slobodana Miloševića, Vladislav Jovanović. Tom prilikom ukazao je na izvještaj komisije uspostavljene 2019g. od strane Vlade Republike Srpske, u kome se tvrdi da u Srebrenici zaista jeste počinjen "užasni ratni zločin", ali da se nije radilo o zločinu genocida.¹⁹⁸ Inače, prilikom uspostavljanja dvije komisije na ovu temu, 31 međunarodni ekspert o konfliktima u bivšoj Jugoslaviji potpisao je otvoreno pismo u kojemu se navodi da komisija pokušava da revidira ustanovljenu istinu.¹⁹⁹

Avdo Avdić, **Zašto Ruse brine hrvatsko pitanje: Ruski capital ulazi u mostarski Aluminij i lukavačku Koksaru**, *Zurnal*, August 24, 2017, <http://www.zurnal.info/novost/20643/ruski-kapital-ulazi-u-mostarski-aluminij-i-lukavacku-koksaru>

195 Michelle Nichols, **Russia, China fail at U.N. in bid to shut down Bosnia peace envoy**, *Reuters*, July 22, 2021, <https://www.reuters.com/world/europe/russia-china-fail-un-bid-shut-down-bosnia-peace-envoy-2021-07-22/>

196 David Salvo, Stephanie de Leon, **Russia's efforts to destabilize Bosnia and Herzegovina**, *Alliance for Securing Democracy*, GMF, April 25, 2018, <https://securingdemocracy.gmfus.org/russias-efforts-to-destabilize-bosnia-and-herzegovina/#easy-footnote-bottom-20-1118>.

197 Nermina Kulgolija, **Bosnia's High Representative Imposes Genocide Denial Ban**, *Balkan Transitional Justice*, BIRN, July 23, 2021, <https://balkaninsight.com/2021/07/23/bosnias-high-representative-imposes-genocide-denial-ban/>

198 Albina Sorguc, **Bosnian Serbs' War Commissions: Fact-Seeking or Thurst-Distorting**, *BIRN*, February 25, 2019, <https://balkaninsight.com/2019/02/25/bosnian-serbs-war-commissions-fact-seeking-or-truth-distorting/>

199 Filip Rudic, **Bosnian Serb War Commissions 'Seeking to Revise Truth': Academics**, *BIRN*, February 21, 2019, <https://balkaninsight.com/2019/02/21/bosnian-serb-war-commissions-seeking-to-revise-truth-academics/>

Ovdje je potrebno napomenuti i da je energetski sektor Bosne i Hercegovine u potpunosti zavisan od ruskog gasa, a Rusija je najveći strani investitor u Republici Srpskoj. Na vijest da će BiH dobijati gas posredstvom "Turškog toka" iz Rusije umjesto putanjom preko Rusije i Mađarske, SAD su pozvali da se nastavi realizacija energetskih projekata posredstvom EU i da države koje su aspiranti za članstvo u EU usklade svoje energetske politike sa politikama EU²⁰⁰.

3.2.2. Ruski medijski uticaj u Bosni i Hercegovini

Istraživanje bosanske platforme *Raskrinkavanje.ba* koju je 2017. pokrenula nevladina organizacija *Zašto ne* sa ciljem provjeravanja tvrdnji u bosanskim medijima, pokazuje da ogroman dio političkih dezinformacija dopire do javnog mnjenja posredstvom medija čije je sjedište u Bosni i Hercegovini, ali još više se plasira posredstvom medija u susjedstvu, u prvom redu državnih tabloidnih portalu stacioniranih u Beogradu. Tako, od 29 ispitivanih medija koji plasiraju dezinformacije, 15 je locirano u Srbiji, a 14 u Bosni i Hercegovini, od čega čak 12 u Republici Srpskoj. Srbi u Bosni i Hercegovini kao sredstvo informisanja često biraju vodeće portale iz Srbije, koji su narative koje plasiraju prilagodili činjenici da su čitani u susjedstvu. Među portalima sa sjedištem u Beogradu je srpska edicija *Sputnika*, koji se prepoznaće i kao jedna od glavnih poveznica između medija lociranih u Srbiji i onih lociranih u Republici Srpskoj, jer nerijetko preuzimaju i dijele identičan sadržaj.²⁰¹

Medijska scena u Bosni i Hercegovini prati linije dubokih etničkih podjela u društvu. Po plasiranju lažnog narativa, najprepoznatljiviji su mediji sa sjedištem u Republici Srpskoj. Vodeći mediji u ovom entitetu su pod političkom kontrolom i koriste se za plasiranje narativa u korist politike koju simbolizuje član Predsjedništva Bosne i Hercegovine Milorad Dodik. Web stranica *Sputnika* i radio emisije ne bilježe zavidnu popularnost u Bosni i Hercegovini. Dominantni domaći mediji, na drugoj strani, često preuzimaju sadržaj *Sputnika*, bilo da portal citiraju ili njegove vijesti predstavljaju kao originalne, time dodatno zbunjujući javnost. Sadržaj sa *Sputnika* redovno prenose mediji poput SRNA, javni servis *Radio-televizija Republika Srpska*

71

²⁰⁰ SAD o gasu za BiH preko "Turškog toka": Nastaviti EU energetske projekte, April 2, 2021, <https://www.slobodnaevropa.org/a/31183721.html>.

²⁰¹ Tijana Cvjetićanin, Emir Zulejhić, Darko Brkan, Biljana Livančić-Milić, **Disinformation in the online sphere The case of BiH, Why Not.** April 2019, https://zastone.ba/app/uploads/2019/05/Disinformation_in_the_online_sphere_The_case_of_BiH_ENG.pdf.

*i Alternativna televizija Banja Luke*²⁰². “Raskrinkavanje.ba” utvrdilo je na primjer da je u periodu od manje od godinu dana *Sputnik* preuzeo i objavio 180 vijesti sa *RTRS-a*, a *SRNA* 67 vijesti. Isti narativi često se pojavljuju i na web stranicama *InfoSrpska*, *Krajina*, *Govori Srbija*, *Glas Srpske*, *Nezavisne*, *Srbija Danas* i mnogim drugim portalima čije su vlasništvo i izvor finansiranja nedovoljno poznati ili prikriveni²⁰³. Zbog svega toga, mediji bliski Dodiku u Republici Srpskoj mogu se opisati kao sastavni dio jedne, ruske medijske infrastrukture u Bosni i Hercegovini.

Dodik koristi lojalne medije u entitetu da promoviše svoje susrete sa Putinom, koji je izuzetno popularan među biračkim tijelom Republike Srpske i u lokalnim medijima se prikazuje kao snažan lider i zaštitnik Srba. Ovo, samim tim, sigurno ne šteti ni Dodikovoj popularnosti. Rusija posredstvom medija nastoji širiti narativ i pogled na svijet ionako duboko ukorijenjenih nacionalizama u Bosni i Hercegovini. Tako je rusko-srpsko propagandno djelovanje u prvoj polovini 2018. godine bilo usmjereno na širenje lažnih vijesti da se bošnjačke paravojne formacije pripremaju za napad na srpsko stanovništvo. Nakon što je Visoki predstavnik za Bosnu i Hercegovinu Valentin Incko donio odluku o dopuni Krivičnog zakonika uvodjenjem zabrane negiranja zločina genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina za koje postoji pravosnažne sudske presude, *Sputnik* je objavio tekst pod nazivom “Procurio tajni dokument: Šta Srbi još neće smeti da negiraju - osim genocida u Srebrenici”. U navodnom tajnom dokumentu bi, kako navodi Sputnjik, moglo da stoji i da se zabranjuje “da je Jasenovac bio radni logor bez Srba, a “Oluja” humanitarna akcija”, ili “da je Kosovo nezavisna država koja nikad nije bila dio Srbije”; itd.²⁰⁴

72 /

Ruski mediji i domaći portali portretiraju NATO kao kolonijalnu vojnu organizaciju i podsjećaju na NATO bombardovanje 1999. godine u nastojanju da javno mnjenje drže nenaklonjenim prema mogućem učlanjenju Bosne i Hercegovine u Atlantsku alijansu. Posebna pažnja poklanja se, takodje, plasiraju antizapadnih narativa, jer se nastoji doprinijeti rastu antievropskih osjećaja među stanovništvom Bosne i Hercegovine. Naročita meta takve kampanje su bosanski Srbi, među kojima se želi kreirati osjećaj da Evropska unija pomaže druge etničke grupe i “iznova” iznevjerava srpski narod, ili radikalnije, da želi potpomoći njegovo “istrebljivanje”. Tako su proruski i prosrpski portali 2017. godine izvještavali da Evropska unija namjerava iscrtati

²⁰² Darko Brkan, Aleksandra Grdinić, Milovan Papić, Marko Pankovski, Veronika Vichova, Joey Gurney, Iliyana Georgieva, Adam Lelonek, Marta Kowalska, Patrik Szicherle, and Kristina Urbanova, **Assessment of the Kremlin’s Malign Influence in Bosnia and Herzegovina, Montenegro and North Macedonia**, European Values Center for Security Policy, 2020, <https://www.kremlinwatch.eu/userfiles/assessment.pdf>.

²⁰³ Tijana Cyjetićanin, Emir Zulejhić, Darko Brkan, Biljana Livančić-Milić, **Disinformation in the online sphere The case of BiH**, Why Not, April 2019, https://zastone.ba/app/uploads/2019/05/Disinformation_in_the_online_sphere_The_case_of_BiH_ENG.pdf.

²⁰⁴ **Ne postoji tajni document iz naslova portal Sputnik Srbija**, Raskrinkavanje.ba, <https://raskrinkavanje.ba/analiza/ne-postoji-tajni-dokument-iz-naslova-portala-sputnik-srbija>.

nove granice na štetu Srba, a 2018. godine da Evropska unija želi preplaviti Bosnu i Hercegovinu migrantima sa Bliskog istoka.

Veliki dio tekstova posvećen je kreiranju osjećaja da se srpski narod nipođaštava, na njihovim imanjima grade migrantski kampovi, ili da "vlasti prekopavaju srpske grobove u Srajevu". Tako je tekst o tome da se migrantski kamp gradi na imanjima srpskih povratnika u selu Lipa u blizini Bihaća, kreirao portal *RTRS*, da bi ga onda prenijeli i manji portali poput *Princip News*, *Top Portal* i *Patriote Srpske*, a objavljen je i na stranici političke organizacije *Savez Srba iz regionala*.²⁰⁵ *RTRS* je objavila i opsežan tekst o "Učestalim rušenjima pravoslavnih grobalja u FBiH", vijest kojoj je pažnju poklonio i *Informer*, a *Telegraf.rs* preuzeo sadržaj.²⁰⁶

Moglo bi se zaključiti da u svakom važnom dešavanju u Bosni i Hercegovini Rusija uočava priliku da plasira narativ koji društvo drži podijeljenim i udaljenim od evroatlantskih integracija i vrijednosti. Jedan dio aktivnosti sastoji se u otvorenoj podršci nacionalističkim liderima koji dovode u pitanje osnovne postulate države predviđene Dejtonskim mirovnim sporazumom. *Sputnik* u Beogradu potpomognut proruskim web stranicama i grupama na društvenim mrežama i u Srbiji i u Republici Srpskoj aktivno se uključio u predizbornu kampanju za izbor člana Predsjedništva BIH 2018. godine. Predsjednički kandidat Mladen Ivanić predstavljan je kao *zapadni agent* kako bi se potpomogla pobjeda Milorada Dodika. U toku izborne kampanje objavljivani su tekstovi poput "Dodik: Ivanić po nalogu britanskih mentora ruši mostove sa Rusijom i Srbijom", "Englezi guraju Ivanića za člana Predsjedništva BIH", a kada su proglašeni rezultati izbora na kojima je pobjedu odnio Dodik, *Sputnik* je objavio tekst pod naslovom "Dva velika poraza Zapada na Balkanu u svega nedjelju dana".²⁰⁷

73

Sputnik nastoji plasirati narativ da je Zapad organizovan u namjeri da svrgne Dodika, predočavajući upozorenja Zapada Dodiku zbog secesionističkih tendencija i nacionalističkih poruka kao prijetnje ili zavjera Zapada. Tako su se u toku 2021. mogli naći naslovi poput: Britanski ambasador otkrio namjere Londona: "Šta se sprema Dodiku iza zatvorenih vrata", "Nova prijetnja Srpskoj i Dodiku iz Njemačke", "Upozorenje Dodiku iz Amerike", "Šmit prijeti Dodiku: ili dijalog ili mjere koje su već spremne u fioci", "Dodikov odgovor Londonu: Pič komandovao NATO vojskom protiv Srba - šaljem i ja izaslanika u Britaniju", "Još ne vladaju u Briselu, ali bi da preuzmu Banjaluku: Zeleni se šire na Balkan

205 **Prihvati centar Lipa nije izgrađen na imanjima srpskih povratnika**, *Raskrinkavanje.ba* <https://raskrinkavanje.ba/analiza/prihvati-centar-lipa-nije-izgraden-na-imanjima-srpskih-povratnika>.

206 **ISPRAVKA Ne prekopavaju srpske grobove u Sarajevu**, *Telegraf.rs*, November 25, 2021, [https://www.telegraf.rs/vesti/jugosfera/2910972-skandalozna-odluka-sarajeva-prekopavaju-13000-srpskih-grobova-jer-narusavaju-izgled-groblja](https://www.telegraf.rs/vesti/jugosfera/2910972-skandalozna-odлуka-sarajeva-prekopavaju-13000-srpskih-grobova-jer-narusavaju-izgled-groblja).

207 Tekstovi dostupni na <https://rs-lat.sputniknews.com>.

- na udaru Dodik”, “Mađarski čvrst veto otkriva nejedinstvo Zapada prema Dodiku i Srbkoj - Šmit podiže ulog”²⁰⁸.

3.2.3. Ruska eksploracija društvenih mreža kao resursa za radikalizaciju i produbljivanje podjela

Ruski uticaj na društvenim mrežama u Bosni i Hercegovini može se pratiti kroz djelovanje Milorada Dodika i njegove vladajuće stranke u entitetu *SNSD*, ali i desničarskih nacionalističih organizacija. Nakon što je stranka Milorada Dodika *SNSD* na izborima za gradonačelnike Banja Luke i Bijeljine doživjela poraz, Dodik najavio je da će *SNSD* angažovati agenciju za “odnos *SNSD*-a prema društvenim mrežama”. Budući da je nedugo potom Investiciono-razvojna banka Republike Srpske zaključila ugovor sa banjalučkom firmom *EUPHORIA* “za nabavku usluga marketinga, organizacije događaja i srodnih usluga”, sa čijim je vlasnikom Dodik u rodbinskim odnosima, analitičari procjenjuju da će upravo ova agencija raditi i za potrebe *SNSD*-a.²⁰⁹

Radikalne desničarske i neonacističke organizacije u Bosni i Hercegovini široko su prisutne na društvenim mrežama gdje plasiraju narativ podudaran organizacijama u Srbiji. Tokom proslave jednostrano proglašenog “Dana nezavisnosti” Republike Srpske koji Ustav Bosne i Hercegovine zabranjuje, tridesetak muškaraca sa natpisima *Srbska čast* na ulicama Banja Luke pozirali su za sliku sa bilbordom i zvaničnim logom ruskog veteranskog udruženja *Naslednici pobjedy* u pozadini²¹⁰. Kada je *Srbska čast* optužena za obuke u ruskom vojnom kampu u Nišu, jedan od lidera organizacije Bojan Stojković, koji je, inače poznat po komentaru ispod slike Vladimira Putina “Za takvog Predsjednika, vrijedi dati život”, izjavio je da je u pitanju humanitarna organizacija²¹¹. Lider *Nacionalnog srpskog fronta* i uticajan tviteraš Goran Davidović ističe da se ideja za osnivanje udruženja rodila u Republici Srpskoj iako je registrovano u Srbiji, i da mu je cilj da ujedini srpske nacionalističke organizacije. Davidović u svojim objavama poziva na ujedinjenje Srbije sa

208 *Ibid.*

209 **Počinje desant botova *SNSD*-a na društvene mreže**, *Oslobodenje*, March 5, 2021, <https://www.oslobodenje.ba/vijesti/bih/pocinje-desant-botova-snsd-a-na-drustvene-mreze-635499>

210 Davor Marko, **(Non)violent Extremism Online: How Opinion Leaders Use Online Channels to Disseminate Radical Messages and Intolerance**, 2019, https://www.academia.edu/39915900/_Non_violent_Extremism_Online_How_Opinion_Leaders_Use_Online_Channels_to_Disseminate_Radical_Messages_and_Intolerance.

211 Julian Borger, **Russian-trained mercenaries back Bosnia's Serb separatists**, *The Guardian*, January 12, 2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/jan/12/russian-trained-mercenaries-back-bosnias-serb-separatists#img-2>.

“okupiranim srpskim teritorijama” gdje spada i Bosna i Hercegovina²¹².

Na *crnoj listi* organizacija i pojedinaca koje Fejsbuk povezuje sa terorizmom, desnim ekstremizmom i raspirivanjem mržnje su dvojica haških osuđenika - bivši predsjednik Republike Srpske Radovan Karadžić i vojni zapovjednik Vojske Republike Srpske Ratko Mladić.²¹³ Pored njih, tu je i udruženje *Srpski narodni pokret Izbor je naš* u čiji standardni vokabular spada i poziv na otcjepljenje Republike Srpske od Bosne i Hercegovine. Kao i organizacije iz Srbije, tako i lica i organizacija iz Republike Srpske djeluju na širenju narativa viktimizacije srpskog stanovništva čiji je zaštitnik Rusija. Tako, na primjer *SNP Izbor je naš* još je u objavama iz 2012. smatrao je da Dodik, posredstvom Rusije i Kine, treba da u Savjetu bezbjednosti najavi da će Republika Srpska početi sa proglašenjem nezavisnosti, ako Priština pokuša da uspostavi vlast nad Srbima u sjevernom dijelu Kosova²¹⁴.

Presuđeni ratni zločinac Ratko Mladić kao “heroj” srpske nacije vječita je tema koju plasiraju Dodikova vladajuća stranka, ali i radikalne desničarske organizacije u Srbiji i Republici Srpskoj, čije aktivnosti podržavaju ruske vlasti i radikalna desnica u Rusiji. *Fejsbuk* je u junu 2021. sa stranice vladajuće SNSD u Republici Srpskoj uklonio video kojim se odaje počast Ratku Mladiću, koga je Haški tribunal za zločine na području bivše Jugoslavije osudio na doživotnu kaznu naroda za genocid nad Bošnjacima iz Srebrenice, progon Bošnjaka i Hrvata širom BiH, terorisanje građana Sarajeva granatiranjem i snajperskom vatrom tokom opsade grada i uzimanje pripadnika UNPROFOR-a za taoce.²¹⁵ Istog mjeseca, *Tviter* je uklonio objavu Dodikove kćerke: “Živio Ratko Mladić” zbog kršenja pravila kojim se zabranjuje “glorifikacija nasilja”.²¹⁶

75

Na neo-fašističkom forumu *Iron March*, gdje su mladi pojedinci mogli kreirati transnacionalni kolektivni neofašistički identitet, spomenuti su i pojedinci iz bosansko-hercegovačkog grada Prijedor, sa kojima je dogovarana prodaja oružja iz Bosne i Hercegovine. Prijedor ima istorijat nasilja nad Muslimanima, gdje je u toku 1992. ubijeno preko 3,000 pripadnika nesrpskog stanovništva, uključujući preko 100 djece. Istraživački novinari otkrili su veze *Iron March*; kao i organizacija *Krv i čast i Kombat 18* sa pojedincima iz

---

²¹² Valery Perry (ed.), Jelena Dzankic (ed.), Soeren Kell (ed.), **Extremism and Violent Extremism in Serbia: 21st Century Manifestations of an Historical Challenge**, Balkan Politics and Society, April 2019.

²¹³ Sam Biddle, **Revealed: Facebook's secret blacklist of “dangerous individuals and organizations”**, *The Intercept*, October 12, 2021, <https://theintercept.com/2021/10/12/facebook-secret-blacklist-dangerous/>.

²¹⁴ **Srbski narodni pokret traži nezavisnost RS**, *Nezavisne*, April 3, 2012, <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Srbski-narodni-pokret-trazi-nezavisnost-RS/135311>.

²¹⁵ Vladimir Kovačević and Lamija Grebo, **Facebook uklonio video koji veliča “legendu” Ratka Mladića**, Balkan Transitional Justice, June 17, 2021, <https://balkaninsight.com/2021/06/17/facebook-uklonio-video-koji-velica-legendu-ratka-mladic/?lang=sr>.

²¹⁶ **Tviter uklonio objavu Dodikove čerke: “Živeo Ratko Mladić!”**, June 10, 2021, <https://rs.nlinfo.com/region/tviter-uklonio-objavu-dodikove-kcerke-ziveo-ratko-mladic/>

Prijedora.²¹⁷ Inače, *Iron March* za koji se smatralo da ga je, navodno, formirao pojedinac iz Rusije, prestao je sa radom 2017.

Desničarski radikalizmi u Bosni i Hercegovini uzajamno se osnažuju pa se može govoriti o *recipročnoj radikalizaciji* u Bosni i Hercegovini. U svojim objavama na društvenim mrežama organizacija radikalne desnice *Put vjernika* upozorava na "genocidnu četničku ideologiju" i današnje postupanje prema Bošnjacima naziva terorom, zbog kojeg postoji rizik od "novog genocida"²¹⁸. *Put vjernika* podsjeća i na stradanje *Mladih muslimana* tokom osamdesetih, a zatim i na zločine nad Bošnjacima u toku ratova devedesetih, te upozorava da se "istorija ponavlja". U Bosni i Hercegovini djeluju i hrvatske desničarske organizacije, poput grupe navijača fudbalskog kluba "Zrinjski" koja ističe simbole ukrajinskog bataljona "Azov" i grb Nezavisne države Hrvatske.²¹⁹

3.3. Sjeverna Makedonija

Ulazak Sjeverne Makedonije u NATO može se opisati kao veliki neuspjeh ruskog subverzivnog i obavještajnog djelovanja. Određeni njegovi rezultati su, međutim, ipak vidljivi. Zbog složene unutrašnjepolitičke situacije u kojoj proruski orijentisane nacionalističke struje i dalje uživaju zavidnu podršku, kao i zbog oklijevanja Evropske unije da otvori pregovore sa Sjevernom Makedonijom, osjetno je ponovno otvaranje Sjeverne Makedonije prema Rusiji.

Za razliku od Crne Gore gdje je vlada koja je državu uvela u NATO bila prozapadna i evroatlantski orijentisana, Sjeverna Makedonija je gotovo deceniju pred ulazak u NATO imala na vlasti desno orijentisane elite koje su se oslanjale na Rusiju u zastupanju tvrdokornih nacionalističkih pozicija, kao i potrebu da riješi mnoga otvorena pitanja sa susjedima - Grčka, Bugarska, Albanija. U ovome se može tražiti svakako jedan od razloga zbog kojih se tadašnja makedonska vlada, za razliku od crnogorske, nije pridružila restriktivnim mjerama Evropske unije Rusiji uslijed aneksije Krima 2014. godine.

²¹⁷ Nermina Kulogija, **Desničarske i neonacističke organizacije neometano ističu simbole u Prijedoru**, *Detektor.ba*, May 12, 2020, <https://detektor.ba/2020/05/12/desnicarske-i-neonacistice-organizacije-neometano-isticu-simbole-u-prijedoru/>.

²¹⁸ Valery Perry (ed.), Jelena Dzankic (ed.), Soeren Kell (ed.), *Extremism and Violent Extremism in Serbia: 21st Century Manifestations of an Historical Challenge*, Balkan Politics and Society, April 2019.

²¹⁹ Nermina Kulogija, Mostarski navijači i desničari pokazuju naklonost ukrajinskom "Azovu", *Detektor.ba*, November 6, 2020, <https://detektor.ba/2020/11/06/mostarski-navijaci-i-desnicari-pokazuju-naklonost-ukrajinskom-azovu/>.

Sjeverna Makedonija postala je naročit predmet ruske pažnje kako se Crna Gora bližila članstvu u NATO, a međunarodna zajednica bila ohrabrena da bi NATO mogao ubrzo dobiti i dodatnu članicu na Zapadnom Balkanu. U junu 2017. *Projekat izvještavanja o organizovanom kriminalu i korupciji* (OCCPR) i njegovi partneri *Nova TV* i *Mreža izvještavanja o kriminalu i korupciji* (KRIK) podijelili su sa *The Guardian* seriju dokumenata makedonske kontraobavještajne službe koji potvrđuju da su ruski obajveštajci i diplomatе bili gotovo deceniju prisutni u Sjevernoj Makedoniji sa ciljem destabilizacije države, i posredstvom nje, u određenoj mjeri i Evropske unije i NATO-a.²²⁰ Bilo je to nedugo nakon što je crnogorski parlament izglasao ulazak Crne Gore u NATO i u vrijeme kada je u junu 2017. godine premijer Sjeverne Makedonije postao prozapadno orijentisani Zoran Zaev.

Rusko obavještajno i propagandno djelovanje u Sjevernoj Makedoniji prema nalazima iz dokumenata teče još od 2008. godine, kada je Grčka blokirala makedonski evroatlantski put zbog neriješenog pitanja imena²²¹. Ruske aktivnosti uglavnom su se sastojale u podršci nacionalističkim makedonskim i pro-ruskim strujama i podrivanju snaga naklonjenih što skorijem rješavanju pitanja imena, kao i predreferendumskog procesa. Rusija je još početkom 2000-ih osnovala počasne konzulate u Bitolju (*Bitola*) i Ohridu, koji su čak funkcionalisali kao «obavještajne baze». Kako se Sjeverna Makedonija bližila članstvu u NATO, naglo je porastao broj društava makedonsko-ruskog prijateljstva, otvoren Ruski kulturni centar u Skoplju i uopšte intenzivirane aktivnosti na planu promocije “panslovenskog identiteta” i zajedničke pravoslavne vjere. Rusija je počela finansirati i izgradnju velikog broja pravoslavnih crkava.

Sjeverna Makedonija bila je Rusiji i energetski i privredno zanimljiva. Ruska kompanija *Stroytransgaz* otpočela je izgradnju gasovodne mreže 2015. godine, a ogroman dio troškova pokrila je Rusija (60 miliona od 75.7) kao dio duga Sovjetskog saveza.²²² U Sjevernoj Makedoniji je prisutna i rudarska kompanija *Solway Group*, švajcarska grupa čiji je vlasnik estonski državljanin ali koja je poslovanjem vezana i za krugove oko ruskog Predsjednika Putina i u čije ime ruske vlasti nerijetko lobiraju²²³.

²²⁰ Luke Harding, Aubrey Belford, and Saska Cvetkovska, **Russia actively stoking discord in Macedonia since 2008, intel files say**, *The Guardian*, June 4, 2017, <https://www.theguardian.com/world/2017/jun/04/russia-actively-stoking-discord-in-macedonia-since-2008-intel-files-say-leak-kremlin-balkan-nato-west-influence>.

²²¹ *Ibid.*

²²² Aubrey Belford, Saska Cvetkovska, Biljana Sekulovska and Stefan Dojčinović, **Leaked documents show Russian, Serbian attempts to meddle in Macedonia**, OCCRP, June 4, 2017, <https://www.occrp.org/en/spooksandspin/leaked-documents-show-russian-serbian-attempts-to-meddle-in-macedonia/>.

²²³ **Russian interference in North Macedonia: A View Before the Elections**, Bellingcat, July 4, 2020, <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2020/07/04/russian-interference-in-north-macedonia-a-view-before-the-elections/>.

U dokumentima se navodi i da je ruski ambasador Oleg Šerbak (*Oleg Shcherbak*) «naglasio postojeću ideju Moskve (bar šest mjeseci) da promijeni svoj međunarodni politički kurs prema Balkanu kako bi kreirala pojas neutralnih zemalja (Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Republika Makedonija, Srbija)²²⁴, kao i da je jedan od ciljeva da se Makedonija učini energetski zavisnom od Kremlja. Identifikovana su i tri agenta ruske *Vanjskoobavještajne službe* (SVR) kao i četiri agenta vojne *Centralne obavještajne agencije* (GRU) čiji je rad koordiniran iz Sofije. Dio aktivnosti odnosio se na pokušaje da se regrutuju bivši i sadašnji pripadnici makedonske vojske i Ministarstva unutrašnjih poslova koji bi “u određenom političkom momentu ili situaciji bili iskorišteni za ostvarenje ruskih interesa”.²²⁵

U julu 2018. godine, *Investigative Reporting Lab* iz Sjeverne Makedonije utvrdila je na osnovu dokumenata Ministarstva unutrašnjih poslova i da je ruski oligarh Ivan Savidis (*Ivan Savvidis*) nastanjen u Grčkoj, koji je nekada bio poslanik ruske vladajuće stranke *Ujedinjena Rusija*, kroz seriju uplata, uključujući i u gotovini, uplatio bar 300.000 eura protivnicima makedonskog imena. Među njima su i fudbalski navijači lokalnog fudbalskog kluba *Komiti* iz Vardara. Vlasnik kluba je ruski milioner Sergej Samsonenko (*Sergey Samsonenko*), koji je ujedno bio i ruski počasni konzul u Bitolu. Takodje, huligani su učestvovali u nasilnim protestima u Skoplju u junu 2018., zastupajući interes VMRO-DPMNE.²²⁶ U koordiniranoj akciji američke ambasade u Grčkoj, Stejt Dipartmenta, CIA i Evropske komande Pentagona u Štutgartu, SAD su presrele komunikacije koje su potvrđile da je *Savvidis* djelovao u ime Ruske Federacije. Američki ambasador u Grčkoj Džefri Pjat (*Geoffry Pyatte*) predao je dokumentaciju lijevo orijentisanom Premijeru Grčke, koji je 11. jula prekinuo bliske veze sa Moskvom. Iako je prethodno odbio solidarisati se sa Ujedinjenim Kraljevstvom zbog trovanja nervnim agensom, 11. jula je protjerao dvoje ruskih diplomata optuživši ih da potkupljuju zvaničnike i podstiču demonstracije vezane za postizanje grčko-makedonskog dogovora.²²⁷

224 *Ibid.*

225 *Ibid.*

226 Saska Cvetkovska, **Russian Businessman Behind Unrest in Macedonia**, OCCRP, July 16, 2018, <https://www.occrp.org/en/investigations/8329-russian-businessman-behind-unrest-in-macedonia>

Russian interference in North Macedonia: A View Before the Elections, Bellingcat, July 4, 2020, <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2020/07/04/russian-interference-in-north-macedonia-a-view-before-the-elections/>.

227 **U.S. Spycraft and Stealthy Diplomacy Expose Russian Subversion in a Key Balkans Vote**, The New York Times, October 9, 2018, <https://www.nytimes.com/2018/10/09/us/politics/russia-macedonia-greece.html>

3.3.1. Ruski uticaj u online prostoru u Sjevernoj Makedoniji

Proruski analitičari iz Srbije bili su široko prisutni u medijskom prostoru Sjeverne Makedonije u susret referendumu o pitanju imena. U analizama na makedonskim portalima je “prednjačio” Miroslav Lazanski, tadašnji novinar i kasnije ambasador Srbije u Moskvi. Analize su uvijek tražile poveznice između Srbije i Sjeverne Makedonije, predstavljajući ih žrtvama Amerike, “špijuna”, “narandžastih revolucija”, “komšija”. Lazanski je pisao i da “nalog za napad na Makedoniju dolazi iz Vašingtona”,²²⁸ . Ovo je bio samo jedan od mnogobrojnih načina na koji se podsticalo bujanje nacionalističkih i antizapadnih osjećanja u Sjevernoj Makedoniji.

Sadržaj ruskog *Sputnika* i njegovog srpskog ogranka redovno prenose i lokalni makedonski mediji poput *kurir.mk*, *lider.ml*, *denshen.mk*, *ekonomski.mk*, *vistina.mk*. Na terenu su djelovali i lokalni predstavnici ruske novinske agencije *TASS* kao i ruske agencije za stranu pomoć *Rossotrudnichestvo*.²²⁹ Dokumenti u čiji je posjed došao *OCCPR* navode i da su ruski agenti pokušavali da utiču i nude novac makedonskim medijskim platformama, uključujući one čiji su čitaoci pretežno albanska manjina kako bi širili “informacije i dezinformacije” sa ciljem podrške ruskim političkim ciljevima.

Tekstovi o *obojenoj revoluciji* u Sjevernoj Makedoniji i gasovodu *Turkish Stream* u Srbiji i Makedoniji mogli su se naći i na *Geopolitica.ru*, ruskoj web stranici koja djeluje kao produžena ruka Kremlja.²³⁰ U istraživanju ruskog propagandnog djelovanja, *OCCPR* skreće pažnju na tekst koji je makedonski novinar Krum Velkov objavio na sajtu *Geopolitica.ru*, pod naslovom “Posljednja bitka za Makedoniju” za koju se kaže da je “frontalno napadnuta od strane umirućih demona angloameričke države duboke močvare, koji sada svakim danom gube kontrolu nad svijetom”.²³¹ Kako *OCCPR* navodi, Velkov je prisutan i na društvenim mrežama, gdje takođe raspiruje teorije zavjere i antizapadnu i prorusku propagandu. Aktivno djeluje i u “realnom prostoru” podstičući kampanje protiv zapadnih komercijalnih projekata na način što ih predstavlja kao imperijalističke i štetne po životnu sredinu. Tako je, na primjer, zajedno sa Angelom Nakovim, vodio kampanju protiv kanadskog projekta

228 Leaked document at the OCCPR's website <https://cdn.occrp.org/projects/documents/website-documents-folder/spooksandspin/Document2.pdf>

229 https://www.washingtonpost.com/world/national-security/head-of-dc-based-russian-cultural-center-being-investigated-as-possible-spy/2013/10/23/63a0bb54-3c02-11e3-a94f-b58017bfee6c_story.html?utm_term=.28f57cb36629

230 Tekstovi o Sjevernoj Makedoniji na Geopolitica.ru <https://www.geopolitica.ru/en/979-color-revolution-in-macedonia-washingtons-attempt-to-undermine-the-turkish-stream-russian-pipeline-project.html> <https://www.geopolitica.ru/ur/node/18084>.

231 Krum Velkov, **The Final Battle for Macedonia**, Geopolitica.ru, March 21, 2017, <https://www.geopolitica.ru/en/article/final-battle-macedonia>.

Reservoir Minerals na planini Kozuv, koja je javnom mnjenju bila prijemčiva zbog uvezanosti sa zaštitom životne sredine, a time ujedno davala legitimitet Velkovim pro-ruskim tekstovima kao “uglednog ekološkog aktiviste”.²³²

Makedonska novinarka bliska Nikoli Gruevskom i VMRO-DPMNE, Mirka Velinovska dobitnica je ruske počasne nagrade za doprinos “obrazovanju mladih”, a zajedno sa Milenkom Nelekovskim prisutna je na proruskim portalima *Geopolitica.ru* i *Katehon*. Tako, na primjer, objavljaju tekst o Sorošu i *Open Society Foundation* u *Makedoniji*.²³³ Zanimljivo je i da dvojac Velinovska-Nedelkovski na portalu *Geopolitica.ru* imaju objavljen navodno istraživački tekst o *Mohammedu Dahlanu*, u kojem se on između ostalog povezuje sa srpskim i crnogorskim vlastima, premda je očito tekst namijenjen ruskom propagandnom djelovanju na Bliskom istoku. Svi spomenuti novinari 2020. nastavili su da šire lažne vijesti o pandemiji korona virusa, nazivajući mjere koje se preduzimaju “fašizmom” i upoređujući djelovanje vlade sa “koncentracionim logorima nacističkog režima”, te ukazujući da je pandemija dio šire zavjere EU, NATO i Bila Gejsa. Protiv Nelkovskog vođen je i sudski postupak zbog širenja govora mržnje prema određenim društvenim kategorijama.²³⁴

Američki zvaničnici utvrdili su i da je Rusija podržala kreiranje stotina web stranica koje pozivaju na bojkot referendumu i poništavanje glasačkih listića.²³⁵ Propagandna kampanja *Bojkotiram* dominirala je javnim diskursom u susret referendumu o promjeni imena 2018. godine. Uočljiva je bila šema ponavljanja imena, postojanje sličnih naloga i aktivnosti koje nijesu svojstvene ljudskom ponašanju. Identifikovana mreža korisnika nastala je pred izbore i odražavala stavove ili stranke desne provijencije VMRO-DPMNE ili radikalne ljevice oличene u stranci *Levica*, budući da su se i jedna i druga protivile makedonskom učlanjenju u NATO. Nije neočekivano da su mnogi nalozi istovremeno oponirali promjeni imena Sjeverne Makedonije i podržavali antizapadne stavove i širili teorije zavjere na tu temu. Vrlo malo naloga podržavalo je *SDSM*, partiju lijevog centra i evroatlantski kurs države. Veoma je zanimljiv zaključak da mrežom upravljaju lokalni, a ne vanjski akteri.

Parlamentarni izbori 2020. godine održali su se u atmosferi razočaranja agendom Zapada. Iako je rešenje o referendumu moglo biti sporoko imena sa Grčkom,

²³² Крум Велков: Не потклекнуваме пред заканите за тужби на Еуромак!, Antropol.mk, February 19, 2019, <https://antropol.mk/2019/02/19/krum-velkov-ne-potkleknuvame-pred-zakanite-za-tuzbi-na-euromaks/>.

²³³ Mirka Velinovska, Milenko Nedelkovski, **Open Society Foundation in Macedonia, Geopolitika.ru**, <https://www.geopolitica.ru/en/936-open-society-foundation-in-macedonia.html>.

²³⁴ Hate and Propaganda models of Media and Communication in the Western Balkans and Turkey, <https://novinarska-skola.org.rs/sr/wp-content/uploads/2020/12/E-book-Resilience-research-1-altogether-final.pdf>.

²³⁵ Simon Tisdall, **Result of Macedonia's referendum is another victory for Russia**, The Guardian, October 1, 2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/oct/01/result-of-macedonia-referendum-is-another-victory-for-russia> In the Balkans, Russia and the West Fight a Disinformation-Age Battle, the New York Times, <https://www.nytimes.com/2018/09/16/world/europe/macedonia-referendum-russia-nato.html>.

Evropska unija je odlučila da ne otvori pregovore sa Sjevernom Makedonijom. Nejasnost evropske perspektive doprinijela je da na površinu isplivaju duboke podjele u makedonskom društvu, čineći ga tako prijemčivijim za propagandu malignih aktera. Ova propaganda se samo nadovezala na predreferendumsku kampanju *Bojkotiram*, dajući prednost koaliciji VMRO-DPMNE, konzervativnim vrijednostima, nacionalističkoj retorici i protivljenju promjeni imena.

Svega tri mjeseca prije prвobitno planiranog datuma izbora u *online* prostoru se pojavila široka mreža preko 500 novih korisnika koja je plasirala teorije zavjere, antizapadne poruke, dijelila postove *Levice i VMRO-DPMNE*, oponirala promjeni imena ali i evropskim integracijama. Kako su istraživanja na ovu temu utvrdila²³⁶, pojedini stariji nalozi poput @burdush_gv ostvarivali su u projektu čak 55 tвитova dnevno punih sedam godina, a u službu oponiranja Sociјaldemokratama stavljeni su i poluautomatski nalozi aktivni u toku kampanje “Bojkotiram”. Identичni obrasci imenovanja naloga ukazali su na to da se nalozima upravlja iz istog izvora.

Nalog “Cheese” je takođe bio među najaktivnijim nalozima sa preko 150,000 tвитova u periodu 2012-2020. Pored toga, sajtovi povezani sa VMRO-DPMNE, uključujući infomax.mk i veritas.mk, fabrikovali su dokaze o kupovini glasova uoči parlamentarnih izbora u julu 2020. od strane SDSM. Makedonski portal F2N2 izvijestio je i o šali koju su osmislima dva ruska pojedinca sa ciljem da uruše ugled premijera Zorana Zaeva u susret izborima²³⁷. Svi primjeri potvrdili su Sjevernu Makedoniju kao primjer hibridnog ruskog i djelovanja domaćih nacionalističkih stranaka u službi ostvarenja zajedničkih ciljeva.

Pojedinci koji nastoje javno eksponirati ruski propagandni uticaj u Sjevernoj Makedoniji lako postaju mete ruske propagande sa ciljem diskreditacije. Tako, na primjer, aktivista organizacije CIVIL Xhabir Deralla u svom opisu maltretiranje i prijetnji na Internetu, navodi da “propagandni centri daju sve od sebe da umanje i diskredituju pojedince i organizacije koje rade na promociji evropskih vrijednosti, antinacionalizma, pravde, jednakosti i ljudskih prava”. Ocjenjujući da propagandu mržnje proizvode moćne strukture koje podržava Rusija, Deralla zaključuje da organizacije civilnog društva i mediji uglavnom čute jer strahuju od odmazde autoritarnih političkih snaga ukoliko se vrate na vlast, a zaštitu nije moguće potražiti ni pred pravosudnim sistemom koji još uvijek pati od posljedica prethodne vladavine.²³⁸

²³⁶ Ioannis Armakolas, Barbora Chrzova, Petr Čermak and Anja Grabovac, **Western Balkans at the Crossroads: Ways forward in analyzing actors' influence**, April 2021, https://www.pssi.cz/download//docs/8604_western-balkans-at-the-crossroads-ways-forward-in-analyzing-external-actors-influence.pdf.

²³⁷ Funny Comedians or a Well-Coordinated Russian action on the Balkans, July 12, 2019, <https://f2n2.mk/en/funny-comedians-or-a-well-coordinated-russian-action-on-the-balkans/>.

²³⁸ Xhabir Deralla, **Anti-Western propaganda against civil society in North Macedonia: The case of CIVIL**, May 3, 2021, <https://eu.boell.org/en/2021/05/03/anti-western-propaganda-against-civil-society-north-macedonia-case-civil>.

3.3.2. Koordinirano rusko-srpsko obavještajno-propagandno djelovanje

U "operacijama" su, prema navodima iz procurjelih dokumenata, učestvovali i srpske obavještajne službe, podržavajući anti-zapadne i pro-ruske nacionaliste u tadašnjoj Makedoniji, bliske tada već bivšem premijeru Nikoli Gruevskom.²³⁹ Tako je, na primjer, operativac *BIA*-e i zaposleni u srpskoj ambasadi u Skoplju Goran Živaljević, kojeg makedonske obavještajne službe povezuju sa pripadnicima zemunsko-beogradskih kriminalnih struktura, a za kojeg kosovski i albanski mediji navode da ga je regrutovao ili sa njim tjesno sarađivao operativac GRU-a Vladislav Filipov, prema objavljenim dokumentima davao instrukcije i organizovao njegovu posjetu Moskvi, Ivanu Stoilkoviću, proruskom makedonskom poslaniku, lideru Demokratske stranke Srba, koalicionog partnera VRMO. Živaljević je čak bio prisutan u makedonskom Parlamentu na dan nemira 27. aprila. Stoilković je bio u kontaktu i sa russkim diplomatama i dopisnicima *TASS*-a u Skoplju, a bio je i u grupi balkanskih političara koji su putovali u Moskvu da potpišu deklaraciju sa pozivom na "vojnu neutralnost" zapadno-balkanskih država.²⁴⁰

Uporedo sa ovim dešavanjima, mediji u vlasništvu ili pod kontrolom srpske vlade preplavili su javni diskurs podrškom Grueskom i Rusiji. Srpska propagandna mašinerija nastojala je smjenu vlasti predstaviti kao zapadno miješanje u dešavanja u Sjevernoj Makedoniji, koje izlazi u susret albanskim pretenzijama i može zemlju odvesti u rat. Citirale su ruske kritike na račun SAD i Evropske unije, da su se umiješali u izborni proces podržavajući Zaeva i projekat "Velika Albanija". Pogrešno bi, međutim, bilo kazati da je srpska propaganda bila samo "proxy" ruske propagande, s obzirom da i srpski krugovi naklonjeni «Srpskom svetu» imaju svoj interes u podrivanju stabilnosti Zapadnog Balkana, pa samim tim i Sjeverne Makedonije.

---

²³⁹ Leaked document available at: <https://cdn.occrp.org/projects/documents/website-documents-folder/spooksandspin/Document1.pdf>.

²⁴⁰ Ibidem.

3.3.3. Sjeverna Makedonija - izvoznik online antizapadne propagande i akter miješanja u izborni proces u SAD

Slučaj Sjeverne Makedonije pokazuje i kako mogućnost "bogaćenja" putem plasiranja senzacionalističkog sadržaja na društvenim mrežama, lako može biti eksplatisana u maligne političke svrhe. Dok je za vrijeme Hladnog rata ruska vladajuća komunistička partija bila ta koja je definisala pravila igre o stvaranju i korišćenju dezinformacija, danas to čini difuzna mreža koja ne mora nužno biti ni pod kontrolom, niti povezana sa ruskom vladom, ili može biti povezana, a da se ta povezanost samo sluti bez lako vidljivih dokaza. Makedonski grad Veles postao je jedno od sjedišta širenja lažnih vijesti koje su za cilj imale podrivanje američkog izbornog procesa 2016. godine. Kako su mediji u početku izvještavali, adolescenti u Velesu su procijenili da plasiranje sadržaja naklonjenog Trampu u predsjedničkoj kampanji 2016. donosi izuzetan profit, i kreirali preko 140 web stranica namijenjenih širenju propagande među američkim građanima, zaradujući čak 5,000 USD mjesечно u Sjevernoj Makedoniji. Ovo je prilično visok iznos u Sjevernoj Makedoniji gdje su nerijetko plate i po deset puta manje.²⁴¹

Dok je na prvi pogled djelovalo da ne postoji pozadina širenja lažnih vijesti, *Projekat izvještavanja o organizovanom kriminalu i korupciji (OCCRP)* ukazao je da postoji mogućnost da iza web stranica ne stoje samo tinejdžeri iz Velesa. Makedonski advokat za medije Trajče Arsov je 2015. godine registrovao web domen za političku stranicu *Usapoliticstoday.com* koja je postala središte mreže od desetina sajtova i Fejsbuk stranica u Velesu sa preko 2 miliona pratilaca. Na njima su širene teorije zavjere poput "Obama's Ex-Boyfriend Reveals Shocking Truth That He wants To Hide From America" ili "HUGE Scandal - Chelsea isn't Bill Clinton's Daughter". Arsov je sarađivao i sa širokom mrežom dopsnika iz SAD i UK. Tri mjeseca prije toga Ana Bogačeva (*Anna Bogacheva*), zaposlena na projektu *Prevodilac*, ruske Agencije za istraživanje Interneta sa sjedištem u Sankt Petersburgu, posjetila je Sjevernu Makedoniju. Zanimljivo je što se posjeta odigrala u susret američkim izborima kao i da je IRA postala predmet opsežne istrage o umiješanosti Rusije u izborni proces 2016. godine.²⁴²

241 Samanth Subramanian, **Inside the Macedonian fake-news complex**, February 15, 2017, <https://www.wired.com/2017/02/veles-macedonia-fake-news/>.

Craig Silverman, Lawrence Alexander, **How teens in the Balkans are duping Trump supporters with fake news**, November 3, 2016, <https://www.buzzfeednews.com/article/craigsilverman/how-macedonia-became-a-global-hub-for-pro-trump-misinfo>.

242 Specijalni tužilac Moeller, zadužen da nakon američkih izbora 2016. vodi opsežnu istragu o ruskoj umiješanosti u istražni proces i **eventualnoj saradnji američkih vlasti sa Rusijom u predizbornoj kampanji**, u okviru te istrage identifikovao je *Internet Research Agency LLC* kao rusku organizaciju uključenu u aktivnosti miješanja u izbore i političke procese, uključujući predsjedničke izbore 2016. godine. Organizacija je nastojala voditi "informacioni rat protiv SAD" putem fiktivnih američkih osoba na platformama društvenih mreža i drugih internet medija. Uposlenici *Internet Research Agency LLC* predstavljali su

Makedonski adolescenti nastavili su biti aktivni do danas, profitirajući od prijemčivosti teorija zavjera za duboko konzervativne desno orijentisane Amerikance, i proširujući svoje djelovanje i na *Parler*, relativno novu ali i prošle godine ugašenu društvenu mrežu namijenjenu desničarima. Istraživanje *Stanford Internet Observatory i Graphika*, kompanije specijalizovane za praćenje toka dezinformacija, koje je prezentovala *think-tank* organizacija *Election Integrity Partnership* pokazuje uspjeh relativno novog sajta *Resist The Mainstream*, čije je sjedište takođe u Velesu, a koji prenosi parafraziran ili plagiran sadržaj sa sajtova koje posjećuju konzervativni Amerikanci. Autori ovog sajta za koji se vjeruje i da je iza naloga "Donald Trump Tweets" koristili su američku poštansku adresu kako bi prikrali svoje porijeklo i time ostali prijemčivi za američku publiku.²⁴³ Sličan primjer, povezan sa prethodnim, je i djelovanje Teodora Mirčevskog, čiji sajtovi poput *conservativefighters.org*, *conservativefighters.com*, *donaldtrumpnews.net*, i *conservativemedia.com* ostvaruju milione interakcija šireći lažne vijesti o Demokratama i demokratskim kandidatima.

Iako ne postoje direktnе, makar ne lako dokučive veze sa ruskim malignim djelovanjem, to što adolescenti iz Velesa primjenjuju slične taktike širenja lažnih vijesti koje koristi na primjer ruska IRA, ogoljuje svu kompleksnost odgovora na ruski digitalni uticaj.

84 /

3.4. Crna Gora

Crna Gora predstavlja možda i najupečatljiviji primjer lakoće kojom meka moć Rusije prelazi u maligni uticaj i miješanje u unutrašnje poslove²⁴⁴. Ruski maligni uticaj u Crnoj Gori nije jednostavno mjeriti. Ostvaruje se direktnim aktivnostima, kroz djelovanje Srpske pravoslavne crkve (SPC), srpskih vlasti, medija u Srbiji i u Crnoj Gori. Srpske vlasti i SPC pritom nijesu samo ruski *proxy akteri*, već u Crnoj Gori sprovode i sopstvenu političku agendu. *Digitalni forenzički centar Atlantskog savjeta* u Crnoj Gori zapaža da se ruski negativni uticaj u Crnoj Gori ispoljava kroz dezinformacione kampanje, plasiranje

---

se kao američki aktivisti koristeći lažne identitete i strogo vodili računa da sakriju rusko porijeklo svojih aktivnosti. Nalozi na društvenim mrežama koje je kreirala *Internet Research Agency* doprijela je do ogromnog broja Amerikanaca. - *Department of Justice file, Indictment* <https://www.justice.gov/file/1035477/download>.

243 Jack Cable, Isabella Garcia-Camargo, Renée Directa, Stanford Internet Observatory, Graphika Team, A look into viral North Macedonian Content Farms, October 13, <https://www.eipartnership.net/rapid-response/north-macedonian-content-farms>.

244 Mira Milosevich, **How soft power turns into malign influence and foreign interference?** European Parliament: Special Committee on Foreign Interference in all Democratic Processes in the European Union, including Disinformation, February 1, 2021, <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/229827/EP%2001.02.2021%20Mira%20Milosevich.pdf>

medijskih narativa, sajber napade, korišćenje Ruske pravoslavne crkve i Srpske pravoslavne crkve kao alata ruske meke moći i “podršku ultradesničarskim proruskim konzervativnim partijama”²⁴⁵.

Crna Gora je nezavisnost obnovila mirnim putem, u maniru neuobičajenom za zapadnobalkanske prilike. Ruska Federacija, tada još u vijek u procesu unutrašnje konsolidacije i redefinisanja svoje uloge u svijetu, nije se protivila crnogorskoj nezavisnosti. Naprotiv, počela je razvijati ekonomske veze. Ruski oligarh Oleg Deripaska preuzeo je još prije proglašenja nezavisnosti, 2005. godine vlasništvo nad Aluminijskim kombinatom, u to vrijeme najvećom crnogorskom kompanijom sa preko 2,000 zaposlenih i učešćem u BDP-u od 15%²⁴⁶. U momentu ključnih izbora, oktobra 2016. godine, pred ulazak Crne Gore u NATO, strane direktne investicije iz Rusije činile su 30% crnogorskog BDP-a, i 13% ukupnih stranih direktnih investicija²⁴⁷. Do 2019., preko 70,000 jedinica imovine u Crnoj Gore pripadalo je ruskim vlasnicima²⁴⁸.

Zatezanje rusko-crnogorskih odnosa bilo je, međutim, vidljivo već sa prvim jasnim naznakama da Crna Gora ubrzava svoj put ka članstvu u NATO. Crna Gora je 2013. odbila zahtjev Rusije da svoje ratne brodove privremeno veže u lukama Bar i Kotor, tako onemogućivši i ruski pristup Mediteranu posredstvom Crne Gore²⁴⁹. Rastuće agresivno ponašanje Rusije prema Zapadnom Balkanu kulminiralo je učešćem u pokušaju državnog udara u Crnoj Gori 2016. godine. Dan uoči parlamentarnih izbora u Crnoj Gori, 16. oktobra 2016. godine, bivši komandant srpske žandarmerije i još 19 pojedinaca uhapšeno je na bazi osnovane sumnje da planiraju državni udar, uključujući i ubistvo tadašnjeg premijera Mila Dukanovića. Prema optužnici Specijalnog tužilaštva, u operaciji su učestvovali i agenti ruskih civilnih i vojnih obaveštajnih službi FSB i GRU, među kojima i osnivač portala *Katehon*, Konstantin Malofejev (*Konstantin Malofeev*) i Leonid Rešetnikov (*Leonid Reshetnikov*), bivši ruski obaveštajac, član nadzornog odbora *Katehona* i šef *Ruskog instituta za strateške studije*²⁵⁰.

245 **Russia's role in the Balkans: The case of Montenegro**, Digital Forensic Centre Montenegro, September 2021, <https://dfcme.me/wp-content/uploads/2021/09/Studija-ruski-uticaj-ENG-online-1.pdf>.

246 *Ibid*.

247 Heather A. Conley, Matthew Melino, **Russian Malign Influence in Montenegro: The Weaponization and Exploitation of History, Religion, and Economics**, Center for Strategic and International Studies, May 14, 2019, <https://www.csis.org/analysis/russian-malign-influence-montenegro>.

248 Heather A. Conley, Donatienne Ruy, Ruslan Stefanov, and Martin Vladimirov, **The Kremlin Playbook 2**, CSIS Europe Program and the Center for the Study of Democracy, 2019, <https://www.csis.org/features/kremlin-playbook-2>.

249 **Montenegro refuses Russian request to use port of Bar for military purposes**, The MediTelegraph, December 20, 2013, <http://www.themeditelegraph.com/en/transport/ports/2013/12/20/montenegro-refuses-russian-request-use-port-bar-for-military-purposes-VoWWwhslw6MuujizwMj3K/index.html>.

250 Predsjednik Srbije potvrdio je da su srpske vlasti uhapsile pojedince pod sumnjom da su učestvovali u pokušaju državnog udara. Srpska pravoslavna crkva bila je navodno domaćin sastanka učesnika. Pripadnici radikalnih desničarskih “Noćnih vukova” su, takođe, navodno bili uključeni u operacije. Plan je, prema tadašnjim nalazima obuhvatao i sajber napade na aplikacije za primanje poruka, kako i se proširila vijest o navodnoj kradi izbora i pozvali građani na proteste. Operaciju je trebalo da sproveđe elitna jedinica 29155 GRU-a zadužena za osjetljive operacije izvan Rusije koje uključuju

Sve prirode veza – ekonomске, privredne, turističke, istorijske, kulturološke, religijske prirode, Rusija je pretvorila u oružje informacionog ratovanja i stavila u pogon svog nastojanja da spriječi ulazak Crne Gore u NATO, i tako destabilizuje region i demonstrira slabost Alijanse. *Upravo iz tog razloga, ulazak Crne Gore u NATO predstavlja težak poraz ruskog malignog djelovanja.* Ohrabrene ulaskom Crne Gore u NATO, ali i svjesne sve ozbiljnosti ruske prijetnje, članice NATO-a su postale otvorene za što skoriji prijem Sjeverne Makedonije, a zatim fokus preusmjerile i na Bosnu i Hercegovinu. Crna Gora je ostala jasno proevropski orijentisana država. Aplicirala je za članstvo u EU 2008. godine i otpočela pregovore o članstvu 2012., do sada otvorivši sva pregovaračka poglavlja uz privremeno zatvaranje tri. Podrška članstvu u EU je izuzetno visoka, čak 83% prema istraživanju BiEPAG-a iz decembra 2021. godine²⁵¹. Uz to, Crna Gora je jedina država regiona u kojoj je EU najcjenjeniji vanjskopolitički akter. Građani vjeruju da će postati članica u narednih pet godina. Porasla je i podrška činjenici da je Crna Gora članica NATO.

Rizik ruskog propagandnog djelovanja nije se umanjio ni nakon učlanjenja u Alijansu, štaviše, dobio je na intezitetu. Rusija je koristila sve političke krize, podržavajući oponente evroatlantski orijentisane vlasti. Visoki funkcioner Putinove stranke Jedinstvena rusija Sergej Železnik (*Sergey Zeleznik*) u izjavi 2017. godine pružio smjernice za ponašanje crnogorske opozicije u susret predsjedničkim izborima u Crnoj Gori. Navodeći da bi “bilo logično i opravdano da opozicija nastavi da bojkotuje Skupštinu, da zahtijeva održavanje prijevremenih parlamentarnih izbora i da ne prihvati separatne pregovore i dogovore sa Demokratskom partijom socijalista”, poentirao je da “samo isticanje zajedničkog kandidata opozicije na predstojećim predsjedničkim izborima u 2018. godini može da obezbijedi prednost koja je potrebna za pobjedu”²⁵². Lideri crnogorskog Demokratskog fronta i Prave Crne Gore naročito su održavali tijesne veze sa Moskvom. U januaru 2019. lideri ove dvije političke grupacije prisustvovali su, na poziv srpskog predsjednika Aleksandra Vučića, svečanom ručku u čast ruskog predsjednika Putina koji je boravio u zvaničnoj posjeti Srbiji²⁵³.

---

ubistva i napade. Ova jedinica povezana je i sa nekoliko drugih aktivnosti: ruska invazija i okupacija Krima 2014; trovanje bugarskog dilera oružjem Emiliijana Gebreva (*Emilian Gebrev*) 2015; trovanje bivšeg ruskog obavještajca Sergeja Skripala (*Sergei Skripal*) 2018. godine. Nekoliko dana prije pokušaja državnog udara šef Ruskog savjeta bezbjednosti Nikolaj Patrušev (*Nikolai Patrushev*) posjetio je Beograd a mediji su izvijestili i da je obezbijedio repatrijaciju pripadnika GRU-a kojima je zbog toga bilo moguće suditi jedino u odsustvu.

251 **Public Opinion Poll in the Western Balkans on the EU integration**, BiEPAG, November 8, 2021, <https://biepag.eu/news/public-opinion-poll-in-the-western-balkans-on-the-eu-integration/>.

252 **Željeznjak poručuje: DF i Bećić da se pomire**, RTCG portal, August 22, 2017, <http://www rtcg me/vijesti/politika/175755/df-i-becic-da-se-pomire.html>.

253 **Mandić, Knežević, Danilović i Milačić pozvani na ručak u čast Putina**, CDM portal, January 16, 2019, <https://www cdm me/politika/mandic-i-knezevic-pozvani-na-rucak-u-cast-putina>.

Zbog djelovanja *proxy* aktera Rusija se nije morala temeljnije umiješati u izbore avgusta 2020. godine, mada su ruski političari jasno zauzeli stranu opozicije. Dukanovićeva *Demokratska partija socijalista* je ove izbore veoma tijesno izgubila, ali je to bilo dovoljno da se, po prvi put nakon 30 godina preseli u opoziciju. Uslijedila je mirna i regularna tranzicija na vlasti, što je pozdravljeno od strane zemalja partnera i saveznika Crne Gore. Tri konstituenta vladajuće koalicije – koalicija *Za budućnost Crne Gore* okupljena oko *Demokratskog fronta*, *Mir je naša nacija* okupljena oko *Demokratske Crne Gore i Crno na bijelo* okupljena oko *URA*, obavezale su se posebnim *Memorandumom* neposredno nakon izbora da vanjskopolitički kurs države neće biti promijenjen. Međutim, Rusija je uspjela ostvariti neke od ciljeva i kroz sastav nove Vlade, ali i budući da je za većinu u Parlamentu prilikom glasanja potrebna bila ili podrška proruskih stranaka ili koaliranje sa opozicijom. Time se oko svakog pitanja na političkoj sceni i dnevnom redu mogla izazivati nova politička kriza.

Svojevrsna ruska "pobjeda" bila je i ukidanje osuđujuće presude dvojici ruskih državljanima i jedanaest drugih lica zbog učešća u pokušaju državnog udara i vraćanje čitavog procesa na ponovno suđenje. Prvobitnom presudom su bile izrečene zatvorske kazne i za opozicione političare prosrpskog i proruskog Demokratskog fronta, Andriji Mandiću i Milanu Kneževiću, zbog optužbe da su bili dio "zločinačke organizacije"²⁵⁴. Dvojica lidera Demokratskog fronta su državni udar uvijek nazivali izmišljenom i namještenom aferom i negirali svaku povezanost sa bilo kakvim eventualnim dogadjajima te vrste. Zvaničnici NATO i savezničkih zemalja nikada nijesu dovodili u pitanje pokušaj državnog udara i njegovu povezanost sa ruskim državnim i paradržavnim akterima.

Još jedan razlog zbog kojeg nakon smjene vlasti Rusija nije morala dodatno investirati u ostvarivanje svojih ciljeva u Crnoj Gori je bila jednaka naklonjenost srpskih političkih elita i Srpske pravoslavne crkve izazivanju političkih kriza sa potencijalom izazivanja nasilja i samim tim destabilizacije prilika. Tenzije su bile sastavni dio političkog života nakon izbora. Nacionalistički incidenti eskalirali su do mjere da su predstavnici manjina izjavili da se manjine «ne osjećaju sigurno u ovoj Crnoj Gori», a intelektualna zajednica je upozoravala na podrivanje crnogorskog identiteta²⁵⁵. Tenzije su dostigle vrhunac kada su najvići dio vlasti i vladajuće koalicije insistirali na ustoličenju novog mitropolita Srpske pravoslavne crkve u Cetinskom manastiru u septembru 2021. godine, uprkos upozorenjima čitave opozicije, civilnog sektora, pa čak i pojedinih birača vlasti da bi se time kreirale nove podjele u crnogorskem društvu.

²⁵⁴ Apelacioni sud je saopštilo da je presuda iz 2019. bila neodrživa zbog povreda krivičnog zakona i da bi novo suđenje trebalo da se održi pred različitim predsjedavajućim sudijama.

²⁵⁵ Aneta Durović, **Incidenti na nacionalnoj osnovi u Crnoj Gori u pojačanju** Radio Free Europe, April 26, 2021, <https://www.slobodnaevropa.org/a/incidenti-na-nacionalnoj-osnovi-u-crnoj-gori-u-pojacanju/31223811.html>.

Cetinje je istorijska prijestonica Crne Gore i kao takvo predstavlja simbol crnogorske borbe za slobodu i otpora okupaciji. Nadalje, do okupacije Crne Gore i nekanonskog ukidanja Svetе autokefalne mitropolije - Crnogorske pravoslavne crkve 1918-1920 (objašnjenje će uslijediti u nastavku rada), nema podataka da je prvojerah iz Srbije ikada ustoličio nekog arhijereja u Crnoj Gori²⁵⁶. Prve mitropolite crnogorsko-primorske Gavrila Dožića, Joanikija Lipovca i Arsenija Bradvarevića nije ustoličio Patrijarh srpski. *Prvi put se to dogodilo 12. jula 1961. godine u komunističkoj Jugoslaviji, uz veliko angažovanje srpskih obaveštajnih krugova koji su birali najprikladnijeg kandidata.* Druga takva svečanost održana je 30. decembra 1990. godine na Cetinju, kada je Amfilohija Radovića ustoličio patrijarh Pavle Stojčević. To ustoličenje dogodilo se u vrijeme kada je uticaj Slobodana Miloševića na situaciju u Crnoj Gori bio na vrhuncu. Bio je to i početak raskola među pravoslavnim vjernicima, jer su samo sedam dana kasnije Crnogorci započeli dva odvojena obreda obilježavanja Badnje večeri na Cetinju. *Zato je ponovno odabiranje Cetinjskog manastira za mjesto ustoličenja, po prvi put u nezavisnoj Crnoj Gori, viđeno kao jasan pokušaj zvaničnog Beograda da demonstrira svoju političku kontrolu u postizbornoj Crnoj Gori i da nastavi sa asimilacijom pravoslavnog stanovništva i prekrajanje istorije u susedstvu Srbije.*

Potencijal za nasilje koji je ovo insistiranje nosilo je posebno razumljiv ako se uzme u obzir da je tada podrška Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi dosegla visokih 21 odsto pravoslavne populacije uprkos činjenici da uslijed istorijskih okolnosti, ona nije kanonska vjerska organizacija (što će biti razjašnjeno kasnije u radu)²⁵⁷. Cetinjani i stanovnici drugih gradova protestovali su tako što su podigli barikade oko Prijestonice i proveli noć na ulazu *Belvederu* u Cetinje prije planiranog datuma ustoličenja 5. septembra. Kao rezultat, *Belvederska noć* je postala simbol otpora asimilacijskim nastojanjima srpskih nacionalističkih krugova i Srpske pravoslavne crkve, ali i uvod u raspad vladajuće koalicije. *Digitalni forenzički centar Atlantskog savjeta* dodijelio je činu ustoličenja epitet *policjsko-medijskog*, ocijenivši da je obnovilo “atavizme međusobnih istorijskih trivenja dva suprotstavljeni koncepta i narativa – zelenića i bjelaša, partizana i četnika, suverenista i unitarista, tako produbljujući ambijent egzistencijalne krize i ugroženosti crnogorskog društva”²⁵⁸. Crnogorski mediji izvještavali su da su se nekoliko dana prije ustoličenja u Cetinjskom manastiru našli i operativci srpske obavještajne službe BIA u se prilikom ustoličenja

²⁵⁶ Vladimir Jovanović, **Ustoličenje 1961. na Cetinju: Patrijarh Srbije, UDBA, komunisti NR Crne Gore i – Risto Radović**, AntenaM, August 22, 2021, <https://www.antena.net/drustvo/religija/211482-ustolicenje-1961-na-cetinju-patrijarh-srbije-udba-komunisti-nr-crne-gore-i-risto-radovic>.

²⁵⁷ Komar: Najnovije ankete pokazuju da SPC podržava 43%, a CPC 21% pravoslavnog stanovništva, AntenaM portal, <https://www.antena.net/drustvo/210464-komar-najnovije-ankete-pokazuju-da-spc-podrzava-43-a-cpc-21-pravoslavnog-stanovnistva>.

²⁵⁸ DFC Research/Analysis The Police-Media Anointment, Digital Forensic Centre, September 9, 2021, <https://dfcme.me/en/the-police-media-anointment/>.

na Cetinju mogli vidjeti i pripadnici srpskih obavještajnih službi i srpskih desnih ekstremističkih organizacija²⁵⁹, ali i da je ključnu ulogu “imao i jedan visokorangirani pripadnik GRU (ime poznato redakciji), zaposlen u ambasadi Rusije u Crnoj Gori”. Demanti ovih objava nijesu uslijedili²⁶⁰. Nekoliko dana nakon ustoličenja, ruski ministar vanjskih poslova Sergej Lavrov (*Sergey Lavrov*) izjavio je “da SAD imaju za cilj uništenje pravoslavlja i pravoslavnog jedinstva u svijetu”, kao i da je “Crnogorska pravoslavna crkva dio Srpske pravoslavne crkve”²⁶¹.

3.4.1. Udruženo propagandno-političko djelovanje Ruske pravoslavne crkve i Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori

Kao što je Ruska pravoslavna crkva neraskidivo povezana sa ruskom propagandom koja promoviše jedinstveni proruski etnički i politički prostor na području bivšeg Sovjetskog Saveza, Srpska pravoslavna crkva služi kao oruđe za implementaciju pansrpske ideje i njene sadašnje manifestacije tzv. *Srpskog sveta*. Rusija sebe predstavlja kao zaštitnicu Slovena i pravoslavnog stanovništva, mobilišući Srpsku pravoslavnu crkvu u nastojanju da zemlje sa većinskim pravoslavnim stanovništvom drži pod svojim patronatom. Naročito je ovo moguće otkada su nacionalističke struje u Srbiji dozvolile i veću prisutnost Srpske pravoslavne crkve u javnom i političkom životu Srbije. Nerijetko se čini da je današnja politička uloga Srpske pravoslavne crkve slična onoj na kraju osamdesetih i tokom devedesetih godina prošlog vijeka, kada su sveštenici podsticali ratno raspoloženje i pozivali na odbranu srpskih svetinja.

U Crnoj Gori danas postoje dvije suprotstavljene pravoslavne frakcije. Jedna je Mitropolija crnogorsko-primorska u sastavu Srpske pravoslavne crkve i pod snažnim uticajem Rusije, i sa sjedištem u Beogradu, a druga je Crnogorska pravoslavna crkva. Ustavom Crne Gore iz 1905. navodi se da je Crnogorska pravoslavna crkva *autokefalna*²⁶². Kasnije, nakon što je Srbija nelegalno

259 Kaćuša Kršmanović, **Srpski ekstremisti raspoređeni u Cetinjskom manastiru, grupe spremne čekaju i u Podgorici**, *Pobjeda*, September 4, 2021, <https://www.pobjeda.me/clanak/srpski-ekstremisti-rasporedeni-u-cetinjskom-manastiru-grupe-spremne-cekaju-i-u-podgorici>.

Draško Duranović, **Konačnu procjenu rizika daće "Kobre" i BIA**, *Pobjeda*, August 28, 2021, <https://www.pobjeda.me/clanak/konacnu-procjenu-rizika-dace-kobre-i-bia>.

260 Šeki Radončić, **U kandžama Kremlja**, *AntenaM*, izvor Dnevne novine, <https://www.antenam.net/stav/214942-u-kandzama-kremlja>.

261 **RPC: Postupci Dukanovića s ciljem izazivanja podjela – sramota Crne Gore**, *Sputnik Srbija*, September 18, 2021, <https://rs.sputniknews.com/20210918/rpc-postupci-djukanovica-s-ciljem-izazivanja-podela--sramota-crne-gore-1129930229.html>.

262 **CPC bila autokefalna: Ustav iz 1905. i Tomos iz 1922. demantuju Amfilohija**, *Standard*, June 21, 2019, <https://www.standard.co.me/drustvo/cpc-bila-autokefalna-ustav-iz-1905-i-tomos-iz-1922-demantuju-amfilohija/>.

anektirala Crnu Goru, u Tomosu Vaseljenskog patrijarha Meletija IV i Sv. Sinoda Vaseljenske patrijaršije u Carigradu od 19. februara 1922. kojim je osnovana Srpska pravoslavna crkva navodi se da je nastala na sljedeći način: "Pored toga u granicama ovog ujedinjenog Kraljevstva SHS ušle su i Avtokefalne Pravoslavne Crkve: Karlovačka i Crnogorska, kao i dvije dalmatinske eparhije: Zadarska i Bokokotorska; a zajedničkom odlukom predsjednika ovih crkava sakupljenih na Saboru proglašeno je njihovo upravno jedinstvo sa Srpskom Crkvom u jednu avtokefalu crkvu pod imenom Avtokefalna Ujedinjena Pravoslavna Srpska Crkva Kraljevstva SHS"²⁶³. Usljed takvih istorijskih okolnosti i pripajanja Crnogorske autokefalne pravoslavne crkve Srpskoj pravoslavnoj crkvi, danas više ne postoji kanonski priznata Crnogorska crkva, već je Crnogorska pravoslavna crkva registrovana kao nevladina organizacija od 1993. godine, budući da je to jedini način da djeluje.

SPC u Crnoj Gori zajedno sa vlastima Srbije, nacionalističkim medijima i intelektualcima negira ne samo autokefalnost Crnogorske pravoslavne crkve u prošlosti, nego i crnogorski nacionani identitet. Na taj način se crnogorsko društvo drži u stanju trajne nestabilnosti. Ruska pravoslavna crkva djelovala je u Crnoj Gori kao sastavni dio ruskog vanjskopolitičkog aparata kada je u pitanju bilo nastojanje da se spriječi članstvo Crne Gore u NATO. Ova taktika ruskog djelovanja je bila prilično djelotvorna budući da je veći dio stanovništva u Crnoj Gori pravoslavne vjeroispovjesti, a da postoji značajan broj njih koji se izjašnjavaju kao Srbi i vjernici Srpske pravoslavne crkve.

Nakon što je 2016. godine Ruska pravoslavna crkva iskazala zabrinutost za situaciju u Crnoj Gori nazvavši je i uvodom u novi Hladni rat, i Srpska pravoslavna crkva izdala je saopštenje u kome traži izjašnjavanje na referendumu o članstvu Crne Gore u NATO i o svojoj ulozi ističe da je njena dužnost "...u ime Crkve koja je rodila Crnu Goru... da kaže da je potrebno da tako istorijska odluka, kao što je to bila i odluka o nezavisnosti, bude donijeta od strane svih građana na slobodnom referendumu, a ne jednostavno pod pritiskom vladajuće klike"²⁶⁴. Da i Srpska pravoslavna crkva po potrebi djeluje u sprezi sa ruskim političkim snagama, uključujući radikalnu desnicu, potvrđuje recimo i podatak da je prilikom posjete Crnoj Gori 2018. godine tadašnji srpski patrijarh Irinej bio u pratnji proruskog bajkerskog kluba "Noćni vukovi"²⁶⁵.

Ova bliskost i sprega dobijala je i teatralne oblike u vidu "bacanja prokletstava" na neistomišljenike. Pokojni Mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije, u jeku kampanje protiv članstva u NATO, na promociji knjige

263 **Crnogorska pravoslavna crkva**, zvanični sajt, http://2010.cpc.org.me/latinica/istorija_crkva.php?id=3.

264 Dusica Tomovic, **Serbian Church Urges Montenegro NATO Referendum**, *Balkan Insights*, January 5, 2016, <https://balkaninsight.com/2016/01/05-serbian-church-urges-montenegro-to-hold-referendum-on-nato-01-04-2016/>.

265 Filip Rudic and Dusica Tomovic, **Montenegro Detains Pro-Putin Bikers Escorting Serbian Patriarch**, *Balkan Insight*, October 16, 2018, <http://www.balkaninsight.com/en/article/montenegro-detains-pro-putin-bikers-escorting-serbian-patriarch-10-16-2018>.

Leonida Rešetnjikova, poslao je svojoj pastvi zastrašujuću poruku: "Ko ne bio vjeran jednojezičnoj i jednokrvnoj Rusiji da bog da živo meso od njega otpadal, bio proklet tri puta i tri hiljade puta od mene"²⁶⁶.

Kada je Skupština Crne Gore 27. decembra 2019. usvojila *Zakon o slobodi vjeroispovijesti ili vjerovanja i pravnom statusu vjerskih zajednica*, pokazao se na djelu sav politički uticaj koji Srpska pravoslavna crkva posjeduje, ali i finansijski i ljudski kapital koji je spremna da iskoristi onda kada joj se želi oduzeti moć da djeluje *de facto* izvan pravnog sistema i institucija Crne Gore²⁶⁷.

Pod narativom da "brani svetinje" koje žele oteti "crnogorski komunisti", Srpska pravoslavna crkva pokrenula je mirne protestne šetnje vjernika ("litije") u svim gradovima Crne Gore. Parlaleno je teklo i udruženo djelovanje srpskih i ruskih vlasti, kao i pridruženo djelovanje Ruske pravoslavne crkve. Predsjednik Vučić je tražio u junu 2020. od Rusije "da zaštitи pravoslavnu crkvu"²⁶⁸ i zastrašivao da se ovim želi Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi dodijeliti autokefalnost kao što je to bio slučaj u Ukrajini. *Sveti sinod Ruske pravoslavne crkve* iskazao je snažnu podršku Srpskoj pravoslavnoj crkvi, govoreći o Zakonu kao o "činu podržavanja raskola slabljenjem kanonske Crkve i pokušajem da se dovede u opasnu zavisnost od države"²⁶⁹. Episkop Ukrajine Onufrije predvodio je jednu litiju u Podgorici, time demonstrirajući direktnu podršku Ruske pravoslavne crkve. Portparolka ruskog Ministarstva vanjskih poslova Marija Zaharova (*Maria Zakhrova*) optužila je SAD da ovim namjeravaju da "unesu raskol u pravoslavni svijet" i ugrožavaju integritet duhovnog prostora na Balkanu. Kao i u susret ulasku u NATO, kampanji su se pridružile i radikalne desničarske organizacije iz Rusije i Srbije, uključujući ponovo rusku bajkersku grupu "Noćni vukovi"²⁷⁰.

Srpska pravoslavna crkva otvoreno je podržavala jednu stranu u kampanji za izbore 30. avgusta 2020. Tadašnji mitropolit crnogorsko-primorski SPC Amfilohije nekoliko dana prije izbora istakao je da "Crkva smatra legitimnim da pozove vjernike i sve pravdoljubive ljude da ne daju

266 Nataša Andelković, **Korona virus, Crna Gora, Srbija i SPC: Ko je bio mitropolit Amfilohije i zašto je važio za jednog od najmoćnijih ljudi crkve**, BBC News, October 30, 2020, <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-54535662>.

267 Sporne odredbe Zakona za SPC bile su one koje su predviđale nacionalizaciju crkvene imovine ukoliko SPC ne pruži dokaz o vlasništvu nad njima prije 1918. godine, kada je Crna Gora, mimo volje građana, prisajedinjena Srbiji, a zatim postala dio Kraljevine Srbia, Hrvata i Slovenaca. Razlog nezadovoljstva može se ogledati i u tome što kroz čitavo svoje djelovanje Srpska pravoslavna crkva pokušava sebe predstaviti kao jedinu važeću Crkvu kroz istoriju u Crnoj Gori, a ono je pojačano i time što bi Zakon onemogućio SPC da djeluje izvan pravnog poretku Crne Gore, uključujući i sadašnje stanje u kojem SPC ne mora prijavljivati donacije i način trošenja sredstava.

268 **Vucic says asked Russia to protect Orthodox Church in Balkans**, Russian News Agency TASS, June 18, 2020, <https://tass.com/world/1169165>.

269 Mira Milosevich, **Russia's Weaponization of Tradition: The Case of the Orthodox Church in Montenegro**, Center for Strategic and International Studies, CSIS, September 25, 2020, <https://www.csis.org/blogs/post-soviet-post/russias-weaponization-tradition-case-orthodox-church-montenegro>.

270 *Ibid.*

glas politici koja još uvijek istrajava na duhu ovog antizakona”²⁷¹. Nakon parlamentarnih izbora u avgustu 2020. pojedinci bliski Srpskoj pravoslavnoj crkvi birani su, upravo zbog lojalnosti Crkvi, na važne političke funkcije, čime je ojačao i uticaj SPC. Nova vlasta je nedugo nakon formiranja dobila satiričan nadimak *apostolska*. Razlog nijesu samo bliske veze konstituenata vladajuće koalicije sa Srpskom pravoslavnom crkvom u predizbornom procesu, već i to što je njen sastav dogovoren u jednom od manastira u Crnoj Gori, a značajan dio članova Vlade porodično ili svojim djelovanjem tjesno je vezan za crkvene poslenike i u donošenju odluka naklonjen sprovođenju volje SPC.

Osim ruskih zvaničnika, na dešavanja na Cetinju uoči i nakon ustoličenja mitropolita Srpske pravoslavne crkve Joanikija nijesu ostali nijemini rukovodioci unutar Ruske pravoslavne crkve. Predsjedavajući Odjeljenja za spoljne crkvene odnose Moskovske patrijaršije, mitropolit Ilarion Alfejev (*Ilarion Alfejev*), uključujući i da su “postupci Dukanovića s ciljem izazivanja podjela – sramota Crne Gore”²⁷².

Jedna od manifestacija sinhronizovanog djelovanja Ruske pravoslavne crkve, Srpske pravoslavne crkve, ruskih i srpskih vlasti uslijedila je poslije smrti mitropolita Amfilohija, nakon što je izabранo novo liderstvo Srpske pravoslavne crkve u Beogradu i Podgorici. Mitropolit crnogorsko-primorski značajno je degradiran po ovlašćenjima u odnosu na svog prethodnika. Time se po mnogim analizama željelo postići i da sjedište SPC u Beogradu, a ne više u Podgorici, bude glavna adresa za pregovaranje statusa SPC u Crnoj Gori. Na neki način, namjera je bila da se demonstrira zavisnost Crne Gore od volje vlasti izvan države u razrješenju pitanja položaja vjerskih zajednica u jednoj suverenoj i nezavisnoj državi.

92 /

3.4.2. Udruženo djelovanje ruskih i srpskih medija u širenju (pro)ruske propagande

Ruski mediji u Srbiji lako dopiru do publike u Crnoj Gori, zbog čega Rusija ne mora imati značajnija ulaganja u plasiranje propagande. U širenju proruske propagande u Crnoj Gori ključnu ulogu igraju srpski mediji, koji se mogu podijeliti u tri grupe: 1) štampani i *online* distribuirani mediji Beograda

²⁷¹ Amfilohije pozvao birače da na izborima glasaju protiv vlasti u Crnoj Gori, *Radio Slobodna Evropa*, August 23, 2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/30798345.html>.

²⁷² RPC: Postupci Dukanovića s ciljem izazivanja podjela – sramota Crne Gore, *Sputnik Srbija*, September 18, 2021, <https://rs.sputniknews.com/20210918/rpc-postupci-djukanovica-s-ciljem-izazivanja-podela--sramota-crne-gore-1129930229.html>.

bliski vladajućim elitama u Srbiji, poput *Blica*, *Politike*, *Borbe*, *Večernih novosti*, 2) srpski tabloidi poput *Alo*, *Kurir*, *Telegraf*, *Informer*, 3) beogradski desničarski portali kreirani 2015. godine.

U praćenju situacije u Crnoj Gori naročito je bio aktivan već spomenuti ruski portal Katehon, čiji je osnivač spomenuti ruski oligarh Konstantin Malofejev (*Konstantin Malofeeev*). Malofejev je i vlasnik *Tsargrad TV* koja je ostvarivala komunikaciju sa proruskim političarima u Crnoj Gori uoči ulaska Crne Gore u NATO²⁷³.

Ruski mediji sa pažnjom prate sve političke krize u Crnoj Gori. Najprije je to bio slučaj sa protestima 2015. i 2016. godine u organizaciji opozicionog *Demokratskog fronta*, kako bi se potpomogla smjena vlasti i spriječio ulazak Crne Gore u NATO. U tom periodu Rusija je aktivno pozivala na održavanje referendumu o članstvu u NATO, umjesto odlučivanja u Parlamentu. Think-tank organizacija *RISI i Balkanski centar za međunarodnu saradnju* su u prostorijama *RIA Novosti* u oktobru 2015. organizovali okrugli sto pod nazivom: *NATO ide za Balkanom: Crna Gora, Makedonija, Srbija*, na kojem je iz Crne Gore, kao predstavnik pokreta *Ne ratu – Ne NATO*, učestvovao Igor Damjanović. Na drugim skupovima u organizaciji *ruskih* aktera, često su učestvovali su političari iz *Demokratskog fronta*²⁷⁴.

Već u tom vremenu, ruski mediji imali su favorita u lideru *Pokreta za neutralnost* i sadašnjem poslaniku Skupštine Crne Gore Marku Milačiću. Njegova *Fejsbuk* stranica u susret izborima 2016. godine bila je izuzetno posjećena, uz veliki broj pratilaca iz Srbije i Republike Srpske, čime se stvarao dojam izuzetne popularnosti ideje o neulasku Crne Gore u NATO. Samo 2017. godine Sputnik je objavio 30 tekstova o Milačićevim aktivnostima, a davao je intervju i za niz ruskih medija, te pisao za *Sputnik Srbija*²⁷⁵. Milačić je tako igrao važnu ulogu u popularizaciji portala *Sputnik Srbija* u Crnoj Gori, ali i stavova proruskog novinara Miroslava Lazanskog u Crnoj Gori, sa kojim se često susretao.

93

Ruska propaganda nije utihnula nakon neuspjelog pokušaja državnog udara. Moskovske dnevne novine *Moskovskij Komsomolets* predstavljale su Dukanovića kao diktatora, a ostavljale mogućnost i da Crnu Goru zadesi "ukrajinski scenario". Rusija je pokrenula i medijsku kampanju koja je trebalo da prikaže Crnu Goru kao opasnu destinaciju za ruske turiste zbog visoke stope kriminala, iako se čini da ona nije imala većeg efekta na broj turista koji dolaze u Crnu Goru²⁷⁶.

273 GEC Special Report: Pillars of Russia's Disinformation Propaganda System, U.S. Department of State Global Engagement Center, August 2020. <https://www.state.gov/russias-pillars-of-disinformation-and-propaganda-report/>.

274 Russia's role in the Balkans: The case of Montenegro, Digital Forensic Centre Montenegro, September 2021, <https://dfcme.me/wp-content/uploads/2021/09/Studija-ruski-uticaj-ENG-online-1.pdf>.

275 Ibid.

276 Darko Brkan, Aleksandra Grdinić, Milovan Papić, Marko Pankovski, Veronika Vichova, Joey Gurney, Iliyana Georgieva,

I za vrijeme usvajanja Zakona o slobodi vjeroispovjesti i tokom litija 2020. godine, ruski mediji su vodili oštru kampanju protiv crnogorskih vlasti, plasiranjem senzacionalističkih naslova i lažnih narativa o ugroženosti vjerskih prava Srba, ali i o predsjedniku Milu Dukanoviću. *Sputnik* je svakodnevno izvještavao o litijama u Crnoj Gori, navodeći da se masovne litije organizuju "za spas svetinja"²⁷⁷. Za vrijeme litija, zajedno sa ruskom, samo mnogo frekventnija, bila je propaganda u srpskim medijima. Pored mnogih bombastičnih naslova, mogli su se vidjeti i oni poput "Zapad vodi specijalni rat protiv srpske crkve i vjernika: Sajber ratnici NATO brane Dukanovića"²⁷⁸; ili "Policija u Crnoj Gori otkazuje poslušnost Milu! Specijalci sa Kosova upadaju u Crnu Goru na Badnji dan"²⁷⁹, gdje se plasirala lažna vijest da oko 250 pripadnika specijalnih kosovskih jedinica *ROSU* stoji na raspolaganju crnogorskim organima bezbjednosti. Digitalni forenzički centar u svom istraživanju navodi još neke od naslova, kao npr. "Policija u Crnoj Gori odbila da zaštitи vjernike u litiji" ili "Završite ostatke jedinstva Južnih Slovena"²⁸⁰. Zakon o slobodi vjeroispovijesti nastojao se predstaviti kao nametnut od strane SAD koje žele "ukinuti kanonski status pravoslavne crkve u Crnoj Gori". Ruski mediji poput *TV Carigrad* intenzivno su propagirali da Crnogorci ne postoje kao nacija, već su Srbi, te da je i cilj Zakona da izbriše srpski identitet Crnogoraca²⁸¹.

Ruski mediji zanimaju se za situaciju u Crnoj Gori naročito nakon smjene vlasti na izborima 2020. godine. Ruska državna novinarska agencija *RIA Novosti* naglašavala je ulogu koju je Srpska pravoslavna crkva imala u mobilizaciji glasača, a prostor u medijima kao što su *Televizija 360* ili ruska novinska agencija *TASS*, davan je i analitičarima koji su iskazivali nadu da će se u vanjskopolitičkom djelovanju Crna Gora okrenuti Rusiji. *RIA novosti* je intervjuisala lidera koalicije *Za budućnost Crne Gore* Zdravka Krivokapića, koji je izjavio da je "neprihvatljivo da tako mala država bude prva koja uvodi sankcije Rusiji"²⁸². Ruski mediji pozitivno su konotirali navode o curenju obavještajnih informacija koje ispituje crnogorsko tužilaštvo, kao na primjer da je "(direktor Agencije za nacionalnu bezbjednost) Vukšić razotkrio povjerljive inofmracije

---

Adam Lelonek, Marta Kowalska, Patrik Szicherle, and Kristina Urbanova, **Assessment of the Kremlin's Malign Influence in Bosnia and Herzegovina, Montenegro and North Macedonia**, European Values Center for Security Policy, 2020, <https://www.kremlinwatch.eu/userfiles/assessment.pdf>.

277 **Pravoslavlje se brani u Crnoj Gori, četiri vladike predvodile litije.** *Sputnik Srbija*, February 16, 2020, <https://rs-lat.sputniknews.com/20200216/nedelja-je-dan-za-litije-crna-gora-i-danas-brani-svetinje-1121857474.html>.

278 V. Kadić, **Zapad vodi specijalni rat protiv srpske crkve i vjernika: Sajber ratnici NATO brane Dujkanovića**, *Novosti.rs*, January 13, 2021, <https://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:841219-Zapad-vodi-specijalni-rat-protiv-srpske-crkve-i-vjernika-Sajber-ratnici-NATO-brane-Dujkanovic>.

279 **Policija u Crnoj Gori otkazuje poslušnost Milu! Specijalci sa Kosova upadaju u Crnu Goru na Badnji dan.** *Srbija Danas*, January 5, 2020, <https://www.srbijadanasa.com/vesti/region/kosovski-rosu-spremni-da-upadnu-u-crmu-goru-na-badnjii-dan-ukoliko-crnogorska-policija-otkaze-2020-01-05>.

280 **Russia's role in the Balkans: The case of Montenegro.** *Digital Forensic Centre Montenegro*, September 2021, <https://dfcme.me/wp-content/uploads/2021/09/Studija-ruski-uticaj-ENG-online-1.pdf>.

281 *Ibid.*

282 **Montenegro's Opposition Coalition Objects to Russian Sanctions,** *The Moscow Times*, September 1, 2020, <https://www.themoscowtimes.com/2020/09/01/montenegros-opposition-coalition-objects-to-russian-sanctions-a71304>.

NATO-a” i “CIA rezidenturu”²⁸³. Imenovanje Milana Kneževića, jednog od lidera Demokratskog fronta, za predsjednika Odbora za bezbjednost u Skupštini Crne Gore, nije prošlo neopaženo, pa su se na portalu *Взгляд* mogli naći naslovi poput “PRORUSKE SNAGE izvršile su čišćenje crnogorskih specijalnih službi”. Isti portal izvijestio je i da se “slična situacija razvija i u Ministarstvu odbrane” uz pohvalu činjenici da je na čelo Odjeljenja za bezbjednost imenovan oficir koji je otpušten iz NATO struktura prilikom vojne vježbe u Poljskoj “zbog kopiranja nečega vrlo tajnoga na fleš-disku”²⁸⁴. Ruski portal *Vojenoje obozrenije* u maju 2021. pohvalio je aktivnosti crnogorske ministarke odbrane Olivere Injac zbog odlaganja vojne vježbe planirane u planinskom lancu Sinjajevina, ističući da je u pitanju “pravi balkanski FIJASKO za NATO». Pohvaljena je i činjenica da u misiji KFOR-a neće biti predstavnika crnogorskog kontingenta²⁸⁵. Prilikom posjete lidera Demokratskog fronta Moskvi, na radio emisiji *Gовори Москва* riječi je bilo o nepostojanju Crnogorske pravoslavne crkve, kao i da su usvajanjem Rezolucije o Srebrenici u crnogorskom Parlamentu, Srbija, Srbi i Srpska pravoslavna crkva optuženi za genocid²⁸⁶.

Anti-NATO i uopšte antizapadni narativ koji plasiraju srpski mediji već je bio pojašnjen. Osim plasiranja ruske globalne propagande, ovi mediji se intenzivno uključuju u domaće političke prilike, zauzimaju strane u unutarpolitičkim previranjima i tako, uz širenje ruske propagande, predstavljaju i kanal za širenje srpskog političkog uticaja. Ne samo što Rusija koristi Srbiju za vršenje uticaja u Crnoj Gori, već za to imaju motiv i srpske nacionalističke struje. Proruska propaganda koju raspiruju *Kurir*, *Alo*, i ostali tabloidi koje je *Tviter* označio kao medije na čiju uredišvačku politiku direktno utiče Vlada Srbije, čitana je i u Crnoj Gori. Lažne vijesti naročito su raspirivane za vrijeme usvajanja Zakona o slobodi vjeroispovijesti ili vjerovanja i pravnom statusu vjerskih zajednica, i litija koje su uslijedile. Poput taktike Rusije nakon ulaska Crne Gore u NATO, za vrijeme turističke sezone 2020. u srpskim tabloidima podstican je narativ da je Crna Gora nebezbjedna destinacija, uz pojedine bizarre naslove poput toga da je “zmija uhvaćena na plaži Buljarica” izazvala “haos” i “paniku” ili da “turisti uveliko otkazuju odmor u Crnoj Gori”²⁸⁷.

Ruski portali nijesu se značajnije angažovali za vrijeme ustoličenja mitropolita Srpske pravoslavne crkve Joanikija na Cetinju, ali su zato izuzetno

283 Kseniya Kirillova, **Russian Influence in Montenegro Could Create a Threat for NATO’s Information Security**, *The Jamestown Foundation*, April 6, 2021, <https://jamestown.org/program/russian-influence-in-montenegro-could-create-a-threat-for-natos-information-security/>.

284 **ВЗГЛЯД: Proruske snage izvršile čišćenje crnogorskih specijalnih službi**, *AntenaM*, March 27, 2021, <https://www.antena.net/politika/194140-proruske-snage-izvrsile-cisc-enje-crnogorskih-specijalnih-sluzbi>.

285 **Ruski portal: Olivera Injac je anti-NATO**, *AntenaM*, May 23, 2021, <https://www.cdm.me/politika/ruski-portal-olivera-injac-je-anti-nato/>.

286 **Russia’s role in the Balkans: The case of Montenegro**, *Digital Forensic Centre Montenegro*, September 2021, <https://dfcme.me/wp-content/uploads/2021/09/Studija-ruski-uticaj-ENG-online-1.pdf>.

287 Jasna Vukićević, **Uprkos propagandi srpski turisti brojni u Crnoj Gori**, *Radio Slobodna Evropa*, June 26, 2019, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-i-dalje-omiljena-destinacija-turista-iz-srbije/30021563.html>.

aktivni bili ruski *proxy* akteri u Srbiji i u Crnoj Gori. Zbog toga Digitalni forenzički centar prepoznaje identičan rukopis djelovanja²⁸⁸. Proruski mediji u Srbiji aktivno su plasirali i dezinformacije u toku *priprema* za ustoličenje mitropolita crnogorsko-primorskog Srpske pravoslavne crkve Joanikija. *Digitalni forenzički centar* uočio je da su dezinformacije širili i procrnogorski i prosrpski mediji. Naročito su za situaciju bili zainteresovani srpski tabloidi, koji su izvještavali da Demokratska partija socijalista (DPS) ubacuje insajdere sa srpskim obilježjima, koji će napasti policiju kako bi izazvali reakciju. Proruske i prosrpske stranice na Fejsbuku su u isti minut objavljivale lažne vijesti, a prema istraživanju DFC-ja, sve one dosežu preko 580.000 pregleda.

Neki od naslova *Sputnik Srbija* uoči i nakon ustoličenja bili su: "Šta je plan B posle debakla komita usred Cetinja: Ukrainizacija Crne Gore – zapadnim dijalogom", "Ruski protojerej: iste sile podstiču raskol i u Crnoj Gori i u Ukrajini", "Joanikijev brat Krivokapiću: Vaša odluka ulazi u nove primere čojsstva i junaštva", "Ruska crkva o incidentima u Crnoj Gori: Naredbodavci su i iz inostranstva", "Neredi na Cetinju veštački izazvani, mnogi će morati da polože račune", "Patrijarh Porfirije: Srećan sam, ali i užasnut – prijetila je i snajperska puška", "DF: Krivokapić nas je tokom noći obavijestio da je u toku državni udar", "Dačić: Ne vidim razliku između ovog i prethodnih ustoličenja", "Vučić: Još nisam donio odluku o odlasku na ustoličenje". Svakako, iako najveći dio lažnih vijesti u Crnoj Gori dopire iz susjedstva, dešavanja na Cetinju potvrdila su da i domaći politički akteri i mediji ne prezaju od širenja lažnih vijesti i to u najosjetljivijim trenucima²⁸⁹.

96 /

U Srbiji su na širenju dezinformacija o Crnoj Gori angažovani i manji portalni poput *Vostok*, *Vidovdan*, *Fakti*, *Balkanist*, *NewsFront na srpskom jeziku*, *Nova srpska politička misao*. *Vostok* širi propagandu o ulozi NATO-a na području bivše Jugoslavije do mjere da je Facebook zabranio njegovo djelovanje. Na to je reagovala portparolka ruskog Ministarstva vanjskih poslova Marija Zaharova (*Maria Zakharova*), izjavivši da "Zapad i u eri pandemije cenzuriše tekstove o NATO agresiji na SRJ"²⁹⁰. Portal *Vostok* vode inače Vanja i Saša Savićević, sa tijesnim vezama sa ruskim portalima *Myrotvorets i Russia Today*, čiji je Saša Savićević predstavnik za Zapadni Balkan. *Vidovdan* je proruski portal blizak Srpskoj pravoslavnoj crkvi i uglavnom je širio narativ da je bivši rektor Cetinjske bogoslovije, Gojko Perović predvodnik separatističke frakcije unutar Mitorpolije crnogorsko-primorske Srpske pravoslavne crkve. Portal *Fakti* ima pododjeljke pod nazivima koji su dovoljno indikativi da prikažu prirodu propagande koja se

288 **Russia's role in the Balkans: The case of Montenegro**, Digital Forensic Centre Montenegro, September 2021, <https://dfcme.me/wp-content/uploads/2021/09/Studija-ruski-uticaj-ENG-online-1.pdf>.

289 *Ibid*.

290 **Zaharova: Zapad i u eri pandemije cenzuriše tekstove o NATO agresiji na SRJ**, *Sputnik*, April 2, 2020, <https://rs-lat.sputniknews.com/20200402/zaharova-zapad-i-u-eri-pandemije-cenzurise-tekstove-o-nato-agresiji-na-srj-1122239281.html>.

plasira: *Россия (Russia)*, *Orthodox Point*, *Svetosavlje (Saint Sava's ideology)*, *Globotpor (Globoresistence)*, *Evroskeptici (Euroskeptics)*, *Šiptari (Shqiptars)*, *Njegoševi Srbi (Njegos's Serbs)*, *Mladic, Karadzic, Seselj*, i sl. Portal je možda i najaktivniji u plasiranju narativa Srpskog sveta u Crnoj Gori, pružajući medijski prostor istoričarima i analitičarima poput Čedomira Antića, Milana Vidojevića, Srđana Trifkovića²⁹¹. Portal *Balkanist* vodi proruski politički analitičar Igor Damjanović, inače i čest gost emisije *Srpski svet (Serbian World)* čiji je producent IN4S. Njegov kolega Nikita Bondarev je i šef grupe za balkanske države na *Ruskom institutu za strateška istraživanja (RISI)*²⁹².

3.4.3. Ruski uticaj posredstvom medija u Crnoj Gori

Najpoznatiji web portal za širenje ruske propagande u Crnoj Gori je IN4S. Portal IN4S ima i odjeljak "Ruski pogled", gdje svakodnevno informiše čitaoce o aktuelnim dešavanjima u Rusiji, ali i o navodnoj ruskoj superiornosti nad SAD i NATO, koju "priznaju" i neimenovani NATO i SAD zvaničnici. Ovakve informacije najčešće se preuzimaju sa portala Sputnik Srbija.

Web portal IN4S igra centralnu ulogu u širenju proruske i prosrpske propagande u Crnoj Gori. Izvještaj Global Engagement Centre Stejt Dipartmenta prepoznaje ga kao sastavni dio propagandnog ekosistema ruske kampanje dezinformacija²⁹³. Osnovan je još 2009. godine, a naročito se aktivirao prije učlanjenja Crne Gore u NATO. Urednik IN4S je Gojko Raičević, koji je javnosti poznat i kao predvodnik NVO Ne ratu – Ne u NATO. U tom kontekstu djelovao je u tijesnoj saradnji sa organizacijama koje promovišu stavove Srpske pravoslavne crkve, kao što su NVO Miholjski zbor i Bratstvo pravoslavne omladine Crne Gore. Jedan je od osnivača Srpske kuće u Podgorici, za čiju je izgradnju obezbjeđeno 3,5 miliona eura. Portal širi sadržaj kojim se negira crnogorski identitet, protivi zapadnim vrijednostima i promoviše vanjskopolitičko okretanje Srbiji i Rusiji. Kako navodi Digitalni forenzički centar, Agencija za elektronske medije je u junu 2020. godine pokrenula postupak protiv portala zbog govora mržnje. U junu 2020. portal je otvorio predstavništvo u Beogradu kao i Nacionalnu TV, koja je nastavila sa plasiranjem lažnih vijesti o Crnoj Gori, narativa kojim se viktimizira srpski

²⁹¹ Russia's role in the Balkans: The case of Montenegro, Digital Forensic Centre Montenegro, September 2021, <https://dfcme.me/wp-content/uploads/2021/09/Studija-ruski-uticaj-ENG-online-1.pdf>.

²⁹² Ibid.

²⁹³ GEC Special Report: Pillars of Russia's Disinformation Propaganda System, U.S. Department of State Global Engagement Center, August 2020. <https://www.state.gov/russias-pillars-of-disinformation-and-propaganda-report/>.

narod u Crnoj Gori i pruža otvorena podrška prosrpskim nacionalističkim strankama, prevenstveno Demokratskom frontu.

U Crnoj Gori je nakon njenoga članstva u NATO-u 2018. godine osnovano i najmanje pet proruskih web portala - Ujedinjenje, Sedmica, Princip, Nova riječ i Magazin294. Oni su bili važan dodatak već postojećem IN4S-u. Osnivač Sedmice je novinar Donko Rakočević, koji obavlja intervjuje sa srpskim i russkim istaknutim pojedincima, a portal smatra kao "više kulturološki orijentisan ka Rusiji i generalno ka Istoku", ali "podjednako kritičan i prema Moskvi i prema EU i SAD"295. Osnivači ultranacionalističkog Ujedinjenja su Robert Žižić, bivši član crnogorskog ogranka Srpske radikalne stranke Vojislava Šešelja, pripadnik Balkanske kozačke vojske kao ogranka ruskog vojnog pokreta i osnivač crnogorskog ogranka ultranacionalističkog pokreta Srpski odbor Zavetnici, i Dobrilo Dedeić, bivši crnogorski poslanik Srpske narodne partije Crne Gore. Obojica tvrde da na sajtovima promovišu lične stavove i da rade sa nekoliko entuzijasta, te da ih je na pokretanje portala motivisalo nezadovoljstvo nedovoljnim angažmanom ruske ambasade. Osnivač Principa, crnogorski novinar Vladimir Vuković je jednom prilikom rekao: „To je ono što ljudi sa Zapada ne mogu da shvate...da radimo nešto bez novca i za ideje“296.

Nedostatak dokazane direktnе povezanosti između crnogorskih web portala i Kremlja jedan je od razloga zašto ih je teško prepoznati kao oruđe za širenje russkog uticaja i plan russkog strateškog plana. Nerijetko se sagledavaju kao web portali koji promovišu još jednu političku stranu istorijski ukorijenjenih podjela u crnogorskem društvu. Međutim, svi portali promovišu politiku Srpskog sveta, sagledavajući Srbiju, Crnu Goru i Republiku Srpsku kao jedan etnički prostor koji treba da razvija tješnje veze sa Rusijom. Sajtovi prenose i sadržaje na srpskom jeziku koje plasiraju russki mediji Sputnik Beograd, NewsFront i Russia Beyond. Imaju otvorene naloge i na ruskoj društvenoj mreži VKontakte, gdje takođe promovišu svoj sadržaj.

Pored njih, pojavili su se mnogi manji mediji koji nijesu registrovani u registru elektronskih medija koji vodi Agencija za elektronske medije, ne posjeduju impressum i djeluju mimo zakonskih ograničenja. Crnogorska zakonska rješenja ne insistiraju na registraciji sajtova, a sajtovi ne navode imena vlasnika ili osnivača, pa je teško rekonstruisati da li su direktno povezani sa Beogradom ili Moskvom.

Među njima je veliki broj lokalnih portala koji dalje plasiraju lažne vijesti. Tako, na primjer, u Baru je nastao Barski portal koji raspiruje lažne vijesti nalik onima sa IN4S-a, u kombinaciji sa informisanjem o dešavanjima u gradu297.

294 Dusica Tomovic, **Novi medijski blok – Rusiji sa ljubavlju**, BalkanInsight, BIRN, October 18, 2017, <https://balkaninsight.com/2017/10/18/novi-medijski-blok-rusiji-sa-ljubavlju-10-17-2017/?lang=sr>.

295 Ibid.

296 Ibid.

297 Barski portal, <http://www.barskiportal.com>.

Ne postoje informacije o uredništvu i novinarskom timu portala ni o tome odakle se njime rukovodi i lako se da posumnjati da portal samo preuzima tude vijesti. Ipak postoji informacija da ga navodno izdaje organizacija Srpska narodna čitaonica²⁹⁸. Kombinovanjem informacija lokalnog karaktera sa lažnim vijestima - proruski lažni narativ širi se među lokalnim stanovništvom, kojem se usput sugerije falsifikovana crnogorska istorija i time ono postaje još prijemčivije za rusko-srpsku propagandu.

Uticaj na crnogorsko javno mnjenje širi se i televizijskim kanalima. Tako *Srpska RTV* emituje TV emisije *Sputnika*, a dostupna je u Crnoj Gori preko svih kablovskih operatera. Digitalni forenzički centar navodi da je *Srpska RTV* proizvela stotine sati programa posvećenog litijama u Crnoj Gori, a naglašava podršku predsjednika Vučića u svom radu. Srpski mediji počeli su kupovati i akcije crnogorskih medija, pa je tako sada glavni i odgovorni urednik *TV Prva* za Crnu Goru ujedno i glavni i odgovorni urednik portala *Borba*, a *Adria Management Services* kupila je 70% akcija *A1 TV*. Zbog uvrjedljivog sadržaja kojim je "vršeno i omogućavano podsticanje na mržnju, netrpeljivost i diskriminaciju prema pripadnicima crnogorske nacionalnosti", kao i "izražavanja koje podstiče inenzivne negativne emocije, iskazivanje neprijateljstva ili želju za diskriminacijom, kao i omalovažavanje ili obezvrijedivanje pripadnika crnogorske nacionalnosti, negiranje njihovog nacionalnog identiteta i posebnosti" Agencija za elektronske medije zabranila je 8. januara 2022. nekoliko emisija srpske *TV Happy* na šest mjeseci.²⁹⁹

3.4.4. Odjeci ruskog obavještajnog djelovanja i prisustvo lokalnih aktera na društvenim mrežama u Crnoj Gori

Rusko obavještajno djelovanje bilo je prisutno i kroz kreiranje lažnih portalja i naloga na društvenim mrežama, takozvanih *Potemkinovih ličnosti* i sajber napade.

Tako na primjer, na portalu *Medium* samo pet osoba je pratilo nepostojeći think tank *Crna Gora News Agency*, a jedna od njih je *Milko Pejović* koji ima i svoju *Medium* stranicu. Na njoj je objavio tekst sa sadržajem protivnom pristupanju Crne Gore NATO. Iako je u opisu stranice "Milko Pejović" bio student Fakulteta političkih nauka u Podgorici, u pitanju je fabrikovan, lažni

298 Srpska narodna čitaonica, Wikipedia, https://bs.wikipedia.org/wiki/Srpska_narodna_čitaonica_u_Baru.

299 Zbog Šeseljevih uvreda, emisije TV Happy zabranjene u Crnoj Gori, Radio Slobodna Evropa, January 8, 2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/seselj-uvrede-tv-happy-zabrana-crna-gora-/31644961.html>.

nalog. Takozvani *Milko Pejović* objavio je i tri teksta na "Globalresearch.ca" u toku 2016. i 2017. godine: "Politička kriza u Crnoj Gori: Promjena crnogorskog lidra ne mijenja ideologiju" i "Strateški izbori" u Crnoj Gori u susret lokalnim izborima u Nikšiću. Oba teksta predstavljaju školski primjer kreiranja lažnih narativa kombinovanjem tačnih i netačnih informacija. "Milko Pejović" posvetio je 2017. godine jedan tekst i Bosni i Hercegovini pod nazivom: "Referendumski karavan" koji je usmjeren protiv NATO i protiv evroatlantskih integracija BiH.

"Milko Pejović" aktivirao je 15. oktobra 2015. profil i na portalu "forum.cdm.me", popularnom crnogorskom online forumu za diskusiju širokog opsega tema, na kojem je prvu i posljednju aktivnost imao 16. marta 2016. godine, a 16. juna iste godine prestao biti aktivan.³⁰⁰ Iako je većina korisnika prokomentarisala loš crnogorski jezik i dio insinuirao da su "baćuške" pripremile tekst, ipak su se sagovorniku obraćali kao stvarnom ljudskom biću, trudili se da pogode gdje radi i diskutovali na pokrenutu temu. Post je provocirao 21 odgovor i do početka 2022. ima 7,525 pregleda.

U svom istraživanju, portal Digitalni forenzički centar Atlantskog savjeta Crne Gore navodi da je Milko Pejović objavljivao i linkove za platformu "votemontenegro.eu", koju je uspostavio crnogorski Pokret za neutralnost, a čiji je rad intenzivno podržavala Ruska Federacija. Pokret za neutralnost imao je impresivnu promociju na društvenim mrežama, čiju moć u to vrijeme političke stranke još uvijek nijesu spoznavale i shvatale u dovoljnoj mjeri.

Tekst portala CGNA pod nazivom "The way to steal the millions" od 8. oktobra 2016. godine prenio je sajt "Stanje stvari" navodeći da je prevod obezbjedio takođe CGNA. Tekst se dominantno bavi tadašnjim crnogorskim premijerom Dukanovićem³⁰¹. Sajt "Stanje stvari" registrovan je u pokrajini "Tempe" Arizona sa američkom adresom i brojem mobilnog telefona³⁰². Na sajtu se nalazi informacija da je glavni urednik Aleksandar Lazić, diplomirani matematičar i novinar iz Smedereva, kojem je "Sveruski društveni pokret

Pravoslavna Rusija" dodijelio diplomu "Петровская грамота" kao "društveno priznanje i blagodarnost za požrtvovano delovanje na njivi jačanja

300 Pejović je pokrenuo samo jednu temu pod naslovom "Zašto Crna Gora protiv NATO-a" gdje se predstavio kao "Darko iz Budve", čiji sin radi u Kanadi, i koji je zabrinut jer "Evropljani ništa ne znaju o našim (crnogorskim) problemima", čak i njegov sin "ne zna ništa o tome što se dešava kod kuće". Svakome ko razumije crnogorski jezik jasno je da objava nije izvorno pisana na tom već na nekom stranom jeziku uz loš prevod. Pejović, tj. izvjesni Darko argumentuje (citiran izvorni, gramatički neispravan tekst) da je "najvažnija stvar ta, šta u savezu sa NATO-m trebaje da se pridruži premijer Milo Dukanović, koji u poslednjih 25 godina ima veću ili manju ulogu u vlasti u našoj zemlji. Naime od Dukanoviću bezmalo potpuno uništo industriju Crne Gore, a prihodi od turizma su postali gotovo jedini spas za ljudе. Odnos prema Dukanoviću i njegove kolege u stanovništva je veoma negativno. On i njegova porodica i približne uništo i oguliti se našu zemlju. Ovo svaki znaje ovde. I ovaj čovek čini sve da ubrza ulazak zemlje u NATO, ne želeći da poštuje interese naroda". Post zaključuje podsjećanjem na to da "starija generacija još uvek ne može da oprosti SAD raspada Jugoslavije i bombardovanje koja je uzrokovala gubitak ljudskog života u zemlji..."

301 Crna Gora News Agency: Kako u Crnoj Gori ukrasti milione i ostati na vlasti, Stanje stvari, October 10, 2016, <https://stanjestvari.com/2016/10/10/crna-gora-news-agency-kako-ukrasti-milione/>

302 Podaci o sajtu www.stanjestvari.com https://website.informer.com/stanjestvari.com/#tab_stats.

prijateljstva srpskog i ruskog naroda". Ni o glavnom uredniku, ni o zamjeniku nije dostupna nijedna biografska crta, izuzev što se na sajtu "Srbin.info" može pronaći intervju sa izvjesnim Milošem Milojevićem koji je predstavljen kao "politički analitičar, istoričar i administrator Fejsbuk stranice "Support for Syria and Bashar Al-Assad from the people of Serbia", koja je dan-danas aktivna: <https://www.facebook.com/Support-for-Syria-and-Bashar-al-Assad-from-the-people-of-Serbia-1-489887197799676/>.

Objave CGNA dijelio je i profil koji su po istraživanju GEC-a, takođe kreirale ruske obavještajne službe, pod imenom "Jelena Rakočević"³⁰³. Iako u biografiji piše da je "nezavisni novinar" i "da je diplomirala međunarodne odnose na Univerzitetu Crne Gore 2013." ne može se pronaći nijedan trag postojanja osobe. Kako navodi istraživanje GEC-a, njene objave su dalje dijelili portali sa globalnim dosegom, poput *EurasiaReview.com* ili *Modern Diplomacy* kao i drugi online mediji.

Kako su izvještavali mediji, Crna Gora našla se i na meti cyber napada grupe za špijunažnu pod nazivom *APT28*, takođe poznate pod nazivom *Fancy Bear*, a sumnja se da je iza napada jedinica 26165 ruske vojne obavještajne agencije GRU³⁰⁴.

Kako se Crna Gora približavala članstvu u NATO, intenzivirano je prisustvo desničarskih aktivista na društvenim mrežama, koji i danas plasiraju proruski sadržaj ili onaj kojim se ismijavaju procrnogorski političari ili akteri u Crnoj Gori. DFC kao ključnu među njima identificuje ranije intenzivno aktivnu Facebook stranicu Stari Liberal, karakterišući je kao "ultra-desničarsku Fejsbuk stranicu"³⁰⁵. Stranica je, na primjer, izvrgavala ruglu činjenicu da su protesti 2019. godine u Crnoj Gori bili mirni, nasuprot onima u Albaniji i Parizu. Posebno aktivan na društvenim mrežama svo vrijeme je već spomenuti aktivista i kasnije političar Marko Milaćić. Aktivisti na društvenim mrežama, kako navodi DFC su komunicirali i sa ultra-desničarskim aktivistima iz Srbije i posjećivali skupove koje su organizovali desničarski pokreti u Evropi, ali i ruska Vlada.

Ruski portal Sputnik Srbija objavio je u susret izborima u Crnoj Gori na kojima je smijenjena vlast opsežnu analizu djelovanja "mim stranica" u Crnoj Gori, izdvojivši "Bilo je jako neprijatno/Psalam 118", "Mimistarstvo onostranih poslova", "Nemojmo politizovati proteste" kao stranice koje su stvorile tradiciju "obesmišljavanja politike aktuelnog režima", te osuđujući privođenje administratora nekih od ovih stranica³⁰⁶.

303 GEC Special Report: Pillars of Russia's Disinformation Propaganda System, U.S. Department of State Global Engagement Center, August 2020. <https://www.state.gov/russias-pillars-of-disinformation-and-propaganda-report/>.

304 Janne Hakala, Jazlyn Melnychuk, Russia's Strategy in Cyberspace, NATO Strategic Communications Centre of Excellence, June 2021, https://stratcomcoe.org/cuploads/pfiles/Nato-Cyber-Report_15-06-2021.pdf.

305 Fejsbuk ratnici, Digital Forensic Centre, May 28, 2019, <https://dfcme.me/fejsbuk-ratnici/>.

306 Nebojša Popović, U Crnoj Gori se opet ide u zatvor zbog vica, Sputnik Srbija, August 8, 2020, <https://rs-lat.sputniknews>.

3.5.4. Demitologizacija rusko-srpskog djelovanja u Crnoj Gori

Reperkusije udruženog rusko-srpskog djelovanja u Crnoj Gori teško je sagledati. Ne postoji granica gdje se jedno završava, a drugo počinje, a teško je i razdvojiti motive i ciljeve Rusije i Srbije i alata njihovog hibridnog ratovanja prema Crnoj Gori. Ovo čini i da zapadni akteri nemaju savršenu formulu za odgovor.

Sa globalnim prepoznavanjem ruskog malignog uticaja, dominiralo je vjerovanje da je Srbija instrument i slijepi sprovodilac Putinove volje na Zapadnom Balkanu. Mnogo je okolnosti uticalo da akcenat bude stavljen na ruski umjesto na udruženi rusko-srpski uticaj: *miješanje Rusije u američke i izvore u bar 19 evropskih država* u periodu nakon okupacije Krima do početka 2018. godine, dominirajuće zapažanje da Rusija podržava britansku *Independističku stranku (UKIP)*, lijevo orijentisani *Podemos* u Španiji, pokret *Pet zvjezdica* u Italiji, *Nacionalni front Marin Le Pen* u Francuskoj, *Alternativu za Njemačku (AFD)*, da ruski oligarsi sve više kupuju akcije medija u Grčkoj, itd. Intenzitet i opseg ruskog djelovanja i potreba brzog i zajedničkog odgovora evroatlantskih saveznica nije ostavilo mnogo prostora za razmišljanje o lokalnim narativima i malignim politikama drugih država, poput Srbije, koje su naprsto dobine nadimak rусki proxy akteri.

Prozapadno orijentisani političari sa Zapadnog Balkana u toku političke krize u Sjevernoj Makedoniji, nakon pokušaja državnog udara u Crnoj Gori, ali i nakon ulaska Crne Gore u NATO, i u stanju paralisanosti političkog sistema Bosne i Hercegovine, upozoravali su na ruski uticaj i pozivali na angažman SAD na Zapadnom Balkanu³⁰⁷. Sa tom potrebom bili su saglasni i vodeći analitičari koji su uočavali da su nagomilani problemi na Zapadnom Balkanu bili posljedica upravo nedovoljnog angažmana EU i SAD³⁰⁸. Dok je direktni *russki asimetričan uticaj* na Crnu Goru bio sastavni dio nastojanja Rusije da sprječi da Crna Gora postane članica NATO-a, međunarodna zajednica je i srpsko djelovanje u Crnoj Gori posredstvom Srpske pravoslavne crkve, velikosrpske i anti-NATO hysterije u srpskim tabloidima, razumijevala prevashodno kao proizvod ruskog uticaja.

Po ovom razmišljanju, Rusija se postavila kao pokrovitelj Srbije u *kosovskom pitanju*, koje je od vitalne važnosti za način na koji Srbija definiše svoj nacionalni interes, a Srbija zauzvrat mora da slijedi ruski vanjskopolitički

---

com/20200809/u-crnoj-gori-se-opet-ide-u-zatvor-zbog-vica-1123167142.html.

307 2017 Balkans Forward Conference: A Coming Storm? Shaping a Balkan Future in an Era of Uncertainty. Atlantic Council, November 29, 2017, <https://www.atlanticcouncil.org/uncategorized/2017-balkans-forward-conference/>.

308 Ashish Kumar Sen, Here's Why US Commitment to the Western Balkans Matters, Atlantic Council, November 30, 2017, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/heres-why-us-commitment-to-the-western-balkans-matters/>.

pristup, koji podrazumijeva i destabilizaciju drugih zemalja, kako rusku podršku ne bi dovela u pitanje. Time se implicira da je destabilizacija Zapadnog Balkana isključivo "zlodjelo" Rusije koja već dugi niz godina instrumentalizuje političke elite u Srbiji i posredno prosrpske političke elite u Crnoj Gori. Po ovoj logici, i političko djelovanje Srpske pravoslavne crkve usmjereni na negiranje crnogorskog identiteta i državnosti Crne Gore, sastavni je dio agende Rusije i Ruske pravoslavne crkve. Odavde bi slijedilo i da, ako se uspije u nastojanju da vlasti u Srbiji prepoznaju vrijednost u okretanju Zapadu, sav iredentizam i nacionalizam pobuđen kroz *Srpski svet* vremenom će iščeznuti. Srbija ne bi više podržavala i finansirala destabilizirajuće proruske političke snage olicene u Demokratskom frontu, pogotovo što ovaj nosi teret prošlosti oličen u optužbama za pokušaj državnog udara u Crnoj Gori 2016. godine. Srpska pravoslavna crkva djelovala bi kao vjerska a ne politička organizacija, jer negiranje crnogorske nacije i identiteta, budući da je sredstvo za destabilizaciju multivjerske i multietničke Crne Gore, više ne bi bilo neophodna alatka.

Opasnost ovakvog vjerovanja i zaključivanja leži u tome što se previđaju *samostalni srpski interesi i destabilizatorska uloga u regionu koji se sprovode i kroz istoriju su se sprovodili nezavisno od Rusije.*

Podsjećanja radi, Rusija oprhvana unutrašnjim krizama, boljevičkom revolucijom i građanskim ratom, uopšte nije bila akter u formulisanju srpskih nacionalnih interesa u okviru rezultata Prvog svjetskog rata, niti je, na primjer, imala ikakvu značajniju ulogu u likvidaciji nezavisnosti Crne Gore 1918. i njene okupacije i aneksije od strane Srbije koju su dvojac regent Aleksandar Karađorđević i premijer Nikola Pašić sproveli bez kolebanja.

Isto se može primijetiti i za vladavinu Slobodana Miloševića, njegovo rušenje Jugoslavije i ratove koje je vodio u ime velikosrpskog nacionalnog programa. Ni Sovjetski Savez pod Gorbačovom, niti Rusija pod Jeljinom, ovakvu politiku ne samo da nijesu podržavali, nego su joj se protivili. U vrijeme kad su srpski akademici napravili svoj revisionistički Memorandum SANU, a Milošević ratovima i raspadom Jugoslavije učvršćivao svoju autokratsku vladavinu, vodeća ruska politička i intelektualna elita nije formulisala ili sponzorisala nikakav nacionalistički program, već je inicirala mirnu disoluciju Sovjetskog saveza i ostavila svakoj od sastavnih republika da sama odluči o svojoj državnosti i nacionalnim interesima.

Glavni akteri ove samostalne politike svesrpskog nacionalizma na teritoriji bivše Jugoslavije uglavnom su uvijek bili: 1) srpske nacionalistički orijentisane političke elite, 2) nacionalistički orijentisani dio srpske akademske zajednice, 3) srpska obavještajna zajednica i 4) Srpska pravoslavna crkva. Za ovaj "kvartet" politika pansrpskog nacionalizma i u tu svrhu destabilizacija regiona Zapadnog Balkana je uvijek sopstveni cilj, a za koji su ruske političke

elite, ruska akademска i obavještajna zajednica, Ruska pravoslavna crkva, najpogodniji partner i moćan zaštitnik. Propust da se sagleda ovaj aspekt je ozbiljan strateški i taktički previd kojemu su zapadni akteri nerijetko podlegali. Kad god se to događalo, Zapad i njegove političke i vojne strukture morale su da ulože daleko veće napore i ne rijetko podnesu veće žrtve, nego da su problem prepoznali i djelovali na vrijeme. Zbog ovakvih previda su, nažalost, najveću cijenu uvijek plaćali sami građani i narodi na Zapadnom Balkanu, kako oni koji su bili ugrožavani od strane pansrpske nacionalističke politike, tako i sam srpski narod u čije ime je takva politika vođena.

Ukoliko ostavimo po strani dobro poznate i fatalne greške učinjene od strane zapadnih partnera na početku jugoslovenske krize i tokom raspada Jugoslavije 1990-ih, postoje i najnoviji primjeri strateškog zanemarivanja samostalnih ciljeva i djelovanja srpskog nacionalizma, nezavisnih od Rusije. Trampova administracija, npr. govorila je jezikom ekonomije, tražila lake i brze političke poene³⁰⁹, a vjerske slobode pozicionirane su u samu srž američke vanjske politike, gotovo iznad svih ostalih ljudskih prava.³¹⁰ Vladajuća elita u Srbiji je brzo shvatila ove trendove, predstavila projekat *Mini Šengena*, otpočela povezivanje sa konzervativnim strujama u SAD i širom Evrope, počela se približavati Mađarskoj u navodnoj odbrani hrišćanstva u Evropi, inauguirala hegemonistički koncept *Srpskog sveta*, a usvajanje Zakona o slobodi vjeroispovjesti i položaju vjerskih zajednica u Crnoj Gori predstavila kao diskriminatorski. Time je, iako djelujući u službi i ruskih i sopstvenih (velikosrpskih) interesa, Srbija uspjela da uprkos označnici proruskog *proxy*-ja postane partner poželjan na mnogim zapadnim adresama.

Danas se čini da je sve prisutnije razumijevanje međunarodne zajednice da između ruskog i srpskog djelovanja postoje bitne razlike, ali je upitno da li se razlike zbilja razumiju na pravi način. Danas se pojavljuju uočavanja da, dok Rusija želi da se preko regiona Zapadnog Balkana obračuna sa NATO-om i EU koje percipira kao rivale u globalnoj geopolitičkoj arenii, Srbija nema *globalne ambicije*. Navodno želi da joj se prizna da stabilnost regije zavisi od njenih poteza i da ima *neprikosnovenu moć* na Zapadnom Balkanu. Drugim riječima, ukoliko bi se Srbija osjetila kao da je uvažena i omogućila joj se kontrola nad dešavanjima u regionu Zapadnog Balkana, koja joj zbog veličine, vojne i ekonomske snage, u poimanju srpskih nacionalističkih političkih elita nesporno pripada, prestala bi sa igranjem destabilizatorske uloge u regionu Zapadnog Balkana, jer Srbi nijesu "mali Rusi". Primjer za ovakvo vjerovanje su sve učestalije izjave think-tank organizacija i zapadnih zvaničnika da je predsjednik Vučić faktor stabilnosti ili lider na kojeg se oslanjaju.

³⁰⁹ Dimitar Bechev, **Trump is looking for a foreign policy coup in the Balkans**, Aljazeera, March 4, 2020, <https://www.aljazeera.com/opinions/2020/3/4/trump-is-looking-for-a-foreign-policy-coup-in-the-balkans>.

³¹⁰ Emma Green, **'Protecting Religious Freedoms is a Foreign-Policy Priority of the Trump Administration'**, The Atlantic, May 12, 2017, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2017/05/religious-freedom-trump-administration/526320/>.

Ovakvo razumijevanje predsjednika Vučića može imati vrlo opasne implikacije. Nedovoljno poznavanje istorije Zapadnog Balkana, gdje novije generacije nemaju neposredno saznanje ratnih zbivanja i smjena nedemokratskih režima, moglo bi dovesti donosioce odluka u zabludu da će Srbija prestati da igra ulogu malignog aktera u Crnoj Gori i drugdje, ukoliko se izade u susret njenim težnjama i interesima u regionu, na koje ona polaže pravo kao regionalna sila i zaštitnica Srba u regionu, a za šta je narativ iz 90-ih i viktimizacija Srba samo sredstvo.

Sva neodrživost bilo kakvog prepuštanja Srbiji da utiče na domaće političke procese u Crnoj Gori pokazala se u periodu nakon parlamentarnih izbora 2020. Čitav period nakon avgusta 2020. obilježen je političkim krizama i upozoravajućim konkretnim primjerima da retrogradne ideje i narativi oživljavaju, kao i rastućim osjećajem da se srpski predsjednik Aleksandar Vučić, bez reakcija nove vladajuće koalicije, miješa u lokalne izbore i unutrašnja pitanja u Crnoj Gori. U junu 2021. ministar pravde i ljudskih i manjinskih prava Vladimir Leposavić smijenjen je na inicijativu opozicije zbog izjave kojom se revidira istorija na način osjetljiv po manjine u Crnoj Gori i cijelom regionu, da je "spreman da prizna da je u Srebrenici učinjen zločin genocida kada se to i nedvosmisleno utvrđi" uprkos tome što je genocid potvrđen važećim međunarodnim presudama³¹¹. Ministarstvo prosvjete, nauke, kulture i sporta sve vrijeme je sprovodilo politiku i kadrovske izmjene kojima su na funkcije u obrazovnim ustanovama uglavnom birani pojedinci sa demonstriranom lojalnošću Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Skandali sa revanšizmom i liderstvom naklonjenim politikama prosrpskih konstituenata vlasti, nijesu zaobišli ni Ministarstvo odbrane i Agenciju za nacionalnu bezbjednost, dok su najprestižnije književne nagrade dodjeljivane pojedincima u javnosti poznatim po negiranju crnogorskog nacionalnog identiteta.

Ono što je bitno uočiti jeste da je svaki pokušaj potiranja identiteta, putem društvenih mreža i na druge načine nailazio na oštar otpor građana, intelektualaca i procrnogorskih političkih stranaka. Građanski orijentisana politička partija u vladajućoj koaliciji uporno je pozivana da prepozna pogubnost opstanka Vlade u sadašnjem formatu.

Iz tih razloga, čak i onda kada bi zapadni akteri djelovali makijavelistički i bili zainteresovani isključivo za to da političke elite u regionu budu prozapadne u svom konkretnom djelovanju, bez obzira na to imaju li građanski ili nacionalistički prefiks, uvijek bi, prije ili kasnije, na površinu izbilo suštinsko pitanje - da prozapadna geopolitička i ekonomski orientacija mora obuhvatiti i iste takve vrijednosti. *Nema demokratije bez demokrata, niti euroatlantske politike bez istinskih euroatlantskih aktera.* To znači da

³¹¹ Samir Kajosevic, **Montenegro Minister Sacked for Querying Srebrenica Genocide Rulings**, BIRN, June 17, 2021, <https://balkaninsight.com/2021/06/17/montenegro-minister-sacked-for-querying-srebrenica-genocide-rulings/>.

prosrpske elite koje su deklarativno naklonjene Zapadu, a koje u isto vrijeme negiraju identitet većinskom crnogorskom stanovništvu ili njegovo pravo na slobodu vjeroispovjesti kao jedno od osnovnih ljudskih prava, nijesu ipak receptivne za zapadne vrijednosti.

Za stabilizaciju prilika na Zapadnom Balkanu uslov je i demokratizacija *autoritarnog režima* Aleksandra Vučića³¹². Kada u Srbiji na vlasti budu prozapadne i prodemokratske snage, srpski hegemonizam i iridentističke težnje će izgubiti na intenzitetu. Ali, premda bi se moglo kazati da odlazak autoritarnog režima jeste *neophodan* uslov za stabilizaciju prilika na Zapadnom Balkanu, nije i *dovoljan*. Dovoljno je prisjetiti se da je nakon petooktobarske revolucije u Srbiji na vlasti bio srpski premijer Zoran Đinđić, ali i dalje uz snažan otpor retrogradnih struja, ili da danas prozapadni političari u Srbiji i dalje ne žele priznati Kosovo ili prenaglašavaju ulogu SPC u društvu. Uz demokratizaciju Srbije, iz gore spomenutih razloga za stabilizaciju prilika, u Crnoj Gori u narednom periodu potrebno je dogоворити pitanja o kojima postoji nacionalni konsensus, kao što su npr. evroatlantska orijentacija zemlje, ali i naklonjenost liberalnoj demokratiji i zaštiti ljudskih prava, uvažavanje posebnosti, suočavanje sa prošlošću. Ovo je vjerovatno jedini način da se djelotvorno otvoriti put za kretanje Crne Gore prema liberalnoj demokratiji, unaprjeđenju vladavine prava i borbe protiv korupcije, što su, ujedno, i neophodni uslovi za članstvo u EU.

3.5. ALBANIJA

Izuzev perioda do razlaza komunističkog režima Envera Hodže sa sovjetskim liderstvom ranih 1960-ih, Albanija gotovo da nema istorijat bliske saradnje sa Rusijom. Albanija predstavlja primjer države Zapadnog Balkana koja je kroz početne faze demokratske tranzicije prolazila pod budnim okom Zapada. Strateški saveznik Albanije su Sjedinjene Američke Države. Sve to dobrom dijelom utiče na to da je albansko stanovništvo danas najviše prozapadno orijentisano u regionu i čini rusku propagandu posredstvom isticanja bliskih istorijskih ili kulturnih veza teško prijemčivom.

Diplomatski odnosi Albanije i SAD obnovljeni su u martu 1991. godine, a tri mjeseca kasnije američkog državnog sekretara Džejmsa A. Bejkera III na ulicama Tirane dočekalo je 300,000 Albanaца. Živa u albanskem sjećanju

³¹² O ovome vidi više u: Srdjan Darmanović, **Balkanska prijetnja: Vučić i njegov autoritarni režim**, *Pobjeda*, 7. septembar 2021.

je i uloga koju je Klintonova administracija odigrala za vrijeme 78-dnevne vazdušne kampanje NATO i povlačenja srpskih trupa sa Kosova. Američke administracije djelovale su, na drugoj strani, i u smjeru obeshrabrivanje ideje formiranja *Velike Albanije*. Naročito je to bio slučaj u osjetljivom periodu prelivanja konflikta sa Kosova na Makedoniju 2001. godine, kada se na nekim albanskim političkim adresama počelo razmišljati o jednoj državi sa Kosovom i zapadnim dijelom Makedonije. Po uzoru na *Vilnus grupu* iz 1999. SAD su 2003. potpisale *Jadransku povelju* sa Hrvatskom, Makedonijom i Albanijom, kao uvertiru u širenje NATO saveza na region Zapadnog Balkana. Albanija je kasnije pristupila NATO savezu, što je datum u albanskoj istoriji maltene jednakovo važno kao i proglašenje nezavisnosti.

Albanija je 2018. proglašila dvoje ruskih diplomata za nepoželjne zbog toga što su njihove aktivnosti izlazile iz okvira diplomatskog statusa. Rusija je uzvratila istom mjerom protjerivanjem dvoje albanskih diplomata. Do novog protjerivanja došlo je u januaru 2019. kada su albanske vlasti proglašile ruskog diplomatu Alekseja Krivošiva (*Aleksei Krivosheev*) za *persona non grata* zbog nepoštovanja mjera protiv pandemije COVID-19. Diplomatski odnosi Albanije i Rusije dosegli su možda najnižu tačku kada su u junu 2019. albanski mediji izvjestili da su dva russka državljanina pod istragom Tužilaštva u Tirani zbog navodne špijunaže tokom vojne vježbe *Defender Europe 21* koju predvode SAD, a koja je održana u aprilu i maju 2021. godine. Rusko ministarstvo vanjskih poslova optužilo je albanske medije da "podgrijavaju pompu oko krivičnih postupaka koje su pokrenuli lokalni tužioci protiv dvojice Rusa koji su navodno osumnjičeni za špijunažu", te nazvalo cijelu aferu "NATO propagandom"³¹³.

Prema BIEPAG-ovom ispitivanju javnog mnjenja čak 94% Albanaca podržava članstvo Albanije u EU, što je najviši procenat podrške Evropskoj uniji, čak i u poređenju sa članicama³¹⁴. Albanska vanjska politika u potpunosti je usklađena sa vanjskom politikom Evropske unije. Albanske političke partije ruski uticaj percipiraju kao nepoželjan, zbog čega je albanski parlament 2019. godine usvojio rezoluciju kojom se poziva na sprječavanje miješanja stranih faktora u albansku politiku, naročito ruskog³¹⁵.

Na drugoj strani, manjak suštinskih reformi, učinili su da Albanija bude jedna od država koja je na začelju kolone u procesu evropskih integracija.

³¹³ Fjori Sinoruka, **Russia dismisses Albanian spying reports as "NATO propaganda"**, *BalkanInsight*, July 9, 2021, <https://balkaninsight.com/2021/07/09/russia-dismisses-albanian-spying-reports-as-nato-propaganda/>.

³¹⁴ **Public Opinion Poll in the Western Balkans on the EU integration**, BIEPAG, November 8, 2021, <https://biepag.eu/news/public-opinion-poll-in-the-western-balkans-on-the-eu-integration/>

³¹⁵ Samuel Greene, Gregory Asmolov, Adam Fagan, Ofer Fridman, Borjan Gjuzelov, **Mapping Fake News and Disinformation in the Western Balkans and Identifying Ways to Effectively Counter Them**, European Parliament Directorate-General for External Policies, February 2021, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/653621/EXPO_STU\(2020\)653621_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/653621/EXPO_STU(2020)653621_EN.pdf).

U decembru 2021. Bugarska je ponovo blokirala otvaranje pristupnih pregovora EU sa Albanijom i Sjevernom Makedonijom³¹⁶, uprkos tome što je u izvještajima o napretku Evropske unije ocijenila države spremnim da otpočnu pristupne pregovore³¹⁷. Političke krize posljednjih nekoliko godina u Albaniji praćene radikalizacijom političkih frakcija, manjkom napretka u sprovodenju reformi u okviru evropskog integracionog procesa, problemima sa korupcijom i organizovanim kriminalom, čine i Albaniju potencijalno podložnom ruskom propagandnom djelovanju.

3.5.1. Dometi ruskog prisustva na albanskoj političkoj sceni i domaće dezinformacije

Slabija podložnost ruskoj propagandi u odnosu na druge države Zapadnog Balkana nosi sa sobom opasnost od zanemarivanja ruskog zanimanja za Albaniju, koje ipak postoji. Rezoluciji kojom se poziva na sprječavanje miješanja vanjskih aktera u albansku političku scenu prethodio je izvještaj *Državne obavještajne službe* po kojem je bilo ruskih pokušaja da osnaži svoj uticaj u Albaniji u toku 2018. godine. Problem na drugoj strani predstavlja i mogućnost da svaka izjava koja poziva na suočavanje sa unutrašnjim problemima u eri rastućeg ruskog malignog uticaja može zazvučati kao nerazumijevanje ruske prijetnje. Tako je, na primjer, albanski Predsjednik Ilir Meta izjavio: "Ne bismo smjeli predstavljati ruski rizik kao što smo angloamerički rizik u prošlosti da bismo sakrili prave uzroke ovih ustavnih, političkih, moralnih, reprezentativnih kriza koje stvaramo mi i koje zahtijevaju refleksiju svih".³¹⁸

Uoči izbora u Albaniji održanih 30. juna 2019. koje je opozicija bojkotovala ekspert za Zapadni Balkan Januš Bugajski (*Janusz Bugajski*) je upozorio da će "Rusija biti glavni dobitnik u međunarodnoj zajednici ako se domaća kriza u Albaniji produblji". Podsjetio je i da su političke krize u evropskoj državi razlog za slavlje u Kremlju, koji tada može povećati uticaj na radikalizovane političke frakcije u potrebi za pomoći spolja.³¹⁹ Bugajski je dalje

³¹⁶ Sinisa Jakov Marusic, **Bulgaria Again Blocks North Macedonia, Albania, EU Accession talks**, *BIRN*, December 15, 2021, <https://balkaninsight.com/2021/12/15/bulgaria-again-blocks-north-macedonia-albania-eu-accession-talks/>.

³¹⁷ **Albania, North Macedonia Ready for EU Accession Talks: European Commission**, *BIRN*, October 19, 2021, <https://balkaninsight.com/2021/10/19/albania-north-macedonia-ready-for-eu-accession-talks-european-commission/>.

³¹⁸ **Under-estimation of Russian influence by Albanian president causes public debate**, *Tema*, March 18, 2019, <https://www.gazetatema.net/en/under-estimation-of-russian-influence-by-albanian-president-causes-public-debate/>.

³¹⁹ Janusz Bugajski, **Moscow Gains From Albania Turmoil**, *CEPA*, June 19, 2019, <https://cepa.org/moscow-gains-from-albania-turmoil/>.

argumentovao: "Na regionalnom nivou, nestabilna Albanija može podržati Moskvu u njenoj kampanji za destabilizaciju i delegitimizaciju Kosova kao nezavisne države. Zvaničnici Kremlja ohrabriće i albanske i srpske nacionaliste u nastojanju da zamrznu razgovore između Beograda i Prištine o normalizaciji bilateralnih državnih odnosa. Ruski zvaničnici, aktivisti i medijski kanali takođe mogu ohrabriti pretenzije Beograda na teritoriju Kosova pod izgovorom da spreče još jedan scenario Albanije na Kosovu."³²⁰

Izbilja, *Russia Today* je intenzivno pratila proteste opozicije u Albaniji u toku 2018. godine, za razliku od prozapadnih medija. Za vrijeme boravka u Vašingtonu i u susret albanskim izborima, lider Demokratske partije Albanije (DPA) Lulzim Baša (*Lulzim Basha*) je, gotovo u stilu američkog predsjednika, upozoravao da Albaniji prijeti ljevičarsko krilo premijera Edija Rame i njegovog finansijera Soroša i javno se deklarisao kao Trampov podržavalac.³²¹ Albanski mediji, ali i američki pravosudni organi ispratili su neobičnu transakciju republikanskom lobisti Niku Muzinu pristiglu od *Biniatta Trade* od 500,000 USD. Dok je portparol kompanije izjavio da je transakcija bila "u korist DPA a ne komercijalnih interesa" albanska DPA prijavila svega 25,000 USD uplaćenih direktno Muzinu. Sama *Biniatta Trade* predstavlja kompaniju čije je porijeklo teško ispratiti, ali se na osnovu informacija pribavljenih iz britanskih izvora mogla utvrditi veza kompanije sa samo dva pojedinca, i oba su ruski državljanici.³²² Tom prilikom analitičari su za web portal *Mother Jones* ocijenili: "Čini se da su se entiteti povezani sa Rusijom tajno umiješali u SAD kako bi se umiješali u izbore u Albaniji". Albanske vlasti tada su pokrenule istragu u kojoj je DPA negirala veze sa Moskvom i optužila Raminu Socijalističku partiju za hajku.³²³

Albanija je, poput Sjeverne Makedonije, predstavljala pogodno tle za kreiranje sajtova kojima se plasiraju lažne vijesti namijenjene javnom mnjenju u Americi. U martu 2016. godine albanski IT ekspert kreirao je nekoliko sajtova koji su plasirali sadržaj naklonjen Berniju Sendersu kao predsjedničkom kandidatu, i širili lažne vijesti o državnoj sekretarki Hilari Klinton.³²⁴ Iako je stil propagande nalikovao ruskom, postojanje veze sa ruskim kanalima uticaja nije utvrđeno, a sam kreator sajtova ih je ugasio suočen sa optužbama da radi u službi ruskih interesa.³²⁵

---

320 Ibid.

321 David Corn, Hannah Levintova, and Dan Friedman, **How a Russian-Linked Shell Company Hired An Ex-Trump Aide to Boost Albania's Right-Wing party in DC**, *Mother Jones*, March 6, 2018, <https://www.motherjones.com/politics/2018/03/how-a-russian-linked-shell-company-hired-an-ex-trump-aide-to-boost-albanias-right-wing-party-in-dc/>

322 **How a Russian-Linked Shell Company Boosted Albania's Right-Wing party**, RTK Live, March 7, 2018, <https://www.rtklive.com/en/news-single.php?ID=10969>

323 Hannah Levintova and Dan Friedman, Prosecutors **Question Albanian Politician on Payments from Russia-Linked Firm to GOP Lobbyist**, *Mother Jones*, March 26, 2017, <https://www.motherjones.com/politics/2019/03/prosecutors-question-albanian-politician-on-payments-from-russia-linked-firm-to-gop-lobbyist/>

324 Paul Stronski, Annie Himes, **Russia's game in the Balkans**, Carnegie Endowment for International Peace, February 6, 2019, <https://carnegieendowment.org/2019/02/06/russia-s-game-in-balkans-pub-78235>

325 Vincent Triest and Ryan Grim, **Bernie-Backing Albanian Fake News Site Proprietor Closes UP Shop**, *HuffPost*, April 26,

Kako uočava i studija sačinjena za potrebe Evropskog parlamenta, najveći dio dezinformacija koje se šire u albanskom medijskom prostoru je "domaći i po svom porijeklu i po svrsi" i očitava se u senzacionalističkom širenju dezinformacija kako bi mediji povećali profit ili za potrebe podizanja popularnosti.³²⁶ Kao i drugdje u regionu, istraživačko novinarstvo i medijski pluralizam su na niskom nivou, što čini da lokalni mediji, da bi opstali, umnožavaju i plasiraju senzacionalistički sadržaj, bez obzira na to da li je on istinit ili ne.

Uz to, albanski političari sa svih strana političkog sprektruma nerijetko optužuju neistomišljenike da djeluju u službi ruske propagande ili sami plasiraju dezinformacije zarad ubiranja političkih poena. Posebno je zabrinjavajuća činjenica da albanski mediji uglavnom nijesu nezavisni te da i sami služe plasiranju informacija kojima bi se minirao suprotan politički tabor.³²⁷ *Top Channel* i *Ora News* izdvajaju se kao najveći distributeri dezinformacija, ali one nijesu strane i respektabilnim portalima poput *JOQ Albanija* i *Gazeta Tema*.³²⁸ Uprkos tome, relevantne međunarodne adrese kritikuju najave zakonodavstva kojim bi trebalo da se uvede kontrola nad plasiranjem sadržaja u online prostoru, vidjevši u tome nedemokratsku praksu kojom se ograničava sloboda izražavanja.³²⁹ Postoji bojazan da će novouspostavljena *Agencija za medije i informisanje* čiji je cilj da "poveća transparentnost i informacione kapacitete javnosti i medija kao i da informiše Savjet ministara o pitanjima koja se prezentuju u dnevnim vijestima" zapravo širiti vladinu propagandu i to novcem poreskih obveznika.³³⁰

Analitičar prilika na Zapadnom Balkanu *Januš Bugajska* upozorava da glavne mete ruske subverzije na Balkanu mogu biti mlađi koji ne pamte vrijeme albanskog komunizma. Upozorava na to da ruska ambasada u Tirani unaprjeđuje kulturne veze sa talentovanim Albancima, dajući im npr. sponzorstva za odlazak u Soči kroz program "Međunarodnog foruma mladih", koji upoređuje sa sovjetskim stilom indoktriniranja omladine.³³¹ *Kremlin Watch* obraća pažnju na to da se u posljednje vrijeme javljaju pozivi

2017, https://www.huffpost.com/entry/2016-election-fake-news-sites_n_58efb05be4b0b9e9848a3520

326 Samuel Greene, Gregory Asmolov, Adam Fagan, Ofer Fridman, Borjan Gjuzelov, **Mapping Fake News and Disinformation in the Western Balkans and Identifying Ways to Effectively Counter Them**, European Parliament Directorate-General for External Policies, February 2021, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/653621/EXPO_STU\(2020\)653621_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/653621/EXPO_STU(2020)653621_EN.pdf).

327 Lindita Cela, **Albania Seizes Assets of Media Mogul Accused of Drug Trafficking**, OCCRP, August 4, 2020, <https://www.ocrr.org/en/daily/12903-albania-seizes-assets-of-media-mogul-accused-of-drug-tracking>.

328 Samuel Greene, Gregory Asmolov, Adam Fagan, Ofer Fridman, Borjan Gjuzelov, **Mapping Fake News and Disinformation in the Western Balkans and Identifying Ways to Effectively Counter Them**, European Parliament Directorate-General for External Policies, February 2021, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/653621/EXPO_STU\(2020\)653621_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/653621/EXPO_STU(2020)653621_EN.pdf).

329 Alice Taylor, **Albania's declining media freedom won't impact EU accession**, Euractiv, October 13, 2021, <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/albanias-declining-media-freedom-wont-impact-eu-accession/>.

330 **Albania's new media agency: A blow to the country's free press**, DW, September 28, 2021, <https://www.dw.com/en/albanias-new-media-agency-a-blow-to-the-countrys-free-press/a-59340034>.

331 Janusz Bugajska, **Moscow Gains From Albania Turmoil**, CEPA, June 19, 2019, <https://cepa.org/moscow-gains-from-albania-turmoil/>.

albanskog premijera Edija Rame za povećanje rusko-albanske ekonomske saradnje i više ruskih investicija, ali i pokušaji da se unaprijede odnosi kroz djelovanje Udruženja rusko-albanskog prijateljstva.³³² Za Rusiju bi, svakako, destabilizacija Albanije ili gubitak reputacije države čiji čvrst prozapadni kurs omogućava stalnu budnost na rusku prijetnju bio izuzetan rezultat u dezinformaciono-propagandnom djelovanju.

---

³³² Kremlin Watch Albania <https://www.kremlinwatch.eu/countries-compared-states/albania/>.

3.6. KOSOVO

Kao i drugdje u regionu, Rusija eksploratiše unutrašnje političke krize na Kosovu i neriješeno pitanje međunarodnog priznanja Kosova kako bi ostvarila svoje vanjskopolitičke ciljeve na Zapadnom Balkanu i šire. Još od pregovora u Rambujeu 1999. godine, Moskva se protivila aranžmanima koji bi dodjeljivali NATO-u ulogu garanta bezbjednosti na teritoriji Kosova. Uporište u svom djelovanju nakon kosovskog osamostaljenja Rusija pronalazi u rezoluciji Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija 1244, kojom se Ujedinjenim nacijama dodjeljuje uloga facilitatora političkog procesa o budućnosti Kosova. Protivi se nezavisnosti Kosova, prijeteći upotrebom prava veta u Savjetu bezbjednosti UN-a ukoliko se priznanje Kosova u Ujedinjenim nacijama ikada nađe na dnevnom redu. Analitičari Rusiju nazivaju "preprekom broj jedan na putu ka postizanju bilo kakvog rješenja ikada" za srpsko-kosovski spor nakon osamostaljenja Kosova.³³³

Oponiranjem članstvu Kosova u Ujedinjenim nacijama, Rusija postiže nekoliko ciljeva: 1) sprječava napredak Srbije i Kosova na putu ka Evropskoj uniji i NATO, ili u terminima ruske propagande sprječava *širenje EU i NATO* na region Zapadnog Balkana, 2) drži ovaj dio regiona Zapadnog Balkana nestabilnim uz stalni rizik prelivanja otvorenih pitanja i na susjedne države, 3) drži otvorenim *front* koji se može povezati sa potezima Moskve u istočnoj Ukrajini i Azovskom moru, Abhaziji i Južnoj Osetiji, 4) povećava globalnu vrijednost ruske vanjske politike i "prava veta", koje je jedan od ključnih segmenata ruske samopercepcije moći, 5) doprinosi legitimizaciji Putinovog režima na unutrašnjem planu, prikazujući građanima rusku vanjsku politiku kao djelotvornu.

Dok u drugim državama Zapadnog Balkana Rusija nastoji ujedno popularizovati Putinov kult ličnosti, rusku kulturu, a predstaviti EU i NATO kao kolonizatorske organizacije, takvo djelovanje na Kosovu može imati rezultate jedino među kosovskim Srbima, upravo iz razloga ruskog odbijanja priznanja kosovske nezavisnosti. U prilog ovoj tvrdnji, istraživanje javnog mnjenja koje je 2021. sproveo BiEPAG pokazuje da 94% građana Kosova podržava članstvo Kosova u Evropskoj uniji, što je i najviši procenat među državama Zapadnog Balkana.³³⁴ Na drugoj strani, vrijedi zapaziti da je nekoliko faktora učinilo da rusko propagandno djelovanje sa ciljem produbljivanja međuetničkih tenzija, društvene polarizacije i problema Kosova sa susjedstvom, ipak ne ostane bez rezultata: 1) neizvjesnost kosovske putanje ka Evropskoj uniji, 2) nedovoljni rezultati na planu unutrašnje demokratizacije i vladavine prava,

³³³ Leon Hartwell, *The Serbia-Kosovo Dialogue: Ripe for Resolution?* CEPA, November 14, 2019, <https://cepa.org/wp-content/uploads/2021/05/CEPA-Serbia-Kosovo-5.10.21-V2.pdf>

³³⁴ *Public Opinion Poll in the Western Balkans on the EU integration*, EWB, November 8, 2021, <https://europeanwesternbalkans.com/2021/11/08/public-opinion-poll-in-the-western-balkans-on-the-eu-integration/>

3) poremećaji u međunarodnoj areni, uključujući i povremenu disonantnost pristupa SAD i važnih članica EU srpsko-kosovskom dijalogu, 4) politička nestabilnost uzrokovana poteškoćama u kontrolisanju sjevernog područja mahom naseljenog Srbima.

3.6.1. Elementi ruskog propagandnog djelovanja na Kosovu

Poput Bosne i Hercegovine, Kosovo je *i meta i alat ruske propagande* na Zapadnom Balkanu. U svom diplomatsko-propagandnom djelovanju Rusija eksplatiše emocije koje sjećanje na vojnu intervenciju NATO-a iz 1999. godine pobuđuje među srpskim stanovništvom na Kosovu i u regionu, ali i mitove iz davne prošlosti, poput bitke iz 1389. koja navodno čini Kosovo *svetom zemljom* za srpski narod. Rusija predstavlja vojnu intervenciju NATO-a i kosovsko sticanje nezavisnosti kao kršenje međunarodnog prava i odraz navodnih hegemonisitčkih ambicija Zapada. Naglašava se da je NATO izvršio ratne zločine u toku rata na Kosovu, zajedno sa kosovskom vojskom koja je, prema ovom narativu, počinila etničko čišćenje nad kosovskim Srbima. Kosovo se predstavlja kao država terorizma i kriminala, a kosovska vojska kao spremna za napad na srpsko stanovništvo. Kosovo se optužuje i za nepoštovanje sporazuma o uspostavljanju Zajednice srpskih opština, kao i za represiju nad Srbima i nepažnju i uništavanje objekata Srpske pravoslavne crkve na Kosovu.

Ovakav narativ uklopljiv je i u portretiranje Zapada kao anti-srpskog i podstiče radikalizaciju, ne samo u Srbiji i na Kosovu, već i u čitavom regionu. Izostanak rezultata srpsko-kosovskog dijaloga ima dalekosežne strateške reperkusije i po Kosovo i Srbiju, ali i za zapadnu alijansu. Istraživanje Evropskog parlamenta potencira internacionalizovanost "kosovskog pitanja" kao jedan od ključnih razloga za široko prisustvo vanjskopolitičkih tema u domaćim vijestima na Kosovu.³³⁵

Medijska scena na Kosovu izrazito je polarizovana i prati polarizaciju na etničkoj osnovi. Kosovski Srbi prate sadržaj sa srpskih medija što ih čini ranjivim na rusku propagandu koja se ovim kanalima plasira, a koja je već detaljno opisana. Kosovski Srbi dominantno se informišu posredstvom državne televizije Srbije i sajtova srpskih medija.

³³⁵ Samuel Greene, Gregory Asmolov, Adam Fagan, Ofer Fridman, Borjan Gjuzelov, **Mapping Fake News and Disinformation in the Western Balkans and Identifying Ways to Effectively Counter Them**, European Parliament Directorate-General for External Policies, February 2021, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/653621/EXPO_STU\(2020\)653621_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/653621/EXPO_STU(2020)653621_EN.pdf).

Kosovski *Institut za istraživanje politike i razvoj* (KIPRED) je u svom posljednjem kvartalnom izvještaju pod nazivom "Kosovsko osmatranje: ruski diplomatski rat i medijsko dezinformisanje" iz septembra 2021. upozorio na to da vlasti Kosova nemaju adekvatan odgovor na ono što je Institut nazvao "ruskim diplomatskim ratom protiv Kosova".³³⁶ Analize novinskih članaka objavljenih samo između 1. juna i 15. avgusta 2021. godine pokazale su da čak 19.2% sadrži dezinformacije o Kosovu. Kao glavni izvori dezinformacija identifikovani su: *Sputnik Srbija, TASS, Russia Today, UNZ, Sputnik International, Russian Insider, The Duran i Newsfront*. Ruski medijski kanali najviše su plasirali narative kojima se osporava legalnost države i suvereniteta Kosova, potencira opresija i zastrašivanje srpske zajednice i Srpske pravoslavne crkve na Kosovu, plasiraju lažne vijesti o ratu i ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji, podriva kredibilitet Zapada u bavljenju srpsko-kosovskim dijalogom.³³⁷

Dok stanovnici Kosova vjeruju da ih mediji pouzdano izvještavaju (čak 75% po istraživanju *Međunarodnog republikanskog instituta Western Balkans Regional Poll* sprovedenog 2020. godine³³⁸), Evropska federacija novinara upozorava na to da politički akteri nerijetko utiču na uređivačke odluke u kosovskim medijima.³³⁹ Istraživanje Evropskog parlamenta prepoznaje glavne medije na Kosovu kao takođe odgovorne za širenje dezinformacija (televizijska stanica Klan Kosova, privatna lokalna televizijska stanica *RTV Besa, novine Gazeta Express i Zeri*). Ono što, međutim, odvaja kosovske medije na albanskom jeziku od većine ostalih u regionu jeste to što su dezinformacije uglavnom vezane za unutrašnju političku scenu, a *nivoi dezinformacija vezanih za geopolitička stremljenja Rusije znatno niži na Kosovu nego u drugim djelovima Zapadnog Balkana*.³⁴⁰

Kao i u Albaniji, i na Kosovu se sve više javlja korišćenje opasnosti ruske propagande za dobijanje političkih poena.³⁴¹ Generalni sekretar Evropske federacije novinara (EFJ) osudio je slučajeve takvog širenja dezinformacija, tvrdeći da lokalni političari "podstiču političke i društvene tenzije u sopstvenom interesu"³⁴².

336 **Kosovo Observer: Russian Diplomatic Warfare and Media Disinformation June 1 – August 15, 2021**, KIPRED, http://www.kipred.org/repository/docs/Kosovo_Observer_Russian_Diplomatic_Warfare_and_Media_Disinformation_June_1_%E2%80%93_August_15._2021_245324.pdf

337 *Ibid.*

338 **Western Balkans Regional Poll, February 2, 2020 – March 6, 2020**, Center for Insights in Survey Research, https://www.iri.org/sites/default/files/final_wb_poll_for_publishing_6.9.2020.pdf

339 **Kosovar Media Urged Not To Intensify Tensions During Coronavirus Crisis**, Radio Free Europe/Radio Liberty, April 6, 2020, <https://www.rferl.org/a/kosovar-media-urged-not-to-intensify-tensions-during-coronavirus-crisis/30533735.html>

340 Samuel Greene, Gregory Asmolov, Adam Fagan, Ofer Fridman, Borjan Gjuzelov, **Mapping Fake News and Disinformation in the Western Balkans and Identifying Ways to Effectively Counter Them**, European Parliament Directorate-General for External Policies, February 2021, https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/653621/EXPO_STU2020653621_EN.pdf.

341 Udruženje novinara Srbije (UNS) i UNS na Kosovu osudili su u decembru 2020. medijske tekstove *Radio-televizije Kosovo i Gazete metro* kojima se organizacija za ljudska prava, kulturu i medije iz Gračanice *Centar za mir i toleranciju* optužuje da "priklanja podatke protiv OVK" i "širi prorusku propagandu". **Centar za mir i toleranciju: neprofesionalno izvještavanje kosovskih medija o našem radu**, UNS, <http://uns.org.rs/desk/vesti-iz-medija/107949/centar-za-mir-i-toleranciju-neprofesionalno-izvestavanje-kosovskih-medija-o-nasem-radu.html>

342 **Kosovar Media Urged Not To Intensify Tensions During Coronavirus Crisis**, Radio Free Europe/Radio Liberty, April 6, 2020, <https://www.rferl.org/a/kosovar-media-urged-not-to-intensify-tensions-during-coronavirus-crisis/30533735.html>

PREPORUKE ZA ODGOVOR NA RUSKO PROPAGANDNO DJELOVANJE

Kompleksna istorija bogata mitovima iz prošlosti i nerazriješenim pitanjima, čini da maligni akteri mogu uz мало напора eksploatisati duboke podjele u društvu i pronalaziti partnere za hibridno ratovanje. Liberalna demokratija i ekonomski napredak u duboko podijeljenim društvima teže su ostvarivi, pa tako rusko propagandno djelovanje ugrožava i usporava evropski i evroatlantski put država Zapadnog Balkana, umanjuje popularnost zapadnih vrijednosti i podriva povjerenje u benefite od stupanja u prozapadne organizacije i saveze. Na širem frontu, *podupire tvrdnju da je svijet samo geopolitička arena u kojoj se međunarodni akteri bore za nadmoć, i time izjednačava vrijednosti liberalne demokratije i one koje baštine autoritarni i autokratski režimi.*

SAD, NATO i Evropska unija, kao i države Zapadnog Balkana moraju prepoznati prijetnju ruskog hibridnog djelovanja i pružiti dosljedan odgovor. Medijske i Internet slobode neodvojive su od ukupnog socio-političkog sistema u kojem se ostvaruju. Odgovor na rusko propagandno djelovanje mora zato biti holistički, i obuhvatiti preporuke geopolitičke prirode, i preporuke konkretnih politika u različitim segmentima društvenog djelovanja.

4.1. Političke preporuke za EU i NATO

NATO je pokrenuo niz inicijativa koje za cilj imaju unaprjeđenje odgovora na maligni propagandni i uticaj posredstvom dezinformacija na svoje članice. Tako je, na primjer, nakon ruskog "sajber napada" na Estoniju 2007. godine NATO uspostavio "Centar izvrsnosti za zajedničku odbranu od sajber napada" (CCDCOE), a ubrzo nakon aneksije Krima kreiran je STRATCOM, koji omogućava vrijedne analitičke uvide u poruke i ciljeve ruskih dezinformacija i pruža preporuke državama članicama NATO za borbu protiv malignog propagandnog i dezinformacionog djelovanja. Evropska unija trebala bi slijediti primjer NATO. Neophodno je pokazati da je odgovor na urušavanje demokratije potreban i moguć i na taj način povećat i kredibilitet svojih poruka upućenih državama Zapadnog Balkana.

4.1.1. SAD bi svakako trebale da nastavi sa "dvostrukim pristupom" Moskvi - saradnja gdje je to moguće, ali zadržavanje, odvraćanje i kažnjavanje gdje je to potrebno.

Samit demokratije koji je predsjednik Bajden pokrenuo u decembru 2021. godine pokazuje da su SAD u središte svoje politike prema rivalskim autoritarnim akterima pozicionirali "globalnu borbu između demokratije i diktature". Ovakav pristup od nesumnjive je važnosti za Zapadni Balkan, jer vraća povjerenje u liberalnu demokratiju, a samim tim podupire povjerenje da evropske integracije ne mogu imati alternativu u tješnjem povezivanju sa Rusijom i Kinom.

4.1.2. Evropska unija morala bi usvojiti rigorozne odgovore na urušavanje integriteta izbornog procesa u svojim državama članicama, i iznaći način za sprječavanje sumnjivih finansijskih transakcija političkim akterima sa ciljem podrivanja demokratskog procesa. Time će u državama Zapadnog Balkana potpomoći snaženje povjerenja građana u institucije EU, benefite demokratizacije, i suziti prostor za rusko-kinesko manipulisanje ranjivošću demokratskih institucija Evropske unije.

Evropska unija napravila je važan korak u prepoznavanju i kreiranju odgovora na dezinformacije stranih aktera kreiranjem "Rapid Alert System" 2019. godine na osnovu plana Evropskog savjeta za odgovor na dezinformisanje iz 2018. godine. Ovaj sistem se, međutim, takođe pokazao ranjivim iz više razloga. Najupadljiviji među njima jeste upravo činjenica da ni države članice nijesu imune od širenja dezinformacija posredstvom domaćih kanala. Ti kanali su često domaći političari, uključujući one na vlasti, i političke stranke koje se nerijetko finansiraju stranim kapitalom i postaju "proxy" za širenje malignog uticaja. Od ovakvog djelovanja nijesu izuzete ni

zemlje Zapadne Evrope, niti maligno djelovanje poznaje ideoološku podjelu desnica-ljevica. Ovo je naročito slučaj u nekim državama Centralne Evrope, poput Mađarske i Slovačke, u kojima npr. po istraživanju GLOBSEC-a u 2021. *liberalna demokratija* sve manje postaje sinonim za *demokratiju*.

Letonska poslanica u Evropskom parlamentu Sandra Kalniete iz ovih razloga sredinom 2021. godine postavila je pitanje "šta ako vlade potpuno ili djelimično distribuiraju lažne vijesti" i na bazi njega predstavila "rigorozan" nacrt Izvještaja o vanjskom miješanju u sve demokratske procese u Evropskoj uniji, uključujući dezinformacije. U nacrtu se navodi da su "na primjer, Rusija, Kina i drugi autoritarni režimi uputile više od 300 miliona USD u 33 države kako bi se umiješale u demokratske procese. Takođe i da se ovaj trend jasno ubrzava", kao i da je "polovina ovih slučajeva vezana za ruske akcije u Evropi", a operacije "imaju za cilj finansiranje evropskih političkih stranaka ili pokreta koji imaju za cilj produbljivanje društvene fragmentacije i podrivanje legitimitevih evropskih i nacionalnih vlasti". Kao problem prepoznaje se i to što ne postoji nadnacionalno usklađivanje izbornih zakona, posebno onih vezanih za finansiranje političkih aktivnosti, kao i to što "online političko oglašavanje ne podliježe pravilima koja važe za političko oglašavanje izvan Interneta".

Izvještaj prepoznaje i da se "vanjski uticaj sprovodi i kroz uticaj na religijske institute, poput ruskog uticaja na pravoslavne crkve, naročito u Srbiji i Crnoj Gori, uključujući podsticanje podjela među lokalnim stanovništvom, razvoja pristrasnog pisanja o istoriji i promovisanja anti-EU agende". Pooštravanje odgovora institucija EU na rusko-kinesko propagandno djelovanje unutar same EU zato je izuzetno važno za države Zapadnog Balkana koje su aspiranti za članstvo u EU.

4.2. Političke preporuke za djelovanje međunarodnih aktera prema Zapadnom Balkanu

4.2.1. Evropska unija trebala bi obnoviti i osnažiti podršku evropskom integracionom procesu država Zapadnog Balkana. Na taj način obnovio bi se i kredibilitet meke moći Evropske unije u regionu, uticalo na smanjenje euroskepticizma, ali i obeshrabrilo traženje alternativa Evropskoj uniji u inicijativama poput euroazijskog povezivanja ili naprosto tješnje saradnje sa Rusijom i Kinom. Evropska unija mora dosljedno primjenjivati princip regate u evropskim integracionim procesima država Zapadnog Balkana i posmatrati

ih kao odvojene, ali uzajamno uporedive³⁴³.

Države Zapadnog Balkana nalaze se u različitim fazama integracionog procesa. Crna Gora otvorila je sva poglavlja u procesu pristupnih pregovora. Izvještaj o napretku za 2021. godinu ističe da su “politički sukobi usporili reforme”, ali i nudi putanju za njihovo prevazilaženje kroz pronalaženje širokog međustranačkog i društvenog konsezusa o reformama. Srbija je u pristupnim pregovorima i Izvještaj o napretku za 2021. godine preporučio je otvaanje dva nova klastera u pregovorima. Albanija i Sjeverna Makedonija čekaju na otvaranje pregovora iako su izvještaji o Sjevernoj Makedoniji značajno pozitivnije konotirani. Bosna i Hercegovina i Kosovo su jedine zemlje koje i dalje nemaju status kandidata za članstvo u EU.

Evropska unija treba da, poput NATO-a, sagleda geopolitičku važnost proširenja za sopstvene interese na Zapadnom Balkanu i pruži jasnu perspektivu državama koje postižu rezultate u integracionom procesu, ohrabrujući zdravu konkurenčiju i napredak i ostalih država. U septembarskom obraćanju predsjednice Evropske komisije Ursule von der Leyen o stanju Evropske unije Zapadni Balkan nije se našao među ključnim prioritetima, iako je “de facto geografski, istorijski, kulturno-etički i na svaki drugi način neodvojivi dio civilizacijskog prostora» Evrope³⁴⁴. Ideje poput Evrope u “više brzina” koje se u posljednje vrijeme pojavljuju, za Zapadni Balkan značile bi integraciju sa “neliberalnim” dijelom Evropske unije, čime bi region trajno bio izgubljen³⁴⁵.

4.2.2. Pored ispunjavanja kriterijuma za članstvo, Evropska unija bi trebala da insistira na zakonodavstvu koje će sankcionisati poricanje ratnih zločina počinjenih 90-ih. Kultivisanje ratnih zločinaca, koje postaje nova normalnost, čini da istorijski revizionizam, proizvodnja novih lažnih ili istorijski neutemeljenih narativa, produbljuje podjele i raspiruje prakse suprotne civilizacijskim tekovinama i vrijednostima Evropske unije. Samim tim čini države ranjive na rusko dezinformaciono djelovanje.

Evropska unija trebala bi, takođe, iskazati pozornost prema aktivnostima ruskih radikalno desnih aktivista na Zapadnom Balkanu, ali i onih dominantnih lokalnih političkih aktera koji odbijaju da provedu države kroz bolno suočavanje sa prošlošću. Zapadni akteri nedovoljno se zanimaju za političku kulturu u Srbiji kao državi sa najvećim problemom u ovom pogledu. Diplomatskim pristupom komunikacije sa zvaničnim vlastima i zvaničnim opozicionim grupama, a ne

343 Gjeraqina Tuhina, **EU izvještaj o napretku: Srbiji dva klastera, BiH najlošije ocjene**, *Radio Slobodna Evropa*, October 19, 2021 <https://www.slobodnaevropa.org/a/eu-balkan-izve%C5%Altaj-paket-pro%C5%Alirenja-srbija-crna-gora-bih-kosovo/31518957.html>

344 Zekerijah Smajić, **Zašto na mapi Evropske unije više nema Zapadnog Balkana**, *Balkans Aljazeera*, September 18, 2021, <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2021/9/18/prioriteti-evropske-unije-medju-kojima-nema-zapadnog-balkana>.

345 Bohuslav Sobotka, **Two-speed Europe is a mistake**, *Politico.eu*, December 6, 2017, <https://www.politico.eu/article/bohuslav-sobotka-oped-two-speed-europe-is-a-mistake/>.

pristupu zasnovanom na širenju vrijednosti liberalne demokratije u srpskom društvu, ne sprječava se da se lokalno liberalno građansko društvo osjeća potisnuto, ismijano i usamljeno u svojoj borbi za demokratizaciju društva.

4.2.3. Paralelno sa strategijom "dvostrukog pristupa" Rusiji, kako bi se posredno reducirao i ruski maligni uticaj na države Zapadnog Balkana, "dvostruki pristup" mogao bi biti primijenjen i prema zvaničnim vlastima Srbije, kako bi se obeshrabrla atmosfera srpskog hegemonizma i imperijalizma u regionu Zapadnog Balkana, oličenog u politici "srpskog sveta"³⁴⁶.

Zapad bi morao prepoznati da srpsko političko vođstvo koristi propagandne tehnike nalik na ruske, kako bi region Zapadnog Balkana držalo u stanju političke nestabilnosti i ostvarivalo ulogu regionalnog hegemonija. Na takvo djelovanje koje nanosi nemjerljive negativne posljedice po evroatlantsku perspektivu i unaprjeđenje liberalne demokratije u regionu, mora se pružiti odgovarajući odgovor. Naznake zauzimanja takvog stava bila je najava da Predsjednik Bajden neće pozvati Srbiju na Globalni samit demokratije, koja, iako je preinačena, poslala je autoritarnom režimu predsjednika Vučića, ali i regionu Zapadnog Balkana, jasnú poruku da Amerika prati dešavanja u regionu³⁴⁷. Reakcije Srbije na takvu odluku, kao i na svaku naznaku oštijeg pristupa, bile su samouvjerene, upravo iz razloga osjećaja da Zapad ne smije napustiti Srbiju koja se lako može okrenuti Rusiji i Kini, uz naglašavanje široke podrške koju Srbija ima u američkom Kongresu i Senatu. SAD ne bi trebale dozvoliti da takva vrsta retorike srpske vlasti sa sobom doneše i ublažavanje odgovora američkih aktera na maligni uticaj srpskih vlasti u regionu Zapadnog Balkana. Na drugoj stani, zapadni akteri moraju svaki napor otkloni Beograda od destabilizacionih praksi po susjedstvo pozdraviti, uvažiti i predočiti kao blagotvoran po demokratizaciju srpskog društva i regiona u cijelini.

4.2.4. Trebalo bi razmišljati u smjeru deblokiranja puta za učlanjenje Kosova u sve organizacije gdje je to moguće "bez glasa" Rusije, Kine i Srbije, a naročito u NATO-u.

Države članice EU koje ne priznaju Kosovo moraju razumjeti šire geopolitičke implikacije takvog svog postupanja i, na drugoj strani, benefite priznanja. Ukoliko bi čitava EU priznala Kosovo, "dilema Zapada kako riješiti kosovsko pitanje" transformisala bi se u "dilemu političkih elita na Zapadnom Balkanu kako opravdati istovremeni evropeizam i nepriznavanje Kosova". Potencijal za srpsko hegemonističko djelovanje u regionu Zapadnog Balkana bi bio smanjen, a srpske političke elite bi bile stavljene pred jasan izbor

³⁴⁶ The Sources of Serbian Conduct: Analysis of Serbia's relations with the region and guidelines for the response of Montenegro and Western allies, June 2021, <https://www.yumpu.com/en/document/read/65711430/the-sources-of-serbian-conduct>.

³⁴⁷ Nahal Toosi, An "Illustrative Menu of Options": Biden's big democracy summit is a grab bag of vague ideas, Politico, April 11, 2021, <https://www.politico.com/news/2021/04/11/biden-democracy-summit-technology-519530>

marginalizacije ili priklanjanja Zapadu. Samim tim, osnažilo bi se prozapadno i proevropsko djelovanje progresivnih političkih aktera u Srbiji, koje su trenutno u političkom, društvenom i medijskom životu Srbije marginalizovane.

4.2.5. Moguće je razmišljati i o formiranju "regionalnog operacionog klastera" praćenja djelovanja ruske obavještajne zajednice, sa ciljem da kontaminira online prostor lažnim vijestima i narativima, koji bi uključio listu i opis lažnih profila, organizacija i hakerskih operacija na Zapadnom Balkanu.

Sličan klaster formiran je o Ukrajini i SAD u okviru istraživanja "Potemkin Pages and Personas: Assessing GRU Online Operations"³⁴⁸.

4.3. Preporuke za djelovanje vladinih i nevladinih aktera na Zapadnom Balkanu

4.3.1. Dosljedan odgovor političkih aktera na narativ podjela koji širi ruska propaganda može biti jedino kontra-narativ o prednosima članstva u Evropskoj uniji i NATO-u, oslobođen retorike kojom se podstiču dalje etničke i vjerske tenzije u ionako polarizovanim društvima. Na političarima je da predstavljaju vjerne podatke o ekonomskoj saradnji sa državama EU i NATO na jednoj i Rusijom na drugoj strani. Potrebno je naglašavati da je EU glavni partner država Zapadnog Balkana i u uvozu i izvozu, dok su ruske investicije vezane uglavnom za tržište nafte i gasa i drastično manje prisutne.

4.3.2. Politički akteri privrženi liberalnoj demokratiji i članstvu svojih zemalja u EU u javni diskurs bi trebali uvrstiti bavljenje primjerima ruskog malignog djelovanja, kao prijetnjom nacionalnoj bezbjednosti.

4.3.3. Države treba da unaprijede domaće zakonodavstvo o finansiranju političkih partija i pokreta, kako bi se spriječile novčane transakcije vanjskih aktera sa ciljem uticaja na domaće političke procese. Uporedo sa tim, potrebno je unaprijediti izbornu infrastrukturu, čime će se preduprijediti miješanje Rusije ili drugih aktera u izborne procese³⁴⁹. Nizak nivo standarda i etike u medijskom izvještavanju, visoka fragmentacija

³⁴⁸ Renee DiResta and Shelby Grossman, **Potemkin's pages and Personas: Assessing GRU Online Operations**, 2014-2019, Stanford Internet Observatory, Cyber Policy Center, 2019 <https://fsi-live.s3.us-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/potemkin-pages-personas-sio-wp.pdf>

³⁴⁹ Darko Brkan, Aleksandra Grdinić, Milovan Papić, Marko Pankovski, Veronika Vichova, Joey Gurney, Iliyana Georgieva, Adam Lelonek, Marta Kowalska, Patrik Szicherle, and Kristina Urbanova, **Assessment of the Kremlin's Malign Influence in Bosnia and Herzegovina, Montenegro and North Macedonia**, European Values Center for Security Policy, 2020, <https://www.kremlinwatch.eu/userfiles/assessment.pdf>.

medijskog sistema i manjak kontrole nad novim informacionim platformama, nedovoljno transparentne ili netransparentne mreže finansiranja medija čine da mediji lako postanu oruđe propagande. Uvođenje obuka o medijskoj pismenosti u školski program može takođe biti djelotvorno.

4.3.4. Kazne za širenje lažnih vijesti, dezinformacija i vanjske propagande moraju biti dovoljno stroge da podstaknu široku lepezu domaćih i vanjskih aktera da se od takvog djelovanja uzdrže. Kako bi se takvo djelovanje moglo i pratiti, neophodna mjera je obavezna registracija medijskih portala i zabrana emitovanja programa koji šire lažne narative.

4.3.5. Proliferacija lokalnih medija koji plasiraju lažni narativ u kombinaciji sa lokalnim vijestima može se zaustaviti tako što bi lokalne uprave povećale sredstva za rad lokalnih medija i obuku lokalnih novinara.

4.3.6. Organizacije civilnog društva čije aktivnosti obuhvataju razobličavanje lažnih narativa mogu osnažiti svoje prisustvo na društvenim mrežama, proizvoditi filmski sadržaj ili druge aktivnosti kako bi dosegle mlađu populaciju i podstakle diskusiju na ovu temu. Neophodno je pojasniti značenje pojma dezinformacija, predstaviti ključne narative ruskih i drugih dezinformacija na nacionalnom i regionalnom nivou.

4.3.7. Savezničke i partnerske zemlje trebale bi potpomoći izgradnju infrastrukture neophodne za odgovor na širenje dezinformacija.

Kako je već predočeno, u mnogim državama Zapadnog Balkana Rusija se ne percipira kao prijetnja, što sprječava i dosljedan odgovor na nju. Važno je da infrastruktura ne obuhvata samo reforme medijskih sistema, već i ulaganje u medijsko opismenjavanje stanovništva, obuke novinara da prepoznaju dezinformacije i proizvode medijski sadržaj utemeljen u činjenicama, kao i u organizacije koje se bave provjerom činjenica u medijskim napisima i izjavama političkih aktera. U tom kontekstu, pozitivne su inicijative poput *Balkanske bezbjednosne mreže* – portala koji prenosi vijesti iz domena odbrane i bezbjednosti na Zapadnom Balkanu i u Centralnoj Evropi, koji novinari mogu koristiti kao bazu za proizvodnju sadržaja oslobođenog dezinformacija³⁵⁰. Posljednjih nekoliko godina sve je više organizacija koje ukazuju na lažne vijesti kao proizvoda ruske i lokalne propagande. Organizacije i programi poput *Zašto ne* iz Bosne i Hercegovine, *KRIK* i *Fake news tragač* iz Srbije, *Raskrinkavanje.me* iz Crne Gore, *Faktograf* iz Hrvatske, *MOST* iz Makedonije i *Oštro* iz Slovenije su dio *Međunarodne mreže za provjeru informacija (International Fact-Checking Network – IFCN)* kao i *regionalne mreže za borbu protiv dezinformacija (SEECheck)*³⁵¹.

---

³⁵⁰ Balkanska bezbjednosna mreža, <http://www.balkansec.net>

³⁵¹ Raskrinkavanje.me <https://www.raskrinkavanje.me/o-nama/>

